

Forvaltningen av de forsømte

Idéhistoriske betingelser for hevingen av den kriminelle lavalderen i straffeloven av 1902

Anders Danielsen Nygård

Masteroppgave i idéhistorie

Veileder Espen Schaanning

IFIKK

2008 Høst

Forside: Moralsk forfall fra Bengt Carl Rodhes *Första Läsåret. ABC- og läsebok* (1889) i Lorentzen og Ekenstam (red.) 2006

Motiver for den kriminelle lavalderen i straffeloven av 1902.....	3
Forklaringer på hevingen av den kriminelle lavalderen: Veldedigheten, fremskrittet og samfunnsforsvaret.....	3
Idéhistoriske røtter for en kriminell lavalder.....	7
Samtidige kilder til motivene for straffelovens reaksjonsformer for barn	12
Diskursanalysen som verktøy i lesningen av Getz' motiver.....	16
En kjønnnet kriminell lavalder?	22
Getz' motiver for hevingen av lavalderen.....	24
Veldedighet	25
Fremskrittet og forsvaret mot degenerasjonen	26
Importør eller pioner?	28
Lombroso og kriminologene	29
Økonomisk dragkamp	32
Paternalismen i Getz' motiver	33
Velgjerningen som botemiddel mot forsømmelsen	34
Trusselen fra de utilregnelige – forsømmelsen og galskapen	36
Karakterbegrepet som utgangspunkt for en straffeøkonomi	39
Hustukten som mulig modell for Getz' straffeøkonomi.....	42
Kulturens framskridt.....	50
Statlig modernisering av hustukten som svar på en nødtilstand	58
Getz' paternalisme og oppdragelsen av folket	69
Styringsvitenskaper, kultur og dannelse	71
Frykten for å komme til kort – fortellinger om forsømmelse i Norge 1850-1900	73
Folkets forbedring og høyreelitismen.....	76
Farsrollen som forutsetning for hevingen av lavalderen	82
Avsluttende bemerkninger	87
Litteratur.....	90

Motiver for den kriminelle lavalderen i straffeloven av 1902

I kjernen av den kretsen av ”sosiale lover” som ble innført i de siste tiårene av 1800-tallet står den nye kriminelle lavalderen. Først i vergerådsloven av 1896, deretter i straffeloven av 1902 § 46 ble den hevet fra 10 til 14 år, etter over et tiår med forarbeider. Hevingen av den kriminelle lavalderen er en viktig nøkkel til forståelse av de sosiale lovene, hvor så mange nøkkelbegreper handler om mental utvikling, ansvar og tilregnelighet. Ett av de mest særpregede nye temaene den bringer inn i norsk lovgivning er bruken av et nytt, vitenskapelig legitimert differensieringsregime for å skille mellom ulike typer individer og grupper. Lavalderen representerer et tydelig brudd med eldre sosiale kategorier, samt med tidligere straffebegrunnelser og prinsipper for rettsikkerhet. Den fremstår som det mest rendyrkede uttrykket for straffelovens ideologiske rammeverk – det stedet hvor lovgiverne fikk gå lengst, om ikke så langt som de kan ha ønsket - mot en ny form for straff. Denne straffen hadde den nye kriminalistiske bevegelsens frihetsberøvende institusjonalisering med rehabilitering som formål.

Hvordan kan en idéhistorisk lesning av det strafferettshistoriske aspektet av hevingen av den kriminelle lavalderen bidra til denne delen av rettshistorien? I dette kapittelet skal vi ta for oss noen måter å gå til en slik lesning på. Vi skal se på det teoretiske og metodiske grunnlaget for tekstanalysen og begynne på en redegjørelse for den prosessen som ledet frem til hevingen av lavalderen. I løpet av oppgaven skal vi gjennomgå forskjellige perspektiver på hevingen av lavalderen. I lys av disse og lovgivernes egne tekster vil vi undersøke i hvilken grad idekomplekser knyttet til den borgerlige oppdragelsestradisjonens maktstrategier kan ha formet motivene for hevingen av den kriminelle lavalderen.

Forklaringer på hevingen av den kriminelle lavalderen: Veldedigheten, fremskrittet og samfunnsforsvaret.

Av tidligere undersøkelser som har berørt den kriminelle lavalderen er en av de mest omfattende Tove Stang Dahls *Samfunnsvern og barnevern*. Dahl berører lavalderen først og fremst som et ledd i innføringen av vergerådsloven, senere barnevernsloven. Hun viser at tanken om nødvendigheten av et samfunnsforsvar er et viktig motiv for utformingen av barnevernsloven, og med den også for den kriminelle lavalderen. Vergerådsloven er den av de

sosiale lovene som er tette knyttet til straffelovens kriminelle lavalder. Vergerådslovens historie er i stor grad også straffelovens historie, og de samme motivasjonene ligger til grunn for den tvangsoppdragelsen som vergerådsloven innebar, som for den kriminelle lavalderen. På mange måter utgjør disse to lovene komponenter i det samme lovverket, det vi her har kalt de ”sosiale lovene”. Dahl beskriver vergerådslovens historie i lys av borgerklassens krav om et forsvar mot ”moralsk smitte” fra forsømte eller degenererte individer, og de veldedige institusjonenes ønske om å redde utsatt ungdom fra fordervelsen. Loven er også et svar på krav fra andre hold. I Getz’ tidligste artikkel om emnet er formålet med å heve den kriminelle lavalderen å åpne for å institusjonalisere barn som bryter loven. Men realiseringen av denne tanken hadde ikke vært mulig uten en allianse mellom staten og de veldedige anstaltene fra barneredningsbevegelsen som allerede eksisterte. Med tiden skulle også prosjektets omfang utvides, og institusjonaliseringen kom også til å omfatte en forhåndsdomming av barn som ble regnet som var ”sædelig forkomne”. Denne nyordningen av straffeapparatets holdning til barn ble ikke igangsatt bare av krav fra anstaltene eller et fryktsomt borgerskap – den sprang ut av krav om reform både fra fagmiljøer og fra politisk hold.

Kravet om en mer moderne, human straffelov, og med den en kriminologisk godkjent behandling av unge lovbrøyttere, fremmes i første rekke av utøverne av de disiplinene som disponerte og omformet straffen i løpet av siste halvdel av 1800-tallet – jus, medisin og pedagogikk. I *Kampen om den forbryterske sjel* og *Menneskelaboratoriet* har Espen Schaanning blant annet fremstilt innføringen av straffeloven i lys av positivismen og fengselets idéhistorie i Norge. Han viser hvordan både den ideologiske og praktiske utformingen av de maktutøvende institusjonene mot slutten av 1800-tallet formes av de positivistiske kunnskapsformenes behov for kontroll og observasjon av menneskene man ønsker å produsere kunnskap om. Schaanning trekker frem fire konkrete strategier som forsyner den positivistiske kriminologiens forsøk på å utdifferensiere lovlydige fra lovbrøyttere og syke fra lovbrøyttere ved hjelp av vitenskapelige data. Med ansatser så tidlig som 1500-tallet forsøker først fysiognomikken og senere psykiatrien henholdsvis å avdekke lovbrøytterens indre ved å analysere hans ytre, og å påvise patologiske tendenser i lovbrøytterens driftsliv. Til disse to knytter den kriminalistiske bevegelsen analyser av biologisk arvelighet og sosialhygieniske prosjekter.

Hvordan forklarer lovgiverne selv hevingen av lavalderen? Bernhard Getz, lovens forfatter, fikk sin biografi i 1950, 49 år etter sin død. Biografen Adler Vogts fortelling kan belyse dette aspektet av den kriminelle lavalderen i det han forsøker å skildre bakgrunnen for det som ble lovgiverens livsverk. Vogt kan sies å representere en tradisjonell tolkning av Getz' lovverk. Her fremstilles lovverket som den foreløpige kulminasjonen av en nasjonal fremskrittshistorie med en stadig mer opplyst, human og rasjonell strafferett. Getz, og i noen grad Francis Hagerup, inntar rollen som den ”store ånd” som hadde den visdommen og karakterstyrken som skulle til for å gjennomføre både denne og andre stordåder i tiden før unionsoppløsningen. Det er tvilsomt om Vogts skildring er dekkende for den komplekse og langvarige prosessen vi berører her. Samtidig er det kanskje hans beskrivelse som ligger nærmest tidens eget syn på grunnlaget for hevingen av den kriminelle lavalderen. Verket er mest interessant i vår sammenheng som en supplerende kilde til Getz' miljø, interesser og intellektuelle bakgrunn, og til det ettermålet man ønsket å gi både loven og lovgiveren.

I dette henseendet er den nærmeste kilden i tid Hagerups *Ret og kultur i det nittende aarhundrede*, hvor utformingen av det særegne uttrykket for fremskrittstanken, kulturbegrepet og sedeligheten som preget Getz' og Hagerups juridiske tenkning kommer frem. Hagerup var professor ved det juridiske fakultet fra 1887. Han ble lovens forsvarer på stortinget i 1902, mellom to perioder som justisminister (1893 til 1898) og statsminister (1895-98 og 1903-1905). Hagerup videreførte Getz' arbeid etter hans død i 1901, og overtok hans posisjon som Norges fremste lovkyndige. Hans rettshistoriske artikkelsamling, utgitt i 1919, samler en rekke eldre artikler i et bilde av tidens eget syn på rettslærens historie. I denne fremskrittshistoriske fortellingen om embetsmannsstatens moderniseringsprosjekt begrunner Hagerup den ”pragmatiske rettslæren”, som lå til grunn for straffeloven. Han benytter et kulturbegrep som kan belyse det siviliserende elitistiske prosjektet som gir opphav til den kriminelle lavalderens samfunnsforsvarende funksjon. Hagerups rettsteori setter rett og ”kultur” eller sivilisasjon i et gjensidig avhengighetsforhold, og gir lovgivningen ansvaret både for å tilpasse seg kulturen og for å være et middel til å foredle den. Uten en slik innstilling til lovgiverens oppgave ville ikke hevingen av den kriminelle lavalderen på det grunnlaget man benyttet vært tenkelig eller mulig. Men bak kravet om en hevet lavalder står mer enn bare den klassiske romerrettsteorien Hagerup arvet fra Schweigaard, tilpasset til sin tid og utvidet med en pseudo-hegeliansk elitistisk kulturell dialektikk.

Hauges *Straffens begrunnelser* og Slagstads *Maktens strateger* skriver henholdsvis den strafferettshistoriske og den maktbiografiske fortellingen om straffeloven, begge med svært bredt anlagte perspektiver. De forsyner oss i første rekke med navn på nøkkelpersoner, trekker frem den brede konteksten, politiske bevegelser og årstall for viktige hendelser. Slagstad trekker på Seip når han setter straffeloven i en bredere sammenheng med andre reformer fra venstrestaten, og beskriver denne bevegelsens ”reformiver” som et utslag av venstres ”styringsvilje” - en tendens vi strengt tatt finner på begge sider i tidens politikk. Det sosialhygieniske, folkeopplysende prosjektet som kan spores tilbake til figurer som Wergeland og Sundt representerer en vilje til å ta statsmakten i bruk til å gripe inn overfor folket som gruppe, med intensjon om å modernisere, opplyse og forbedre det. Denne paternalismen opphøyd til et ”statsformål”, en fremskritt- opplysnings- og veldedighetstanke om de bedre vitendes plikt til å gripe inn overfor de dårligere stilte, om nødvendig med tvang, gjennomsyrrer hele Getz’ lovkrets.

Finnes det en fellesnevner for disse verkenes forklaringer på den kriminelle lavalderens utforming? I Getz’ egen tekst kan vi uten tvil finne støtte for flere av dem. Personligheten, velviljen, kunnskapsformenens behov, fremskrittskravet og kravet om samfunnsforsvaret er alle forklaringsmodeller med solid grunnlag i kildene. I dette idekomplekset er veldedigheten, fremskrittet og samfunnsforsvaret uløselig knyttet til hverandre - de trekker på de samme maktstrategiene, og benyttes på de arenaene som setter en heving av lavalderen på diskurs. Idéhistorisk sett reiser allikevel Dahls forklaring flest interessante spørsmål, og gir oss en inngangsport til de andre forklaringene. ”Samfunnsforsvaret” er et samtidig uttrykk, som noen ganger brukes metaforisk, andre ganger skremmende bokstavelig og konkret, komplett med krisepåkallende konnotasjoner om krig, beleiring, infiltrering, spørsmål om liv eller død for hele eller deler av samfunnet og befolkningen.¹ Hva refererer dette beleirede samfunnet til i Getz’ samtid? Hvem er det om stiller krav om at det forsvares? Hvilken hær er det som truer det, hvordan forstås trusselen, og hvordan ønsker man å møte den, organisere forsvaret, utkjempe og vinne krigen? Hvordan ser Getz for seg ”forsømmelsen”, resultatene av den ”moralske smitten” man frykter som grobunn for forbryterhæren, og ikke minst – hvordan ser

¹ Allerede Getz 1886 inneholder trekk fra denne strategien. Se for eksempel s134. Den benyttes også av Hagerup og andre i Stortinget etter Getz’ død.

hans motbilde, den moralske, ubesmittede familien, ut? Det vil kanskje ikke bli plass til å svare på alt dette her, men i løpet av teksten vil vi forsøke å nærme oss noen av disse spørsmålene. Ser vi på Hagerups rettshistorie og Getz' politiske skrifter, kan vi heller ikke unngå å se nærmere på noen uttrykk for den særegne formen for fremskrittstro som opptrer hos dem. Deres tanker om kulturen eller sivilisasjonens perfektibilitet og sårbarhet, og elitens ansvar for dens tilstand må være en uløselig del av en forklaring på den "krigen" som straffeloven erklærer mot kriminaliteten.

Vi skal forsøke å peke på en av flere røde tråder i forklaringene på hevingen av den kriminelle lavalderen – Getz' bruk av sin historieforståelse i utformingen av den nye lavalderen, og denne forståelsens konsekvenser for hans syn på menneskets potensielle foredling og degenerasjon, på barnets oppdragelse og forsømmelse som åsted, eller slagmark, for disse prosessene, og det trusselbildet mot kulturen og kulturens forbedring som dette synet bringer med seg.

Idéhistoriske røtter for en kriminell lavalder

Tanken om en humanisering av strafferetten begynte ikke med loven av 1902 – tidligere lovgivning har også blitt tolket som ledd i en humaniserende trend. Med utgangspunkt i bostfengselets historie viser Schaanning hvordan en rekke reformbevegelser overlappet og avløste hverandre innenfor strafferett og fengselspolitikk i løpet av 1800-tallet. Disse bevegelsene krevde fra starten av nye og mer helhetlige stillinger til straffeutmåling og straffegjennomføring. Lovverket som innførte de nye særreaksjonene mot barn mellom 1873 og 1902 bygget på erfaringer og tradisjoner fra embetsmannsstatens juridiske diskurs, og dets tolkning av innspillene fra samfunnsfaglige, medisinske og fengselsfaglige miljøer. Tidligere lovers lavaldere kan bidra til å sette 1902-lovens bestemmelser i perspektiv.

Aldersgrenser for ansvar og straffbarhet er et langt eldre fenomen enn 1800-tallets grenser, og innebærer dypere forskjeller enn det rent kvantitative. En undersøkelse av kriminelle lavaldere i norsk historie tilbyr oss kilder fra lenge før 1800-tallet å velge mellom. De tidligste norske eksemplene på kriminelle lavaldere kommer fra middelalderlovene og landskapslovene. Hauge beskriver disse bestemmelsene som primært motivert av et ønske om å bevare freden, bygget på problemer som oppsto innenfor ættesamfunnets æresøkonomi. De vokste frem på en bakgrunn hvor selvtekten begynner der loven slutter, hvor dygdsetikk,

skjebnetro og trusselen om langvarige og blodige feider ville overskygget eller umuliggjort alle eventuelle juridiske inngrep i oppdragelse og rehabilitering.

Hvilke aldersgrenser benytter de tidligste lovene seg av? Frostatingsloven holder ikke barn ansvarlige før sitt 8. år, med unntak for drap, og begrenser ansvaret for de mellom 8 og 15. Gulatingsloven benytter grensene 12 og 15, og i 1280 finner vi Magnus Lagabøters rettarbot med 15 år² Ved første blick kan dette kan minne om det mønsteret som trer fram i de sosiale lovene fra 1870-1900. Også i kombinasjonen straffelov-hustukt-vergerådslov åpnes det for et bredt spekter av aldersbetingede reaksjoner. En fast lavalder på 14 år med redusert straff for de under 18 i straffeloven henviser straffereaksjonen til hjemmet eller skolen, og åpner for spesielle tiltak der hjemmet svikter og skolen ikke strekker til. Dette involverer et dobbeltsporet system, der både oppdragelse og straff er en mulighet mellom 14 og 16, og den oppdragende straffen kan vare til 18 eller 21-årsalderen. Men middelalderlovene reflekterer en radikalt forskjellig intensjon; der alvorlige forbrytelser i vergerådsloven fordrer spesielle tiltak som ikke kan benyttes overfor vanlige lovbrøyttere, gjør de i Frostatingsloven tvert i mot at straffen må nærme seg reaksjonene for de voksne. Mens den eldre loven er innrettet mot å stagge ættens hevnrav, skal den yngre loven kontrollere og temperere en spesiell mennesketype hvor avsløringen av grad av brutalitet og disiplinbehov samsvarer med graden av avvik fra den normalen loven setter frem.

Ifølge Hauge er retten her i første rekke privatrettslig, i den forstand at den ikke benytter seg av den over- og underordningen aktørene i mellom som er en forutsetning for at straff i moderne forstand skal kunne finne sted.³ For tilsynekomsten av et slikt system for Norges del kan vi peke på det "konflikttyveriet" som beskrives hos Sandmo som symptomatisk.⁴ Slik sett

² Meller 2002 s14

³ Hauge 1996 s33 referer til Immincks *La Liberterté et La Peine* (1973), som hevder at straffebegrepet forutsetter et *system* for over- og underordning. Han tidfester det tidligste tidspunktet et slikt system kan eksistere i Europa til etter føydalsamfunnets sammenbrudd. Om det kan sies at vi her identifiserer et slikt underordnende system i Getz' lovverk må vi peke til den paternalistiske diskursive strategien som benyttes både som straffebegrunnelse og oppløsning av straffen i de sosiale lovene.

⁴ I *Voldsamfunnets undergang* skildrer Sandmo hvordan rettsapparatet i Norge endrer seg under eneveldet, hvor statsmakten med den juridiske profesjonen i økende grad tar kontroll over initiativet og definisjonsmakten over voldsbegrepet i rettsforhandlinger, og slik "stjeler" konflikten fra partene og lokalsamfunnet. De sosiale lovenes kriminelle lavalder skrives i en kontekst hvor profesjonaliseringen av retten har gått så langt at innføringen av en juryordning er svært kontroversiell. Den kriminelle lavalderens opprettelse

får landskapslovene liten relevans for 1880 og 1890-tallets reformer, men synliggjør gjennom kontrast noen grunnleggende trekk ved Getz lover som ikke ellers ville kommet til syne. I *Kampen om den forbryterske sjel* bruker Schaanning også konfliktyveriet som karakteristikk for psykiatriens inntog i retten med Getz' reformer. Dannelsen av og eierskapet til av sentrale rettsbegreper – hos Sandmo vold, hos Schaanning tilregneligheten - kan fortelle om lovenes begrunnelser. Vi har valgt å fokusere på de stadig tilbakevendende begrepskomplekset knyttet til forsømmelsen som det definerende trekket ved Getz' nye lavalder.

Offer og -bøddelroller finner vi i loven av 1687, som ellers fortsetter mønsteret av aldersgrenser fra 1200-tallet. Loven setter lavalderen ved 14 år for drap og 15 for andre, med en egen kategori for gruppen 10-15 hvor straffene kunne inkludere ris, straffearbeid og arvetap. Den rettslige straffen er nå blitt ydmykende og allmennpreventiv, men ennå ikke oppdragende i den forstand at offeret forventes å internalisere straffens rasjonalitet. Barnas straff er mildere enn de voksne straffene, men ikke vesensforskjellig fra dem; riset er en mildere, symbolsk versjon av skafottets tortur. Kombinasjonen av oppdragelse og straff i offentlig regi finner vi først på 1700-tallet i tukthusene, en ordning som ikke primært er myntet på barn og/eller kriminelle, men retter seg mot kategorien gjenstridige eller uverdige fattige, og inkluderer barn i den grad de plasseres i denne gruppen.⁵

I de sosiale lovene finner vi en tydelig sammenblanding av diskursene om statsstyringen og disiplineringen, de offentlige og de private sfærene. Er dette nytt i Norge? Sølvi Sogners *Far sjøl i stua* forteller om en ansats til en slik sammenblanding allerede på 1600- og 1700-tallet. Hustukten etableres over samme lest som i kongeloven av 1665, og overlever lenge nok til at Getz' kan gjøre den til en del av sitt system 1891. Christian V's Norske lov av 1687 nedfeller familiefarens rett til å tukte de som står i et avhengighetsforhold til ham. Sogner ser denne henvendelsen til familieoverhodene som et ledd i eneveldets etablering av embetsmannsstaten. For å styrke statsmakten og svekke adelsmakten styrker man farsmakten.

av vergeråd, i noe som virker som et forsøk på å gjeninnføre en lokalkunnskap og nærhet til saken som minner om tingerettens, står i et interessant forhold til Christies begrep om konfliktyveriet som det dessverre ikke er anledning til å forfølge videre her. Schaanning sammenligner dette tyveriet med psykiatriens overtakelse av tilregnelighetsbegrepet i *Kampen om den forbryterske sjel* s36

⁵ Schaanning skildrer denne "forvaltningen av de lavere klasser" i tukthus og botsfengsler i *Menneskelaboratoriet* (2007) s33f

Dette er den første norske loven som ikke bare definerer grensen for offentlig straffeansvar, men også regulerer og derfor gjør den private tukten av barna til et offentlig regulert anliggende. Den blir allikevel ikke til en straffelov spesifikt for barn før nytegningen og tilknytningen til Getz' sosiale lover. I motsetning til Getz' absolutte aldersgrense, begrunnet med en biologisk tolket normal for barns utvikling, og oppmerksomhet mot avvik fra denne normalen, kan 1687-loven ha underlagt opptil halvparten av befolkningen hustukt, uavhengig av noen aldersgrense, strafferettslig status, diagnose eller kjønn.⁶

Denne "familiestatens" lov disponerer ikke et biologisk skille mellom barn og voksne.⁷ I stedet gis myndige fullmakt over umyndige, jordeiere kongelig makt over eiendomsløse. Denne farsmyndigheten er avgjørende for personlige rettigheter i det sene standssamfunnet, og gjør andres eksistens som individer avhengig av deres relasjon til farsmakten. Den hører til en tid da familien primært er en produksjonsenhet, en økonomisk og rettslig størrelse. Den er dannet av nødvendighet og gjensidig avhengighet.⁸ Tanken om hustukten fortsetter allikevel inn i den nye farsrollen som kjennetegner klassesamfunnets patriarki, og skiller det fra standssamfunnet. Der gjøres den til et ledd i Getz' storstilte nydisponering av nær sagt all disiplinerende aktivitet i det norske samfunnet. Skal vi tro stortingsdebatten om innskrenkningen av hustukten, hadde den fysiske hustukten i stor grad falmet hen, og var i likhet med dødsstraffen en sovende straffetrussel. Getz gjør det tidlig til et prosjekt å gjenopplive og regulere den i statlig regi – ideelt skal de nye anstaltene gjøre den overflødig, selv om konsensus synes å være at trusselen ikke kan unnværes.⁹

⁶ Sogner 1990 s69ff: "Kor omfattande var loven tenkt å vera? På denne tida utgjorde nok barn under 16 år så mykje som 1/3 av folket, og legg vi tenarane til, kjem vi bort imot halvparten av folket. Lovstaden fortel om eit tilbod om samarbeid mellom den eneveldige kongen og kvart einaste foreldrepar. Tilbodet vart prenta inn frå kvar preikestol og i kvar tingstove. Det er blitt vanleg å kalla eineveldet for embetsmannstat. Det var embetsmennene som styrde eineveldet. Desse lovstadene syner at "familiestaten" kan brukast om samfunnsstyringa i mange samanhengar."

⁷ Møllers metaforfortolkende arbeid *Biologismer* tar for seg 1800-tallets fremvekst av forståelsesmodeller hentet fra medisinen som modeller for forståelse av menneskelivet i Skandinavia, med vekt på Danmark 1850-1930. Denne forståelsesrammen anvendes fra starten av i massehygieniske prosjekter rettet mot underklassen, men har sitt opphav i vitenskapenes nye prestisje og den sosiale nøden som følger industrialiseringen, og kan derfor heller ikke i Norge forventes å finnes i lover fra før kriminalloven av 1842.

⁸ Sogner 1990 s34ff

⁹ Getz 1886 s132ff

Straffelovens forgjenger, *Lov angående forbrytelser*, eller kriminalloven av 1842, innførte en straffeøkonomi med et sinnrikt "Beccariansk" system av presist utmålte fengselsstraffer, og berørte ikke bestemmelsene om hustukten. Her finner vi også en forløper for straffelovens lavlader. Feuerbach's Bayerske straffelov av 1813 dannet forbilde for denne loven, som var påtenkt i grunnloven, men ikke ferdigstilt før i 1842. Kriminalloven var innrettet mot psykologisk avskrekkelse, primært allmennpreventiv, sekundært individualpreventiv. Loven kan leses som en reaksjon på eneveldets tradisjon for fysisk avskrekking gjennom groteske lemlestinger i et offentlig "straffeteater", avskaffet allerede i 1815.¹⁰ Den tok sin rett til å straffe og drepe fra tanken om individets kontraktsteoretiske selvforsvarsrett overført til samfunnet, og samfunnets behov for å forsvare moralen. Dette betydde at retten til å straffe bygget på den straffedes og publikums forståelse av loven og evne til å la seg avskrekke av straffetrusselen, noe som leder til en lav aldersgrense for kriminelt ansvar.

Lovkommisjonen fulgte ikke Feuerbach i ett og alt; fengselsstraffene var mildere enn i den bayerske loven, begrunnet straffeøkonomisk på samme måte som ved avskaffelsen av legemsstraffene - for mye strenghet kunne være vel så ille som for lite. Men troen på legemsstraffenes manglende virkning var ikke allmenn i Norge. Enkelte av kommisjonens argumenter mot legemsstraffer ble gjentatt i Odelstinget under arbeidet med 1902-loven, som svar på krav om legemsstraffer for "særlig brutale" forbrytelser. Enkelte gruppers krav om gjeninnføring av den offentlige legemsstraffen både for voksne og barn gir en indikasjon på den brede mobiliseringen av kriminologien og samfunnsforsvaret, men sine forestilling om den spesielt ufølsomme degenererte kriminelle, som legitimering for maktbruk i siste halvdel av århundret.

En klar forskjell mellom gammel og ny lovgivning som kommer til syne her er overgangen fra anledningen til å utøve veldedighet til effektivitet som kriterium for valg av straffereaksjoner mot barn.¹¹ Kriminalloven opererer med to kategorier for redusert

¹⁰ Hauge, Holien i: Schaanning 2002 s15 - Det er verdt å merke seg at loven til tross for dette beholdt dødsstraffen, og den siste henrettelsen, gjennomført i 1876, fant sted som en offentlig halshugging. Dette i motsetning til andre Europeiske land, hvor dødsstraffen i likhet med en rekke andre fenomener ble gjemt bort fra det offentlige rom, og gitt vitenskapelige, rasjonelle og "sanitære" former. Den nye straffelovens avskaffelse av dødsstraffen debatteres i noen av de samme formene som hustukten – man antar at grunnen til at straffen ikke blir benyttet, er at trusselen virker, og derfor er uunnværlig.

¹¹ Getz 1886 s134

straffeansvar (10-14 og 15-18), moderert på grunnlag av kravet om innsikt. De under ti år overlates til familiens private reaksjon i regi av hustukten. Den nye 14-årsgrensen dukker først opp i 1873, da forslaget blir avslått av Stortingets justiskomité. Den blir først innført med vergerådsloven i 1896. Det er med disse lovene at bruken av tukt som en oppdragende straff spesielt for forsømte barn gjøres til et formål for lavalderen og et anliggende også for staten. Men som vi skal se avviser Bernhard Getz at innsiktskravet kan brukes overfor barn, og bryter slik tvert med tidligere lavaldere.

Dahl peker på endringene i straffeloven vedtatt i 1874 som det første offisielle skrittet på veien fra den klassiske strafferetten mot en primært oppdragende, individualpreventiv straff for barn.¹² Stortingsrepresentanter ga uttrykk for at disse første vedtakene var ment som grunnlag for en mer omfattende regulering av samfunnets forhold til barn og ungdom med atferdsproblemer. Ifølge Dahl ble denne storstilte reguleringens intensjoner aldri fullt ut gjennomført, dels på grunn av gjensidig utelukkende krav til institusjonene, dels på grunn av manglende økonomisk evne til å følge opp reformer som skulle utbedre dette.¹³ Endringene fra 1874 til 1902 kan karakteriseres som et gjennombrudd ikke fordi de endrer straffbarheten og strafferammene, men fordi de griper direkte inn i et rom som i lovgivningen fra eneveldet hadde vært forstått som privat, i den forstand at det var underlagt familieoverhodet. Vi behøver ikke å gå lenger enn til 1842-loven før vi begynner å finne eksempler på dette. Straffelovens forgjenger regnet ikke barn under 10 år som fullstendig straffrie, men tok for gitt at en ansvarlig voksenperson skulle gjennomføre de straffemetodene som var reservert for barndommen i henhold til bestemmelsene om hustukten, som ikke var videre offentlig overvåket eller regulert, og ikke hørte til under strafferetten. De nye sosiale lovene innfører særlige statlige reaksjoner på barns lovbrudd, og innskrenker hustukten. Staten trer inn på det som hadde vært først ætten, senere kirkens, godseierens, embetsmannens og familiepatriarkens område.

Samtidige kilder til motivene for straffelovens reaksjonsformer for barn

¹² Dahl s84ff, se også NOU2000:12, 3.1.1, Getz 1886 s134

¹³ NOU2000:12 s.22

De sosiale lovene er en del av en strafferettstradisjon, og har primært som oppgave å reparere og forebygge forsømmelse og med den kriminaliteten, forsømmelsens siste stadium. Lovene ble oppfattet som en del av strafferetten både av Bernhard Getz selv og av samtiden. Den ble også i mange henseender håndhevet som en straffelov.¹⁴ Dette gjør det interessant å lese hevingen av den kriminelle lavalderen ikke bare som et barnevernstiltak, men også som et ledd i straffeøkonomien. Vi bør derfor konsentrere oss om kilder som forteller om de diskursive strategiene som kunne legitimere straff av barn mot slutten av 1800-tallet.

Et kildeutvalg fra andre halvdel av 1800-tallet, da industrialiseringen av den norske økonomien for alvor skjøt fart, må foretrekkes her. Strafferettsreformen og mange andre politisk kontroversielle saker som hører til i venstrestaten kan leses som forsøk på å svare på spørsmål utformet av samfunnets dominerende diskursprodusenter i møte med den moderniseringsprosessen som embedsmannsstaten innledet etter 1814. Hovedvekten av politiske reformer, jordreformer og utviklingen av de ”styringsvitenskapene” som kan knyttes til denne prosessen finner sted fra 1850 av.

Denne teksten kan bare i begrenset grad berøre virkningshistorien til de ideene som trekkes frem. Historier om vergerådenes og tvangsskolenes menneskelige konsekvenser er allerede skrevet, om ikke ferdigskrevet. En komplett oversikt over virkningshistorien til de ideene som berører hevingen av den kriminelle lavalderen må nødvendigvis falle utenfor denne tekstens rammer. Denne begrensningen må dessverre også omfatte det ellers svært interessante spørsmålet om fortsettelsen av menneskesynet bak hevingen av den kriminelle lavalderen i straffelovens tolkningstradisjon. Med unntak av Hagerups i all hovedsak tilbakeskuende, rettshistoriske og teoretiske artikkelsamling, må vårt kildeutvalg stoppe ved Stortinget 1901/02.

Den lovkretsen som ble kalt for de sosiale lovene kan tegnes opp på flere måter. Regner vi med alle lovene Getz hadde hovedansvaret for, må vi nevne juryloven av 1887. Den ble, som den mest åpenbare demokratiske reformen, viktig for partiet venstre. Nærmere samtidens bruk av uttrykket kommer vi med vergerådsloven av 1896 og løsgjengerloven av 1900, som sto for de sterkeste statlige inngrepene i privatsfæren, og varslet om den styringsviljen som skulle

14 Dahl 1992 s179ff

prege norsk politikk i det neste århundret. Fengselsloven av 1900 og straffeloven av 1902, samt et utkast til en sedelighetslov, avsluttet arbeidet, og er tett knyttet sammen med resten av lovene.¹⁵ Hvor uatskillelige disse lovene er kommer til syne når vi ser at selv om selve lavalderen finnes i straffeloven, er den særlige straffeøkonomien som denne loven muliggjør henvist til vergerådsloven og loven som regulerte hustukten. For å forstå motivasjonen for den nye disponeringen av de statlige straffereaksjonene, må vi i tillegg til lovtekster, motivtekster og stortingsdebatter vurdere å se på kilder til tidens syn på statens rolle i barnevern og oppdragelse, og på familielivet generelt.

Prosessen frem mot dette stortinget skulle prege hele den siste halvdel av Bernhard Getz' karriere. Kommisjonen han ledet begynte arbeidet som en straffelovskommisjon, og utskilte en rekke særlover underveis. Disse særlovene var alle knyttet til det sentrale formålet som motiverte hevingen av den kriminelle lavalderen – vitenskapelig og moralsk motiverte inngrep i det sosiale livet for å forebygge og minimere forekomsten av kriminalitet, med innesperring og ”redeterminering” i institusjoner som det viktigste middelet. I denne sammenhengen er den viktigste og mest direkte kilden til hevingen av den kriminelle lavalderen Getz' egne motivtekster og artikler om emnet, og hans nære venn Francis Hagerups rettshistoriske- og teoretiske arbeider.

Getz' kommisjon for å utarbeide forslag til en omarbeidet straffelov ble opprettet allerede i 1885, og begynte arbeidet høsten 1886. Formann Getz' utkast til straffelovens alminnelige del ble gjennomgått ved kommisjonens andre sammenkomst høsten 1887. Våren 1888 gikk med til arbeid med overgangsbestemmelsene i den foreløpige straffeloven, mens Getz motiver og utkast til straffelovens spesielle del opptok høsten. Kommisjonen trådte ikke sammen mens Getz var riksadvokat fra 1889-1891, og gjenopptok arbeidet først høsten 1892, da Getz utkast til lov om sædelig forkomne og vanvyrkede børns behandling (tidligere lov om tvangsoppdragelse, skilt ut fra straffelovutkastets paragraf 56, om lavalderen) ble gjennomgått, ”hvorom Instilling afgaves”. Getz utarbeidet allikevel på eget initiativ et forslag til en lov som skulle begrense bruken av legemlig refs i 1891. Det fullstendige straffelovsutkastet ble først gjennomgått høsten 1893, da man også skilte de bestemmelsene

¹⁵ Vogt 1950 s90, Slagstad 2001 s143

som skulle bli løsgjengerloven fra resten av straffeloven. Straffelovsutkastet var ferdig gjennomgått i januar 1896.¹⁶ En tilfredsstillende gjennomgang av kommisjonens papirer er en for stor oppgave for en tekst av dette omfanget, så vi har her begrenset oss til de tekstene som ble presentert i fagtidsskrifter og for stortinget. Dokumenter fra Getz og hans komités hånd som vil bli benyttet her er artikler fra *Norsk Tidsskrift for Fængselsvæsenet*, hvor Getz skisserer begrunnelser for og utforming av behandlingen av kriminelle barn, pamfletten ”Om Demokratiet” fra 1885, som setter frem en rekke politiske og sosiale ambisjoner, og de delene av lovforarbeidene som berører barn.

I noen år mot slutten av 1800-tallet var Cesare Lombroso med sitt verk om ”forbrytermennesket” (egentlig ”forbrytermannen” – ”forbryterkvinnen” fikk sin egen, sterkt misogynistiske avhandling) den fremste representanten for den kriminalistiske reformbevegelsen. Lombroso må nevnes her fordi hans teorier ble ansatt for en rekke samtidige kriminologer, blant dem Getz og Hagerup, som deltok i grunnleggelsen av de første internasjonale og nasjonale kriminalistforeningene, og grunnla, utga og bidro til en rekke kriminalistiske tidsskrifter på 1890-tallet.¹⁷

Hos Lombroso er barnet først og fremst interessant som potensiell viderefører av nedarvede degenererte egenskaper. Lombrosos bilde av den ”fødte forbryteren” står i direkte forbindelse med kolonidiskursens kulturløse, underutviklede eller primitive ”ville”. Den fødte forbryter er degenerert, et individ som har falt tilbake til et tidligere og mer primitivt stadium i menneskets evolusjon. Lombroso knytter slik sin forbryterantropologi til en generell antropologisk teori, hvor ikke bare forbrytere, men alle mennesker kan vurderes som potensielt defekte eller undermåls. I tråd med det vi kan kalle den borgerlige karakterideologiens holdning til avvik fra den moralske, fysiske eller ideologiske normen, tilskriver han både barn og kvinner forbryterskhetens grovhet og manglende sensitivitet, og foreslår teknikker for å korrigere disse naturlige tilbøyelighetene, slik at de best kan fungere i sine samfunnsroller.

¹⁶ Straffelovskommissionen 1885, 1896, II. Motiver, sIII f

¹⁷ Schaanning 2002 s43

Lombrosos positivisme og dens sakkyndige ble hentet inn i strafferetten for å navigere mellom de nye årsakskompleksene vitenskapen synliggjorde. I arbeidet med straffelovens bestemmelser om tilregnelighet står Getz som moderator av psykiatriens krav og bevarer av prinsipper om rettssikkerhet for de som faller innenfor straffeloven, til tross for at han lempet på disse kravene overfor utilregnelige. Det debatteres om hvordan man best kan bruke medisinske og statistiske metoder til å finne sikre svar på spørsmål om forbryterens tilregnelighet, graden av arvelighet eller annen dårlig påvirkning som ligger bak hans tilbøyeligheter, i hvilken grad en gitt kriminell handling er sosiologisk eller biologisk determinert, og følgelig hvilket kunnskaps- og strafferegime forbryteren må underlegges for å oppnå en form for ”redeterminering”. Det er en gang i løpet av disse resonnementene at blikket rettes mot barna og barndommen som arena for forbrytersk determinering eller ”moralsk smitte”. Barndommens oppdragelse blir gjort til middel til noe mer enn farens verktøy for å forme barna i sitt bilde. Den blir grepet til som en av flere modeller for kriminalitetsbekjempelse. For å forstå hevingen av den kriminelle lavalderen blir det derfor viktig å berøre Getz’ og hans samtidige idealbilde av oppdragelsen, familien og dens plass i samfunnet. Hvor og hvordan bør vi lete etter dette bildet?

Diskursanalysen som verktøy i lesningen av Getz’ motiver

Styringsobjektet for den moderne statsmakten er biopolitisk (etter bios, ”liv” på gresk); politikken handler om å forme levende mennesker. Makten begrenser seg ikke til institusjonene; den befinner seg både innenfor og utenfor lover og formelle styringsverk. Det er derfor studiet av politikk krever et kulturperspektiv, et perspektiv som favner om hele mennesket. Bare et humanistisk blikk kan stille seg solidarisk med det produktive livsbegjæret og mennesket som nakent, sårbart liv.¹⁸

Begrepet biopolitikk, både slik det benyttes av Siri Meyer og hos tenkere som Foucault er relativt nytt, men praksisene det beskriver er karakteristiske for den omdisponeringen av makten som muliggjør hevingen av den kriminelle lavalderen. Kanskje kan et biopolitisk perspektiv sette et nytt lys på det idéhistoriske grunnlaget for lovgivernes ønske om å løfte 10-14-åringene ut av strafferetten. Å benytte et slikt begrep må innebære å lete etter et biopolitisk, livsformende motiv i lovgivernes bilde av og ambisjoner for de menneskene de utøver sin makt på, og å undersøke hevingen av lavalderen som et enkeltutslag av det

¹⁸ Meyer 2003

livsformende og alltid tilstedeværende som den karakteristiske formen for moderne maktutøvelse, enten den interesserer seg for folket som helhet, mot enkelte individer eller grupper, eller mot individer som symptomer på folkets tilstand.¹⁹

Meyers bruk av begrepet understreker viktigheten av å supplere lesningen av kilder til lovgivningen med andre perspektiver enn det rent kriminologiske eller juridiske. I undersøkelser av tekster forbundet med maktutøvelse, spesielt tekster med så vidtrekkende konsekvenser som et lovverk, kan teorien om det biopolitiske motivet for moderne politikk bidra som et klargjørende perspektiv. Meyers maktkritiske vinkling i tekster som *Imperiet Kaller* illustrerer relevansen i å rette et idéhistorisk blikk mot disse kildene. Tanken om å bruke et humanistisk maktperspektiv som en katalysator for nye innsikter åpner for å lese offentlige dokumenter i sammenheng med tekster som ikke er direkte relevante for juridiske eller rettshistoriske studier. Hvilke metodiske grep vil tjene en slik lesning best?

Ideologiske forskyvninger lar seg gjerne beskrives gjennom diskursanalytiske rammeverk. I en tilgang til stoffet hvor diskurs brukes som et analytisk begrep trengs en avgrensning av hvilke diskurser som skal danne ramme for analysen. Av de mange overlappende diskursene som kan ordnes innenfor en gitt periode må det gjøres et utvalg, og det må gjøres et forsøk på identifisere disse diskursenes unike sannhetsformer. Fra et diskursanalytisk eller begrephistorisk ståsted kommer mottakelsen og tilpasningen av den ideologiske importen eller oppdateringen av biopolitikken klart til syne, mens realiseringen av planene må forbli mer uklare. En skisse av lovgivernes ideologi, og hvilke ideer de setter på diskurs, virker som et mer givende og mindre utforsket felt enn et bilde av de praktiske konsekvensene av deres forsøk på å sette ideologiene i verk.

Diskurser er "...sociale mønstre af betydningsfastlåsnings, der står i ustabile relationer til hinanden."²⁰ I *Diskursens orden* beskriver Foucault diskurser som preget av ulike

¹⁹ Foucault DO 1999 s15 benytter et skille som kanskje er mer hensiktsmessig enn det individ- og kollektivmessige. Her skilles det mellom prosedyrer som kontrollerer diskursen utenfra ved å utelukke, og de som består av interne prosedyrer som kontrollerer innenfra – kanskje kan vi snakke om diskursive strategier som først og fremst virker ved at hvert enkelt individ overbevises om å anvende dem på seg selv, og om diskursive strategier som anvendes i offentligheten, som tar sin effektivitet fra det at det retter seg mot individene *en masse* og slik underordner dem brukerne.

²⁰ Jørgensen og Phillips 1999 s148

utelukkelsessystemer, både i det at valget av enkelte betydningsmønstre utelukker andre, og ved at diskurser kan være bundet til eller lokalisert i enkeltinstitusjoner eller sosiale nettverk med sine spesielle tegn, prosedyrer og kvalifikasjoner. Den mest innlysende blant disse er forbudet.²¹ Straffeloven av 1902 kan beskrives som en liste over handlinger som er forbudte, straffene de fører med seg, hvem som fortjener dem og hvem som ikke fortjener dem. Men hevingen av den kriminelle lavalderen er ikke den viktigste utelukkelsesprosedyren her, og fungerer ikke slik i loven. Disse forbudene taler ikke til de loven handler om – som tidligere nevnt er de anklagede allerede siden eneveldet lukket ute fra den juridiske diskursproduksjonen, som er reservert for embetsmenn. Straffelovens motiver henvender seg delt – de er i samtale med rettssalen og profesjonene som har adgang der, men kommuniserer bare en vei med de mottakerne som rettferdiggjør dens eksistens – de kriminelle og de potensielt kriminelle. Uavhengig av alder er deres mulighet for å delta i denne diskursen, komme til orde eller gjøre seg synlige svært begrenset. Getz taler først og fremst til sine kolleger, deretter til og om en imaginær figur basert på statistikker og rapporter - hans praktiske erfaring fra retten og forskning i møte med virkelige lovbrøyttere er minimal.

Benytter vi Jørgensen og Phillips' tolkning av diskursen som et analytisk begrep kan vi velge å tegne opp de samtidige fagmiljøene som separate diskurser, hvor vi kan identifisere en juridisk diskurs som tilhører embetsmannsklassens universitet, en pedagogisk-religiøs eller "moralsk" diskurs fra skolen og kirken, og den medisinske diskursen. Getz forholder seg til og innretter sine argumenter for å treffe dem alle. Hver bidrar med sine egne kunnskapsstrategier og krav både til Getz' argumentasjon og utforming av loven. Hver har egne varianter av og interesser knyttet til sentrale begreper om mennesket-i-samfunnet, om myndighet, ansvar og kriminalitet. Både den juridiske, moralske og medisinske diskursen kan leses som varianter innenfor den mye eldre og mer omfattende modernitetsdiskursens kunnskapsstrategier. Leter vi etter flere detaljer, kan en enkeltdiskurs, som for eksempel den juridiske diskursen, deles opp i et mikrokosmos av en rekke forskjellige "underdiskurser", som henter legitimitet fra forskjellige tolkninger av lovenes opphav, formål og natur.

²¹ Foucault 1999 s9ff

Men en diskursanalytisk anlagt undersøkelse av Getz' motiver for hevingen av den kriminelle lavalderen kan ikke kaste nettet så vidt uten å miste målet av syne. Vi må først og fremst lete i tekster som dreier seg om straff av barn, og se etter diskursive strategier som muliggjør, modifierer eller avviser bruken av forskjellige staffeformer for barn.

Den positivistiske viljen til å utvinne kunnskap om mennesker med kontroll, forandring og forbedring som mål er ett uttrykk for en biopolitisk tradisjon med lang historie – et uttrykk for de betingelsene modernitetens tenkning foregår under.²² Vi må derfor anta at en oversikt over den diskursordenen som berører straffeloven ikke er innenfor denne tekstens rekkevidde, ettersom en slik oversikt måtte ta for seg store deler av den europeiske idéhistorien. For å oppnå en realistisk avgrensning virker det hensiktsmessig å konsentrere seg om enkelte diskursive strategier som direkte forholder seg til barndommen og deles av flere av de involverte diskursene og institusjonene. Tidligere arbeider på dette området viser hvordan en kombinasjon av 1800-tallets medisinsk begrunnede moralske diskursers ”betydningsfastlåsnings”, eller strategier for å produsere kunnskap, i økende grad vinner frem og overtar definisjonsmakten over sentrale begreper fra juridiske og religiøse diskurser.²³ Men den ”biologistiske” eller positivistiske forståelsen av barndommen som ligger til grunn for Getz' lavalder kan ikke forstås uavhengig av konteksten den oppsto i. Til tross for positivistenes tiltro til de nye vitenskapenes distanse og objektivitet har også det positivistiske barnebildet en samtid og en idéhistorie som former det.

Den figuren som fremfor alt trer frem i Getz' tekster er det forsømte barnet – eller kanskje heller det forsømte mennesket. Det oppdragende motivet for straffen var en av straffelovens viktigste nyvinninger, og gjorde lesning av kriminologiske og medisinske tegn til det viktigste kriteriet i utformingen av de differensierte straffene. Målgruppen for den kriminelle lavalderen skilles ikke først og fremst ut som en kategori kriminelle, i kraft av begåtte lovbrudd, men som en spesiell kategori av medisinske forsømte og omsorgstrengende individer. Å bli underlagt diskursen innebærer å bli merket som irrasjonell, eller utilregnelig, men også som et individ med et spesielt behov. Denne måten å beskrive mennesker på må få

²² Schaanning KoDFS 2002, s40

²³ Se blant annet Foucaults arbeider om seksualiteten og fengselet. For Norges del Dahl 1997 og Schaanning 2002, 2008

omfattende konsekvenser for både straffeloven og det sosiale apparatets konstruksjon av sin målgruppe og de kommunikative strategiene de velger å ta i bruk.

Maktbærende roller og tankefigurer

Kanskje kan det å rette oppmerksomheten spesielt mot rolleproblematikk bidra til å klargjøre det synet på barndommen som gjorde hevingen av lavalderen mulig. Med andre ord – hvem er det de ekskluderende strategiene i straffediskursen rettes mot? Alle samfunn fordeler roller som innebærer grenser for rollehavernes delaktighet i samfunnet. Slike samfunnsroller identifiseres gjennom en rekke praksiser. Seremonier for overgang og innstiftelse, tegn tatt fra klesdrakter, atferd og biologiske egenskaper markerer identitet overfor en selv og andre. Rollen som kriminell og reaksjonene som følger med er ikke et unntak. Som alle andre samfunnsroller er den kriminelle en sosialt konstruert figur, identifisert og skapt gjennom diskursens bruk av en rekke inkluderende og ekskluderende praksiser. I tider hvor nytegningen av en slik figur finner sted kan vi forvente å finne omfattende forandringer i enkeltmenneskers og befolkningsgruppers form for delaktighet i samfunnet. Slike omveltninger kan fortelle oss om hvilke betingelser som brukes for å holde mennesker ansvarlige for sine handlinger da og nå.

Hevingen av den kriminelle lavalderen innebærer en slik nytegning av kriminaliteten og den kriminelle. Hevingen av lavalderen er altså innrettet mot en figur man mente at man kjente egenskapene til, eller i det minste eksistensen av. Det er en figur man ønsket å produsere kunnskap om for å kunne underlegge ham en diskurs - nettopp noe et idéhistorisk blikk bør feste seg ved. Et viktig spørsmål i tekstanalysen vår må bli hvordan man har forestilt seg denne mottakeren. Hvordan former bildet av forbryteren straffelovens forsøk på å få ham i tale? Grunnene for hevingen av den kriminelle lavalderen må antas å være sentrale kilder til forståelsen av 1800-tallets konstruksjon av den kriminelle. Blant de diskursive praksisene som tegner bildet av den kriminelle, og spesielt det kriminelle barnet finner vi den voksende og etter hvert globaliserte borgerlige offentligheten, hvor man søker å ”sette problemer under debatt” gjennom litteratur, drama, tidsskrifter, aviser og opplysningslitteratur. Vi har valgt å trekke inn enkelte av disse debatterende tekstene for å forstå hvordan barns avvik settes på diskurs i straffelovens samtid.

I denne sammenhengen kan også de tankefigurene som benyttes til å legitimere samfunnsordningen vitne om den nydisponeringen av reaksjonsformene som innføringen av den kriminelle lavalderen er en del av. Derfor fortjener den borgerlige manns- og farsrollen spesiell oppmerksomhet. Mot slutten av 1800-tallet blir figurer som allmuen, arbeideren, bonden, kvinnen, barnet og tjeneren tolket i lys av sitt forhold til borgeren, den ansvarlige familiemannen. Dette innebærer at de blir vurdert med utgangspunkt i denne rollen som en gullstandard for ”voksenhet”.²⁴ Når en enkelt rolle er målestokken og krever definisjonsmakten over alle andre samfunnsroller, er det viktig å få et begrep om den for å kunne forstå det disse rolleinnehaverne definerer. Faren blir gjort til rettslig hovedansvarlig for oppdragelsen og avstraffelsen av medlemmene i sitt hushold gjennom hustukten allerede på 1600-tallet. Straffelovens kriminelle lavalder er tett knyttet til barnevernsloven. Her finnes en rekke rettslige krav og rettigheter knyttet til oppdragelsen av barna, med omsorgen for de forsømte som et gjennomgående tema.

Også for straffelovens del kan fremstillinger av forsømte mennesker derfor være en nøkkel til forståelse. Som vi skal se aktiveres ideen om forsømmelsen stadig, ikke bare i straffelovens motiver, men i offentligheten som helhet, som en uangripelig legitimering av inngrep, også for hevingen av lavalderen. Som ledd i samfunnsforsvaret ble hevingen av den kriminelle lavalderen en del av en biopolitisk betinget diskurs ikke bare om forsvaret av moralen, ungdommen eller nasjonens fremtid, men også skrevet inn i et trusselbilde modellert over den kristne endetidshistorien, hvor selve sivilisasjonen og menneskeheten står på spill, og dommedag alltid er like om hjørnet. Som man kan forvente er det nettopp denne typen spørsmål som knyttes til menns ansvar i sine forskjellige roller, også til menn som oppdragerrollen.

Det forsømte mennesket er ikke en enestående figur, men en del av en hel taksonomi av offentlige karikaturer. En rekke betingelser for resonnement samles i slike lett gjenkjennelige retoriske figurer. Der hvor de opptrer i tekster som henvender seg til borgerklassen kan slike menneskeliggjorte eller karikerte idékomplekser fortelle mye om de menneskene man forestilte seg at strafferetten skulle berøre. Pratts *Punishment and Civilization* gir et eksempel

²⁴ Tjeder i: Lorentzen og Ekenstam (red.) 2006 s49

på og benytter seg av en slik idé uttrykt som en litterær figur. ”The convict” er blant annet i bruk i Charles Dickens’ *Great Expectations*.²⁵ Slike tankefigurer finnes også i norske tekster. De fyller en rekke funksjoner i det offentlige ordskiftet og spiller en viktig begrepshistorisk rolle.²⁶ Også ”virkelige” roller, i den forstand at rollehaverne selv identifiserer seg med rollene sine, benyttes i retorikk på denne måten – som vi skal se er lesningen av tidens drama og skjønnlitteratur avhengig av leserens implisitte kjennskap til slike roller.

Den degenererte, negative figuren vi ser både hos biologisk deterministiske kriminalister som Lombroso og i den debatterende skjønnlitteraturens og oppdragelseslitteraturens debatterende tekster forteller om en rekke fremstillinger av tidens forestillinger om mekanismer og avslørende kjennetegn i menneskets degenerasjonsprosess. Men den kriminelle lavalderen er innrettet med oppdragelse for øyet, og dette gjør positive figurer - oppdragere og de veloppdratte - til mulige kilder. Hvor kan det finnes slike portretter i tekster fra den norske offentligheten? Den litterære aktiviteten i Norge nådde et høyt nivå, og oppnådde internasjonal anerkjennelse på denne tiden. Denne litteraturen føyer seg inn i århundreskiftets tendens til å gjøre romanen til en debatterende, politisk aktuell tekst. Norske forfattere både problematiserer og reflekterer de politiske fløyenes ambisjoner, men er først og fremst et uttrykk for forskjellige stillinger til et verdens- og menneskesyn som var felles for deltakerne i det offentlige ordskiftet.

En kjønnnet kriminell lavalder?

Også tankefigurer på ”innsiden” av samfunnet er fiktive punkter, kunstig samlingsplass for observerte og tenkte fenomener. Studiet av prosesser som etablerer kjønnsroller og andre

²⁵ Pratt 81f. I Storbritannias overgang fra utstøting til innesperring som modell for kriminalitetsreaksjonen illustrerer denne figuren noen av samtidens reaksjoner på det som skjedde. Straffediskursen ”saniteres” – de profesjonelles ordforråd mister den følelsesladde, foraktfulle tonen og tar opp positivismens ideal om avstand, nøytralitet og objektivitet overfor kriminelle. Men den litterære offentlighetens bilde av den rømte straffangen nyanserer dette inntrykket. Dickens benytter seg av frykt for den utstøttes tilbakevending til samfunnsrommet, og maner frem en busemann så gjennomført avskyelig at man kan mistenke ham for å ha lagt en del ironi mellom linjene. I offentligheten blir 1700-tallets romantiske *outlaw* til 1800-tallets fordømte og fordervede *outcast*, ikke kriminologiens naturvitenskapelige *homo delinquens*.

²⁶ Antologien *Män i nord* trekker frem flere forskjellige slike roller – både forbilder og negative stereotyper for gutter og menn. Lombrosos kriminalantropologier trekker på og vitenskapeliggjør et annengjørende repertoar av karakteristikk av egen og andres moralsk ladede egenskaper som antakelig er felleseie for den europeiske borgerklassen.

kulturbetingede identiteter er nyttige for å forstå dem. 1800-tallets medisinerere beskrev mennesket og samfunnet med biologiske begreper, og gjorde sin fagdiskurs til en av de mest fremtredende og prioriterte metaforene man benyttet til å snakke om verden.²⁷ Dette bidrar til å gi 1800-tallets tankefigurer et sterkt preg av å være kjønnete roller, identifisert ved organer, biologiske funksjoner, lyster og spesielt dualiteten normalitet, friskhet, moral og avvik, sykdom, umoral. Det fant sted en forandring i hele samfunnets kjønnetet, fra en forståelse av kjønnsforskjell bygget på en gradsmetafor til et skarpere skille med utgangspunkt i en ”komplementær” metafor.²⁸ Denne omveltningen i måten å forstå mennesket som kjønnsvesen på skaper en intens oppmerksomhet også om barnas kjønnsniv. Den kommer til syne gjennom nye medisinske og pedagogiske tiltak for å overvåke, kontrollere og straffe barn med det å forebygge eller helbrede avvik for øye.²⁹ Men menneskers roller opptrer ikke bare som kjønn. De finnes også som primært maktbærende, maktlegitimerende roller, utøvet gjennom sosiologiske, økonomiske og historiske tegn. 1800-tallets samfunn praktiserer en sterk biologisk fundert kjønnsegregering, noe som gjør at slike egenskaper på samfunnsnivå i hovedsak knyttes til mansroller, samtidig som et parallelt sett med underordnede men autonome koder skapes for autoritetsroller kvinner i mellom, i det private.³⁰

I sammenheng med hevingen av den kriminelle lavalderen, som først og fremst forsøker å etablere forskjellige grader av behov, ansvar og straffbarhet, blir rollenes kjønnetet eller seksualisering ikke det mest interessante aspektet vi kan gripe tak i. De aspektene av samfunnsrollene som utgjør koder for autoritet og ansvar kan tenkes å fortjene mer oppmerksomhet. Tekstene forholder seg til den biologiske mannen som utgangspunkt og modell for menneskelighet, og behandler kun kvinnekjønnen i den grad dets avvik fra mannen

²⁷ Møller 2002 s256ff ”Guldalderen byggede en stor del af sit verdensbillede på den organiske metafor, der både rummede muligheden for at beskrive en funktionssammenheng, rangorden og udviklingshistorie. Det menneskelige legeme var et smukt eksempel på fordelingen av opgaver også i samfundet, og samtidig havde fædrelandets historie sin fødsel (...) barndom, ungdom og modne manddomstid. Generelt undlod man dog å komme inn på muligheden af nationens svækkelse og død af alderdom (...)

²⁸ Tjeder i Lorentzen og Ekenstam(Red.) 2006 bygger på Foucaults *Seksualiteten historie*, men legger større vekt på kjønnsroller som markører for makt, legitim overordning og underordning, fremfor seksualitet.

²⁹ Foucault SH 1999 s48

³⁰ Frihs *Flickan i medicinen* beskriver dannelsen av et slikt separat eller parallelt sett av kvinnelige autoritetsroller som beskjeftiger seg spesielt med kvinners og pikers sykdom.

krever tilsvarende avvik i lovverket. Lover og regelverk behandler ikke barnerollen som kjønnnet før i overgangsperioden rundt konfirmasjonen, hvor den kriminelle lavalderen settes. Mot slutten av århundret kan vi avlese seksualiseringen og kjønnningen av barne- og ungdomsrollen også i lover og reglementer. Øvre aldersgrense for når offentlige eller private oppdragere kan slå barna senkes stadig, og piker er de første til å unntas fra den oppdragende tukten. Vergerådsloven og loven om innskrenkning av hustukten berører kvinner i den grad det tas for gitt at de nye institusjonene skal være kjønnssegregerte, og begrenser eller forbyr ”legemlig revs” for eldre piker, uten at man finner det nødvendig å oppgi noen videre motiver for dette. Getz’ lov straffer homoseksualitet mellom menn, men har ingenting å si om kvinnelig homoseksualitet. Stortingsdebattenes behandling av kvinner dreier seg i stor grad om tjenere og prostituerte særskilte disiplinbehov, eller døtre- og koners særskilte beskyttelsesbehov. I det følgende vil det legges størst vekt på å undersøke fremstillinger av maktbærende og straffbare roller som vanligvis reserveres for menn og gutter, ettersom kildene bare unntaksvis omtaler eller henvender seg til kvinner.

Getz’ motiver for hevingen av lavalderen

I dette kapittelet skal vi ta for oss Getz argumentasjon for hevingen av den kriminelle lavalderen. Ved å lete etter Getz’ ideer om barndommen vil vi finne frem til de uuttalte grunnene for hevingen av lavalderen i 1800-tallets ideologiske kontekst. Vi skal vise hvordan familien på 1800-tallet fremstilles som produksjonssted for samfunnsmoral i form av sterke karakterer. Svake eller dårlige karakterer oppstår på grunn av ukyndige eller uopplyste oppdragere. Forbrytelser ses på som den uunngåelige konsekvensen av en dårlig karakter. Mennesker med svake karakterer fremstilles derfor som en trussel mot samfunnets stabilitet. Disse ideene legitimerer en paternalistisk modellert industrialisering av oppdragelsen.

Fra utvalget vi skisserte innledningsvis vil vi i det følgende i hovedsak benytte de av Bernhard Getz’ artikler og motivarbeider som er direkte relevante for hevingen av den kriminelle lavalderen, da spesielt motivteksten for det som ble straffelovens § 46, og dens ”originaltekst”, en artikkel som straffelovens motiver gjengir store deler av. Tanken om hevingen av lavalderen fulgte arbeidet med straffeloven fra starten av reformarbeidet. Allerede i *Om forbryderske handlinger begåede af børn og disses strafbarhed* argumenterer Getz for at ”den laveste aldersgrænse for strafbarheden, der nu er 10 år, både kan og bør

rykkes betydelig op.”³¹ Denne teksten, hvor Getz’ utelukkende tar for seg statens forhold til juridisk straff av barn, er blant annet å finne i Nordisk Tidsskrift for Fængselsvesen for 1886. Den foregriper også motivene for og bestemmelsene i vergerådsloven. Her er Getz først og fremst opptatt av barn som begår kriminelle handlinger, og skisserer opp den reaksjonsformen som vergerådsloven senere skulle utvide til alle ”forsømte” med dette som utgangspunkt. Det er et uttrykk for konstansen i Getz’ tanker om denne saken at store deler av denne artikkelen også utgjør straffelovens motiver for å heve den kriminelle lavalderen, femten år senere.

Getz’ viktigste faglige motiver for hevingen av lavalderen kan finnes her. Hans liste over grunner til å heve lavalderen minner om en oppsummering av de grunnene vi finner i sekundærkildene – veldedighet, fremskritt og samfunnsforsvar.

Så fremhæves det da også fra hold, hvor man har haft god anledning til at studere disse spørgsmål, at oprettelsen af opdragelsesanstalter ikke alene er en velgerning for børnene, en nødvendighet for gennemførelsen av et rationelt og humant straffesystem, et mægtigt middel til forbryderiskhedens formindskelse og til forøgelse av retssikkerheden, men også et økonomisk lønnende foretagende.³²

Det er altså opprettelsen av tvangsoppdragelsesanstalter som opptar Getz fra starten av. Hevingen av lavalderen er et middel til målet om en statskontrollert oppdragelse av ”forbryderske børn”, senere alle ”forsømte” og potensielt forsømte, i en ny type institusjoner. Denne institusjonaliseringen av reaksjoner mot barns lovbrudd presenteres som svar på problemer aktualisert innenfor flere diskurser.

Veldedighet

Veldedighetstanken har ikke sin opprinnelse hos Getz, men hos barneredderne. Denne bevegelsen knyttes til en tradisjon for privat veldedighet blant de bedrestilte, inspirert av evangelisme, opplysningsrasjonalisme og Rousseausk romantikk. Mønsteranstalten ble åpnet av Johann Heinrich Pestalozzi allerede i 1770.³³ Barnereddernes historie og statens omgjøring av deres anstalter til barnefengsler skildres blant annet i Sommerschild og Moes *Da barnepsykiatrien kom til Norge*, i Dahls *Barnevern og Samfunnsvern* og Ericssons artikkel *Høneklukk og ravneblikk – om alternativer til straff for unge lovbytere*. Som et tidlig skritt på

³¹ Getz 1886 s129, alle uthevninger originalens

³² Getz 1886 s135

³³ Sommerschild og Moe 2005, s27

veien til å skaffe de anstaltene Getz' nye lover krevde, rekrutterte man den redningsanstalten som allerede fantes - Toftes Gave på Grønland i Oslo. Allerede i 1886 trekker Getz resultatene fra Toftes Gave inn i sin argumentasjon for statlige anstalter.³⁴

Toftes Gave hadde vært en veldedig institusjon for ”forladte, forsømte og vanartede børn”. Anstalten ble relokalisert til landet og kraftig utvidet med et statlig bidrag. Den gikk fra å være en veldedig stiftelse som tok i mot foreldreløse av begge kjønn til en kjønnssegregert, halvprivatisert del av det norske fengselsvesenet etter mønster av utenlandske anstalter, med 40 av 120 plasser reservert for inndømte gutter. Forstandere gikk fra å være stedfortredere for den tradisjonelle familiefaren til å bli offentlige tjenestemenn, men beholdt oppgavene man tilskrev familiefaren.³⁵ Dette var ikke et så plutselig omslag som det kan ligne ved første blick, og Getz' lov kan bare tilskrives ansvaret for fortsettelsen og den statlige systematiseringen av en utvikling som allerede var godt i gang. Det statlige inngrepet forsterket trender som var synlige allerede i 1865. Anstalten hadde allerede da kun barn som var karakterisert som ”vanartede” (uskikkelige), ingen ”forlatte” eller ”forsømte” barn.³⁶ Kanskje var det kriminalistenes bidrag som gjorde ”forsømmelse” synonymt med ”vanartethet” og kriminalitet.

Fremskrittet og forsvaret mot degenerasjonen

Kravet om økt humanitet, rasjonalitet og rettssikkerhet må regnes til den reformviljen som ifølge Seip og Slagstad er karakteristisk for venstresiden på denne tiden, et trekk ved den tendensen til fremskrittstro som vi har omtalt tidligere. Men disse tankene er også til stede hos den nye generasjonen i høyresiden, hvor Getz og Hagerup kan karakteriseres som

³⁴ Getz 1886 s133, s144 ”Toftes Gaves bestyrelse har nu gentagne gange, senest i skrivelse af 13de oktbr. 1884, indtrængende anbefalet fremsættelse af forslag for forandring i straffelovens kap. 6 § 8 med hensyn til aldersmaximum (dvs. høyste alder på de som kan være i anstalt) (...) Af det ovenstående fremgår, at jeg er fuldt ut enig med Toftes Gaves bestyrelse, blot at jeg ikke finer, at det er grund til å bli stående ved den af den foreslåede forandring, om det end på den anden side må udtales at denne også er berettiget i og for sig selv taget, ja måske allermest påkræves, om der forresten ingen fordringer gøres.”

³⁵ Sommerschild og Moe 28

³⁶ Getz 1886 s145

toneangivende figurer fra 1884 og frem mot unionsoppløsningen.³⁷ Fremskrittstroen har ikke bare politiske, men vitenskapsfilosofiske og metodiske konsekvenser – den er en grunnantakelse for den positivistiske vitenskapen og kriminologiens sosialdarwinistiske eller dialektiske grunntanke. Både Getz og Hagerup baserer seg på teorier om vitenskapens potensial og ansvar for å frembringe kollektiv forbedring gjennom reduksjon i samfunnets ”forbryderiskhed”.³⁸

Hvem henvender Getz seg til når han snakker om å bekjempe ”forbryderiskheden”? Ingen (selv de færreste kriminelle, må vi anta) ønsker mer kriminalitet i samfunnet, men Getz’ formulering indikerer at han beveger seg innenfor en spesiell modus av dette ønsket – den høyreelitistiske og kriminalistiske. Det er en egenskap ved menneskene i samfunnet som kollektivt han retter oppmerksomheten mot, ikke forekomsten av kriminelle handlinger, slik tittelen på artikkelen fra 1886 kunne gi inntrykk av. Hva denne forbryteriskheten består i kommer til syne blant annet i den økonomiske argumentasjonen som antakeligvis er henvendt til stortingets økonomiske innvendinger mot økte statlige utgifter. Her kobles muligheten for innsparinger av statlige utgifter ved en reduksjon i forbryteriskheten direkte til tvangsoppdragelsesanstaltene antatte evne til å motvirke forsømmelse av barn og den kriminaliteten den fører med seg. Forsømmelse av barn er for Getz noe som i størst grad forekommer blant allmuen, som et resultat av oppdragernes dårlige karakter, fattigdom og manglende opplysning. For de juridiske embetsmennene som dannet kjernen i ”de oplyste og formuende Klasser”, er oppdragelsen av allmuen og reduksjon i kriminaliteten ensbetydende med beskyttelse av den rådende samfunnsordningen.³⁹ Getz benytter seg av samfunnsforsvarstankens karakteristiske metafor, hvor forsømte barn blant annet karakteriseres som ”rekrutter”.⁴⁰ *Om Demokratiet* viser at hans bilde av degenerasjonen er knyttet til tanken om økonomisk fallitt, hvor demokratiseringen ses som symptom på et begynnende forfall i moral og opplysning. Tanken om ”forbryterproletariatet” som en både

³⁷ Slagstad 2001 s143ff beskriver reformen ved Getz og Hagerup ”tidens andre store konservative reformist” som en samfunnsvitenskapeliggjøring av av strafferetten, der ”den gamle, moralsk funderte kriminalitetsteori ble forlatt”.

³⁸ Som kilder til Getz og Hagerups tanker om fremskrittet er her brukt henholdsvis *Om Demokratiet* og *Ret og Kultur i det nittende århundrede*.

³⁹ Dahl 1992 s155

⁴⁰ Getz 1886 s131

politisk, økonomisk og moralsk trussel mot den kulturbærende og kulturforbedrende eliten kan være inspirasjon for ideen om å benytte straffelovgivningen til samfunnsforsvar og samfunnsbygging.

Vi kunne kanskje stoppet ved denne listen over Getz' kjerneargumenter, og de diskursene de knytter an til. Men en forklaring av hevingen av lavalderen er ikke fullstendig uten en forståelse av hvorfor man ser institusjonene som løsningen på alle disse diskursenes problemer, og hvorfor problemene utformes på den måten de blir i utgangspunktet. Getz' svar til kravene fra alle sine publikum er den vitenskapelig kontrollerte oppdragelsen av en spesiell gruppe barn, de man anser som potensielle "rekrutter" til "forbryterhæren". Mens tittelen omtaler forbryterske handlingers straffbarhet, går Getz raskt over til å snakke om forbryterskhet som noe iboende i, en egenskap ved forbryteren fremfor noe ved hans handling. Hva er denne egenskapen? I det følgende vil vi sette frem noen forslag til hvorfor han velger en løsning som krever at man hever lavalderen.

Importør eller pioner?

Det har vært sagt om Getz' strafferettsreform at han har omsatt den europeiske reformbevegelse i et stort lovverk og kodifisert den moderne kriminalpolitikk. Men det er gjort med stor uavhengighet både overfor det gamle og det nye, slik det kunne passe i Norge. Getz lot seg ikke innordne under noen skole.⁴¹

Kan Getz' motiver la seg innordne under en skole, eller for den saks skyld et klart politisk program, en klasseinteresse, en personlig filosofi, eller en klart avgrenset diskurs? Senere lesere av Getz' arbeider er ikke fullt ut enige med Vogt når han fremhever Getz' uavhengighet og tilpasning til norske forhold. Getz var sterkt involvert i de europeiske kriminologiske eller kriminalsociologiske bevegelsene, som han selv var med på å grunnlegge og organisere. I Dahls sosial- og kriminalhistoriske undersøkelse av vergerådsloven er Getz en importør av Franz von Listzs ideer, og bidrar med lite eget.⁴² Slagstads maktbiografiske verk følger Dahl langt på vei, men trekker også fram enkelte særegenheter i norsk resepsjon av de ideologiske overbygningene som danner en tolkningsramme for Getz og Hagerup – den instrumentelle,

⁴¹ Vogt 1950 s90

⁴² Getz 1893 - Går vi til Liszts kritikk av Getz straffelovsutkast, som ble inkludert i motivene, ser vi allikevel at de to ikke er fullstendig sammenfallende – Liszt kritiserer Getz nettopp i forhold til bruken av tilregnelighetsbegrepet, og mener at Getz ikke går langt nok i å løfte potensielt utilregnelige ut av rettsapparatet.

positivistiske og den mer romantiske, ekspressive bryter gjennom parallelt og benyttes sammen heller enn å stå i et motsetningsforhold. Dette kan tenkes å reflekteres også i Getz' resepsjon av Liszt og andre europeiske tenkere.

Lombroso og kriminologene

Ifølge Dahl importerte Getz den internasjonale kriminologiens teori uten å tilpasse den nevneverdig til lokale forhold. Kanskje er det dette Vogt tolker som uavhengighet – Getz lar seg bare i liten grad påvirke av den politiske partidannelsens konsensus, noe som spesielt kommer til syne i hans utforming av juryordningen – et prodemokratisk tiltak som Getz' egen demokratikritiske fløy i utgangspunktet opponerte mot. Som en vitenskapelig autoritet virker det som om han heller ikke ble avkrevd mange slike hensyn. Som vi skal se knyttet uenighetene om straffeloven seg til enkeltsaker også i stortinget, og var bygget på kontroverser med opphav andre steder enn i selve stortinget eller de gryende partilinjene.⁴³

Under arbeidet med den nye straffeloven ble Lombrosos teori om en arvelig determinert forbrytterser eller underart – en *homo delinquens* - mindre populær i kriminologiske kretser. Men Getz og hans kolleger kan ikke sies å ha gått tilbake på Lombrosos grunnleggende prosjekt. I referatene fra kriminalistforeningens møter kommer det tydelig fram at man fremdeles leter etter forbrytelsens årsak i data utvunnet fra forbryteren selv fremfor i forbrytelsen og dens kontekst, men går bort fra å lete etter forbryterens årsak i skjulte, arvelige deformiteter på legemet. I stedet lette man etter sjelelige feil og ytre, sosiale, årsaker til disse feilene. Tanken om forbryteren som medisinsk avvik fortsetter å prege diskursen, og medisinske metaforer har direkte innvirkning på behandlingen av forbrytere, også unge lovbrøyttere.⁴⁴ Et sett individuelle, overførbare egenskaper utvunnet ved hjelp av positivistisk metode leses fremdeles som markører for den kriminelt handlendes essensielle eller indre ”kriminalitet”, og benyttes blant annet som argument for tidsubestemt frihetsberøvelse av den typen vi finner i vergerådsloven.⁴⁵ Men håpet om at disse avvikene kan avverges eller korrigeres ved riktig behandling er langt større enn hos Lombroso; Getz er mindre opptatt av

⁴³ Dahl 1992 s154

⁴⁴ Schaanning 2002 s51

⁴⁵ Schaanning 2002 s133

den klassen av ”uforbederlige” forbrytere som Lombroso anbefaler henrettet eller sperret inne på livstid, og det er få tegn på at han forestiller seg at barn kan være uforbederlige. Snarere tvert i mot; Getz synes å forstå barndom først og fremst som en organisk og kulturell ufullstendighet, et ikke realisert potensial for rasjonalitet eller karakter, som i den romantiske oppdragelsestradisjonens metafor må ”dyrkes frem” av en dyktig oppdragers ”gartnerarbeid”. Hans straffebegrunnelse er muliggjøringen av en langvarig og iherdig oppdragelse av både barn og voksne.⁴⁶

I Norge som i Europa skiller både det tidlige og senere 1800-tallets teori i forhold til straff av barn seg fra tidligere århundrer på en rekke måter, samtidig som trekk fra eldre tider beholdes og videreutvikles i lys av det nye. Både norske oppdragere og norske myndigheter holdt seg a jour med utviklingen i Europa, og importerte de nyvinningene fagfolk anbefalte.⁴⁷ For det offentlige del kan vi i grove trekk skille mellom en tidlig periode hvor medisinerer benyttet århundreskiftets engelske fengselskritikk på norske tukt- og straffeanstalter, og en senere periode preget av juristenes bruk av den positivistiske kriminologien til å reformere resultatene av forrige generasjons kritikk. Bernhard Getz’ import av det kriminalsociologiske grunnlaget for de sosiale lovene føyer seg inn i denne praksisen, og hans nye kriminelle lavalder er en del av dette større programmet. Det er særlig i Getz’ periode barndommen blir mobilisert og gjort til et eget anliggende også for strafferetten og den juridiske diskursen. Samtidig er det ikke vanskelig å finne fortsettelse av tidligere former for straff av barn gjennom begge disse periodene. Mest påfallende konstant både innenfor og utenfor det offentlige og institusjonene er den straffepraksisen som hører til i den borgerlige moralske og pedagogiske diskursen. Mot slutten av århundret både beskrives den som og har disiplin som

⁴⁶ Getz 1886 s 159 ”For at frihedsstraffene skulle kunne gives en forbedrende og opdragende inflydelse er det vistnok, som almindelig erkent, nødvendigt at de ere af længere varighed. Penitentiarerkongressen i Rom 1885 udtalte også, at kortere frihedsstraffe alene kunde være af repressiv art.”

⁴⁷ Schanning 2007 67ff skildrer noen trekk ved denne prosessen for fengselets del, og begynner i 1823 med Holsts *Betragninger over de nyere Britiske Fængsler, især med hensyn til Nødvendigheden af en Forbedring i Fangepleien i Norge*. Både Schaannings *Menneskelaboratoriet* og *Kampen om den forbryterske sjel* gir et bilde av den neste importen av positivismen. Disse studiene er ikke i samsvar med Slagstads påstand om at samfunnsvitenskapeliggjøringen minsker det moralistiske målet og grunnlaget for lovgivningen; oppdragelsestanken er konstant fra Holst til Getz. Rudbergs *Dydige, sterke, lykkelige barn: ideer om oppdragelse i borgerlig tradisjon* skildrer importen av den europeiske oppdragelseslitteraturen fra 1830-tallet av.

mål. Den benytter seg av det Getz i sin lov om begrensning av hustukten kaller ”legemlig revselse”, og i kriminalistenes møter blant annet omtales som ”afflikativ straff”.

Getz og hans fakultet er nært knyttet til embetsmannsstaten og det konservative politiske miljøet som ble til partiet Høyre. Allikevel var loven en del av venstrestatens reformpolitikk. De sosiale lovene fullføres i den samme perioden som det innføres allmenn stemmerett for menn (1898), juryordning og en rekke andre demokratiske reformer. Slik må lovkretsen også leses i lys av den diskursen om myndiggjøringen av bredere lag av folket som fulgte med den kontroversielle demokratiseringsprosessen, og kan ikke ha unngått å ha blitt utformet med den i mente. Dette kan være en blant flere grunner til at det er vanskelig å finne en åpenbar partipolitisk profil for kriminalreformene i Getz’ motiver. I teksten er det ikke noen synlig partipisk som sørger for at Getz holder seg til et vedtatt program. I stedet virker det som og Getz forholder seg til en overordnet samfunnsdiskurs om menneskets plass i det moderne. Denne diskursen fant sted i og preget alle de ulike fagmiljøene, hvor den ble mottatt og bearbeidet på forskjellige måter. Samtalen rundt det moderne gjennombruddet i Norge fra 1830-årene av var ifølge Slagstad ikke først og fremst preget av en dialektikk, men av parallelle gjennombrudd for opplysningsfilosofi, romantikk og de første ansatsene til 1880-årenes vitenskapelige positivisme, en instrumentell og en ekspressiv naturoppfatning som ”sto imot hinannen – og hørte sammen”.⁴⁸ Derfor pretenderer ikke Getz’ tekster om straffeloven først og fremst å finne sted på et politisk nivå. Trusselbildet han tegner løfter problemstillingen ut av politikken, over partipolitiske skillelinjer, ved å snakke om straffeloven som et tiltak for vedlikeholdet av selve statens eller folkets eksistens – ”et samfunnsformål av høy rang”. Hans grunnsyn er romantisk, episk i skala, selv om teksten og språket henter sin legitimitet fra og føres i en tone som hører hjemme i positivismens distanserte og objektive fagdiskurs.

Det er allikevel vanskelig å tolke Vogt slik at de sosiale lovene ikke tar hensyn til krav fra samtidens tankeverden og politikk. Dahl trekker frem skolesaken og med den mobilitetsspørsmålet, demokratiet og sosialpolitikken som viktige hensyn i utformingen av vergerådsloven. Kontroversene rundt demokratiet og sosialpolitikken må ha lagt sterke

⁴⁸ Slagstad 2001 s83

føringer også på prosessen som ledet til den kriminelle lavalderen. Kampen om utvidelsen av demokratiet er spesielt aktuell for oss dels fordi Getz også deltok i debatten på dette feltet - og på dette området opptrer han som noe helt annet enn Vogts upartiske vitenskapsmann - dels fordi en kriminell lavalder nødvendigvis inngår i en samling av grenser som markerer borgeres grad av samfunnsdeltakelse, sammen med grenser som konfirmasjon, seksuell lavalder og myndighetsalder.

Økonomisk dragkamp

Til tross for den bevisstheten om lovens nedslagsfelt som må ha vært til stede i en periode med så sterke politiske spenninger, er stortingsdebattene om straffeloven langt mer preget av kontroversen rundt den lenge slumrende dødsstraffen, som loven avskaffet, enn spørsmål som rettsikkerhet, straffebegrunnelser, demokrati og ansvarsfordeling. Spørsmålet om lavalderen er allerede avgjort, og Getz' tekster blir ikke lest som politiske utsagn, men som mer eller mindre uangripelige eksempler på vitenskapelig sannhet. Argumentasjonen for og i mot begrenser seg til de rommene hvor fagkunnskapen gjør plass til dem. Fremtredende er bekymringer om kostnadene som fulgte med de nye fengslene og anstaltene lovene forutsatte, planlagt etter forbilder fra langt større og rikere nasjoner enn Norge. Ikke bare hos kritikerne, men hos lovgiverne selv, vies mye oppmerksomhet økonomiske spørsmål. Hagerup trekker på stortinget frem privat initiativ som en utvei for finansiering, både av fengslene og anstaltene, mens Getz i sine utkast argumenterer for anstaltene som statlige investeringer som vil kaste av seg.⁴⁹ Kan en laissez-faire-ideologis tendens til å søke mot økonomisk lønnsomhet føres opp på listen over mulige motiver?

Bondeopposisjonen var gjennom denne perioden i hovedsak interessert i å bygge ned statens inngrep ved å begrense utgifter og beskytte sine interesser. Denne gruppen var først og fremst ”anti-embedsverk og anti-stat” heller enn demokrati- eller modernitetsvennlig.⁵⁰ Da en heving av lavalderen først ble foreslått i 1873, ble den avvist på grunn av kostnadene statlige inngrep

⁴⁹ Getz 1886 s135

⁵⁰ Nordby 1991 s71ff – bondeopposisjonen, som utgjorde en stor del av venstres og skolefolkets støtte på stortinget, må ikke forveksles med venstre som parti.

ville medføre.⁵¹ Dette bidro uten tvil til at en så stor del av argumentene både for og i mot endringen i lavalderen vies økonomiske spørsmål allerede fra starten av Getz' arbeid, og også til at diskursen med krigsmetaforen løftes opp til et spørsmål om samfunnets liv eller død, slik at økonomiske bekymringer fremstår som sekundære og smålige.⁵²

Espen Schaannings *Menneskelaboratoriet* viser at 1850-tallets ideologiske import av de europeiske fengselsreformene også ledet til forsøk på å innføre disse reformenes strukturelle endringer, blant annet i Botsfengselet, men at de i praksis begrenses av en rekke lokale forhold, blant annet økonomiske begrensninger. Lignende betingelser kan være til stede i på 1890-tallet. Økonomiske bekymringer med referanse til 1850-tallet kan finnes blant annet i stortingsdebattene rundt straffeloven. For skolehjemmene i vergerådslovens del mener Dahl at manglende ressurser må ha vært hovedårsak til at en rekke ideologiske fornyelser, evalueringer og foreslåtte reformer i tiårene etter at loven ble satt ut i livet aldri fikk den ønskede effekten. Økonomi antar slik form av en alvorlig bekymring, en mulig hindring som lovgiverne var tvunget til å engasjere seg i, foregripe og overvinne heller enn et mulig motiv. Til tross for mengden av økonomisk vektet diskurs som produseres både for og i mot lovene, virker det lite trolig at dette utgjør noen viktig motivasjon for Getz. Da fremstår en undersøkelse av Getz' faglige bakgrunn, argumenter og motiver som langt mer fruktbart.

Paternalismen i Getz' motiver

Kriminalloven ville ikke befatte seg med de yngste, og overlot disse til fosterhjem, private barnereddere og tukthus. Her var maktformene modellert over de private reaksjonsformene i hjemmet, og ble dekket av retten til hustukt. Denne private infrastrukturen hadde sin begrunnelse i den paternalistiske tanken om de økonomisk og kulturelt bedrestiltes omsorgsansvar for underklassen. "Paternalisme" kan også beskrive en grunnholdning til maktbruk vi finner i straffeloven mer presist enn begreper som patriarki eller styringsvilje. Den paternalistiske makthandlingen fremstiller seg selv som en velgjerning, en omsorgshandling, og legitimerer seg dels ved å gode intensjoner, dels ved bedre vitende enn den som utsettes for makt. Den paternalistiske maktens åsted er i utgangspunktet hjemmet,

⁵¹ Dahl 1992 s89

⁵² Getz 1886 s134

skolens, fattigvesenets og de private institusjonene. Det er bildet av disse feltene som åsted for det omsorgsfulle arbeidet med å forme karakteren, og som åsted for svikt i og forsømmelse av dette arbeidet, som blir til modell for den nye kriminelle lavalderens institusjonelle paternalistiske intensjon - og kanskje også for straffelovens reaksjoner som helhet. Som forbilde bruker Getz den svenske loven, som synes å være innrettet med en slik paternalistisk autoritet i tankene – dommere gis anledning til å overlate barn som begår kriminelle handlinger til en privat anstalts foreldremyndighet, eller påby at barnet "rettast" hjemme. Den svenske lovteksten refererer ikke eksplisitt til foreldres kompetanse og barnets grad av forsømthet, men nøyer seg med å la domstolen vurdere "omstendighetene". Getz knytter derimot det paternalistiske inngrepet direkte til "andre myndigheter, skolen og fattigvæsenets" anledning til å ta seg av slike barn, om nødvendig med tvang, ved å ta dem fra foreldrene "hvor det anses fornødent for deres oppdragelse".⁵³

Velgjerningen som botemiddel mot forsømmelsen

Gjennom vergerådsloven og straffeloven blir de yngste i tillegg til hustukten underlagt en rekke statlig pålagte særreaksjoner, hvor en modernisert og vitenskapeliggjort versjon av barneredderens asyler blir den foretrukne formen. Tanken om forsømmelsen av karakterutviklingen innebærer et sett av egenskaper og omstendigheter som Getz mener skiller barn som begår kriminelle handlinger fra andre barn, og som gjør dem mottakelige for oppdragelse. I motivene fremstår tanken om å gjøre de forsømte tilgjengelige for en rekke statlig kvalitetskontrollererte og tempererte former for individualpreventiv disiplinering som hovedårsaken til at Getz så det som nødvendig å heve lavalderen. I årene som fulgte artikkelen i 1886 skulle Getz utforme en rekke tiltak for å ordne både hjemmets, skolens og domstolens reaksjoner etter dette prinsippet. Den moderne straffeloven avsluttet arbeidet.

Indrømmes kan det også, at dette er et såre tiltalende felt for godhjertetheden og filantropien og at det kunde ha været at vente, at hos os ligesom andensteds sagen ad den vej havde været ført videre end i virkeligheden hidtil tilfældet. Men på den anden side har også de fleste andres steder erfaringen vist, at der er god plads for statens optræden ved siden heraf, og om den hos os gjør mangfoldige gange mer end hidindtil, behøver den ikke at frygte for, at der intet skal blive tilbage for den private, der også måtte føle kald til at virke i den samme retning.⁵⁴

⁵³ Getz 1886 s132

⁵⁴ Getz 1886 s134

Her taler Getz igjen til den ”industrien” som allerede fantes for å ta seg av problembarn. Getz er i utgangspunktet vennlig innstilt til det private initiativet, men hans ”episke” blikk på samfunnssituasjonen gjør at han ikke lenger kan vente på det private; saken haster så mye og, og så mye står på spill at staten må gripe inn. Samfunnsforsvaret er på mange måter et kjerneargument for denne statliggjøringen av karakterproduksjonen. I *Om demokratiet* kan vi se at Getz bruker begrepet i lys av frykt for konsekvensene av den voksende underklassens manglende respekt for og aksept av de rådende forhold. Dette er ikke nytt - allerede Eilert Sundt var en ivrig advokat for bruken av folkeopplysningen ikke bare som oppbyggende, veldedige tiltak i seg selv, men som middel til å fremme sedelighet og bli kvitt farlig overtro og vranglære fra kvakksalvere, thranittere, sosialister og mormonere.⁵⁵ Men der Sundt først og fremst anbefaler fosterhjem for forsømte barn, går Getz i langt større grad inn for privat eller offentlig institusjonalisering. Getz’ ønske er å begrense og isolere forekomsten av kriminalitetsskapende forsømmelse, og han bruker en epidemimetafor for å snakke om den. Institusjonalisering foretrekkes som et isolerende tiltak, i frykt for den ”moralske smitten” et fordervet barn kunne bringe inn i fosterfamilien.⁵⁶ Getz ønsker derfor å tilpasse reaksjonen til handlingenes ”grovhet”. Handlingenes grovhet reflekterer barnets ”naturel” eller tilstand - dets grad av forsømthet eller sjelelig fordervelse - og derfor dets ”smittefare”. Getz kritiserer også skolens og fattigvesenets reaksjon på barns forbrytelser, spesielt den fysiske avstraffelsen. Den er ikke ordnet og kontrollert nok, og får derfor ”betenkelige følger” – oppdragerne i hjemmet og skolen svikter sitt ansvar, eller kommer til kort på grunn av utilstrekkelig oppdragelsesteknologi. Dette er med på å skape forsømte individer.⁵⁷ For å forstå hevingen av lavalderen må vi derfor ta for oss bruken av begreper som karakter, forsømmelse, sjelelig fordervelse og grovhet i samtiden.

Spesielt fremtredende hos Getz er avstandstakende eller objektiviserende talemåter med likhetstrekk fra den medisinske biologismens kunnskapsproduksjon, fra den moralske og

⁵⁵ Slagstad 2001 s115f

⁵⁶ NOU2000:12, Getz

⁵⁷ Getz 1886 s135 benytter blant annet denne karakteristikken om “en professionel forbryder”. Artikkelen bruker metaforen om livsveien, og forbryteriskhetens degenerasjon som en sti, med gradforskjeller fra et barn som begår sin første forbrytelse uten innsikt, og, om kyndige oppdragere ikke griper inn og tar kontroll, vil fortsette å utarte og i økende grad ”forhærdes”.

pedagogiske oppdragelsesdiskursens karakterbegrep, og den klasse- og kulturbevisste diskursen som trekker på elitistiske og koloniale strategier. I *Om Demokratiet* tas det avstand fra ”den store mengde” som ikke bryr seg om vitenskapen og ”de store ånder”, og lar seg forføre av markskrikere og oppviglere og ”av Personer, der forfalsker den alvorlige Gransknings Resultater”. Getz frykter ikke revolusjon, men bruker karakteristikk om politiske motstandere som speiler hans karakteristikk av vanartede eller forsømte barn – han frykter at de uoppdragne massenes manglende kyndighet og moderasjon vil gjøre stor økonomisk og moralsk skade om de får tilgang til makt.⁵⁸ I *Om forbryderske handlinger...* antydes det at forbrytere flest handler ut fra et ”æreløst eller samfundsfjentligt sindelag”; ønsket om å differensiere mellom disse og andre foregriper tanken om betingede straffer.⁵⁹ Direkte og indirekte karakteristikk av målgruppen for hevingen av den kriminelle lavalderen i disse tekstene kan deles i to sterkt overlappende grupper, etter hvilken diskurs de trekkes fra - en biologisk, reduksjonistisk diskurs og en moralsk karakter- og klassesdiskurs. Den ene omtaler kriminaliteten spesielt og annerledeshet generelt som en biologisk størrelse, og forfekter en slags sosial eller kulturell epidemiologi. Den andre tar avstand fra eller patroniserer underklassen moralsk, og de kriminelle spesielt i egenskap av å utgjøre et bunnivå av underklassen, med utgangspunkt i politiske, kulturelle og materielle forskjeller fra Getz og hans miljø.

Trusselen fra de utilregnelige – forsømmelsen og galskapen

Enhver vil let kunne overbevise seg om, at hva en professionel forbryder koster samfunnet ved de udgifter til politi, til retsforfølgning, til straffens fullbyrdelse, som han volder, ved den skade, han med sine forbyrdelse gjør, ved den nytte, han undlader at gøre, og ved den moralske smitte, han udbreder om sig, er en så stor sum, at de foranstaltninger, hvorigennem dannelse af deslige professionelle forbrydere hindres, aldrig kan blive så dyre at de ikke svarer regning.⁶⁰

Getz anser forsømte barn som en trussel mot samfunnet, og forsøker å måle denne trusselen økonomisk ved å tegne opp endestasjonen på det han kaller "forbryderbanen" – den profesjonelle forbryteren. Utenom de rent økonomiske faktorene er det mest påfallende med denne skildringen for moderne øyne den "moraliske smitten". For Getz innehar den kriminelle

⁵⁸ Getz 1885 s12ff

⁵⁹ Getz 1886 s146

⁶⁰ Getz 1886 s135

ikke bare en egenskap som gjør ham predisponert til å gjøre forbrytelser til et levebrød og til å unnlate å arbeide eller gjøre annen nytte for seg, men han går så og si foran med et dårlig eksempel for alle som kommer i kontakt med ham. Tanken om forbryterbanen og epidemimetaforen er tett knyttet til den medisinske diskursens befatning med galskapen.

I motivene 1842-loven begrunnes lavalderen med kravet om det Getz i 1886 kaller *avec discernement* - tanken om at man må være i stand til å forstå hva man har gjort for at handlingen skal kvalifisere til straff. Ideen peker tilbake til debatter som den Foucault gjorde berømt med sin analyse av diskursen rundt morderen Pierre Rivieres tilregnelighet, men også så langt som til middelalderkirkens tanke, omtalt hos Ariés som "the age of reason" – tolvårsalderen, da barnet oppnår evnen til å resonnerer.⁶¹ Det er i en lesning med utgangspunkt i denne problematikken, som Getz selv forsøker å legge til side, at Getz' tekst kan gi et inntrykk av en rekke inkonsekvenser i karakteristikken av målgruppen for hevingen av lavalderen. Barn beskrives gjennomgående som både straffbare og ikke straffbare. Problemet synes å være Getz' dobbelte bruk av det man kan kalle straffens kommunikative strategi. Straffens begrunnelse ligger i dens trussel. Om man ikke kan kommunisere straffetrusselen til de den skal true, fordi de ikke er i stand til å forstå trusselen, blir straffens pine virkningsløs og bortkastet. I Getz' artikkel ser dette ut til å være hans syn; han uttaler seg kritisk om skolestraffen, ikke fordi den er smertefull og ydmykende, men fordi smerten og ydmykelsen er ukyndig påført og derfor virkningsløs, eller gjør problemet verre. Ansvar for straffens effektivitet flyttes fra den straffede til den straffende, og gjør ham til paternalismens faderlige oppdrager heller enn kongens eller fellesskapets hevrende bøddel.

Den berømte tyske rettslærde Franz von Liszt bifaller Getz' kriminelle lavalder i *Kritik av det norske Straffelovudkast* (vedlagt motivene), men ikke på Getz' eget grunnlag. Getz' tanke om et skille mellom tilregnelige og utilregnelige forbrytere og mellom veloppdragne og forsømte forbryterbarn er åpenbart ikke en import fra Liszt. Han går i stedet lengre enn Getz mot den kriminalistiske determinismen. Ifølge ham er en positiv definisjon av tilregnelighetsbegrepet

⁶¹ Ariés 1980 s163ff - Ariés påpeker at skolen i middelalderen sjelden eller aldri referer til elevenes alder; i stedet snakkes det om livsfaser – *pueros, adolescentes, juvenes, senes* (s 164), uten et eget begrep for "den voksne", og denne inndelingen brukes ikke til å skille elevene fra hverandre. Det er allikevel påfallende at det egne juridiske rommet som dannes av skolen og lærerens strafferett også har sin ytterste grense ved 15-16-årsalderen.

uansett ikke mulig. På samme måte som barndom hos Getz er et sikkert tegn på manglende innsikt, er den kriminelle handlingen for Liszt i seg selv et tegn på mangel på rasjonalitet. Liszts kritikk består ikke i at Getz innfører grader av tilregnelighet, og slik sykelliggjør anklagede på et uklart eller ikke definerbart grunnlag, men at han ikke går langt nok i å fraskrive befolkningen generelt og forbrytere spesielt evne til rasjonell innsikt i sine handlinger.

I følge Getz er barn som begår forbrytelser verken onde eller syke, men forsømte. Forsømtheten fremstår i som en slags mangeltilstand forårsaket av manglende materielle kår og oppdragernes umoral eller manglende kyndighet. Allikevel anbefaler han en reaksjonsform som til forveksling minner om frihetsberøvelsen han ønsker både for voksne forbrytere og utilregnelige, og foretrekker den fremfor den samfunnsvitenskapelige og pedagogiske tradisjonens fosterhjem eller asyl. Han faller tilbake på en eldre diskursiv strategi for å legitimere dette – tanken om den private, uformelle straffen som er forbeholdt de som ikke har trådt inn i eller er skrevet ut av samfunnets fortellinger om ære, rettferdighet og rasjonalitet – den omsorgspregede, patriarkale eller patroniserende hustukten. Dette kommer til syne når 1842-lovens prinsipp om straffemoderasjon basert på *discernement* avvises.

Manglende utvikling vil alltid måtte kunne bevirke kriminell utilregnelighet, i hvilket alderstrin den end forefindes, og at den mer kan ventes at forekomme hos barn end hos voksne, behøver loven ej at fortelle os.⁶²

I teorien kan altså barn være fullt ut straffbare. Men barn er i utgangspunktet mangelfullt utviklet - biologisk tilbakestående eller forsømte og dermed ”gale” i lovens øyne. Slik får en samvirkning mellom kategoriene gal, syk og forsømt konsekvenser for alle gruppene, også de voksne, som løftes ut av strafferetten. De plasseres som grader på den samme målestokken. Denne biologisk funderte utsettelsen av rettsikkerheten - barn er utilregnelige i kraft av å være biologisk ufullendte, voksne fordi de som degenererte eller syke står nærmere en barndoms- eller urtilstand – har et nedslagsfelt formet ikke bare av positivismens kunnskapsstrategier, men av de klassemessige fordommene som ga opphav til og ble styrket av dem. De referer til en umyndighetstilstand løsrevet fra filosofien og dens rasjonalitetsbegrep, og overlevert til positivismens ”pragmatiske” system, som eksplisitt forsøker å tilpasse reaksjonene til et oppnådd kulturnivå, i form av en ”allmenn rettsfølelse”. Denne nye umyndighetens form

⁶² Getz 1886 s130

kommer sterkest til syne i tanken om kyndig oppdragelse utført av en paternalistisk autoritetsfigur som det viktigste botemiddelet mot kriminaliteten i samfunnet.⁶³

I Getz' nyordning skal de yngres forbrytelser være en offentlig sak, men skal ikke forfølges i retten eller belegges med ”offentlig straff”.⁶⁴ Den nye, lovregulerte men private straffen beskrives som forholdsregler for oppdragelse og som prevensjon av lovbrudd i tradisjon fra hustukten, ikke juridisk, eller ”offentlig” straff.⁶⁵ Denne distinksjonen lar Getz se bort fra en rekke prinsipper for rettssikkerhet som loven ga tilregnelige voksne, men forklares ikke nærmere verken i motivene eller i artikkelen de er basert på. En tolkning kan være at Getz med ”offentlig straff” sikter til den straffen som begrunnes gjennom juridiske og rettsfilosofiske prinsipper, i motsetning til den private straffen, som hører til under husholdningenes patriarkale rett til å tukte. Dette er en rettsorden hvis brutalitet og vilkårlighet hans tradisjon eksplisitt stiller seg i opposisjon til. Det trengs en forklaring å på hvorfor en fremskrittssmann som Getz, med sin pragmatiske, positivistisk orienterte rettstolkning, velger å forholde seg til og videreføre et rettsbud som stammer fra det autoritære eneveldets tid.

Karakterbegrepet som utgangspunkt for en straffeøkonomi

I Getz' tekst er altså samfunnsforsvaret statens oppgave. Det er for viktig til å overlates til familiens oppdragelse og den private veldedighetens omsorg. Hovedkriteriet i hans valg av metoder er hvor effektive han forestiller seg at de vil være som bekjempelse av fremtidige kriminelle handlinger, hvor hensynet til individets rettigheter eller unike egenskaper får lav prioritet. Begrepet som brukes for å beskrive det feltet av felles egenskaper som oppdrageren må avsløre og bearbeide, er ”karakteren”. Hvordan fremstår og brukes karakteren i Getz' motiver?

⁶³ Getz 1886 – Getz benytter gjennom hele teksten det godet som oppnås ved den oppdragende effekten av straff (f.eks. s161) som den viktigste legitimeringen av bruken av langvarig frihetsberøvelse, med anstalter og det tosporede systemet, som den primære straffemetoden.

⁶⁴ Getz 1886 s131 – “(...)de forholdsregler, som tages, ville være af en mere administrative eller endog privat karakter, og ikke at opdatte som straf i juridisk, teknisk forstand, men som *opdragelse* eller prævention.”

⁶⁵ Getz 1886 s130-132

Karakteren fremstår som en svært viktig egenskap, hvor moralsk fordømmelse og medisinsk diagnose møtes ett enkelt kriterium for tilregnelighet og myndighet. Getz ønsket i 1886 kriminell lavalder satt så høyt som til 16 år, ikke 14, som han senere gikk inn for. Til denne tallfestingen knyttet det seg en intrikat straffeøkonomi som reflekterer kriminalistenes deterministiske tankegods i langt større grad enn straffeøkonomien for voksne eller utilregnelige. Aldersgrensen finnes igjen i *udkast til lov om tvangsoppdragelse* fra 1892 som aldersgrense for det offentliges inngripen i familien på grunnlag av mistanke om forsømmelse. Det er på mange måter vergerådslovens system som risser opp den faktiske lavalderen for straffbarhet, med straffeloven som supplement og legitimitetskilde. I denne straffeøkonomien er den nedre grensen for innsettelse i anstalt 6 år, med 10 år for den ekstra strenge klassen av anstalter i forslaget § 19, hvor de som i løpet av oppholdet har blitt over 16 eller 18 også samles opp. Disse institusjonene skal skille ut de barna som har begått spesielt grove forbrytelser, eller de ”hvis forhold viser, at de er i sær Grad sædelig forkomne”.⁶⁶ Også her får vi vite at det er barnets karakter som må iakttas for å velge anbringelsesmåte, ettersom tvangsoppdragelsesanstaltene fortrinnsvis er ment for de med en dårlig karakter. Barna må derfor først avsondres i anstalten i inntil 4 måneder.⁶⁷

Holder man for øye at loven åpner for reaksjonsformer som ikke kan beskrives som annet enn straff, virker det som om lavalderen for straffbarhet her i praksis er senket ned til 6 år heller enn økt til 14. Det som gjør at Getz kan se bort fra kravene til rettsikkerhet er paradoksalt nok at reaksjonene ikke utelukkende utløses ved at loven brytes. Det tas for gitt at forsømmelse av oppdragelsen og den resulterende ”dårlige karakteren” vil føre til kriminalitet.⁶⁸ I tråd med Lombrosos prosjekt åpnes det her for å dømme mennesker for noe kunnskapsproduksjon har avslørt at de *er* og derfor potensielt *kan gjøre* snarere enn hva de har gjort. Derfor er det nok

⁶⁶ Straffelovkommissionen 1885, 1892 s13

⁶⁷ Straffelovkommissionen 1885, 1892 s12, s22

⁶⁸ Getz 1886 s130 – Getz trekker fram kravet om en viss oppnådd ”utvikling” som en forutsetning for kriminelt ansvar blant annet med referanse til Hagstrømer. Manglende utvikling vil alltid forårsake utilregnelighet, og dette antas å være vanligere hos barn enn hos voksne. I de påfølgende statistiske referansene på s133 brukes det at en anelig prosent av de som har kommet ut av utenlandske anstalter har ”oppført seg vel”, uten at det refereres til noen kontrollgruppe (om da ikke tilfellet Toftes Gave er ment å være fungere som en slik, men her forsøker Getz heller å forklare denne anstaltens dårlige resultater som et unntak forårsaket av at barna allerede har kommet for langt i forsømmelsen når de tas inn, og ikke beholdes lenge nok.) – det er i alle eksemplene implisitt at et barn som først er på ”forbryderbanen” vil fortsette i denne banen om det ikke gripes inn.

at vergerådet vurderer det slik at barnet er forsømt eller må antas å kunne bli det. Barn og unge risikerer slik å bli dømt til omsorgspreget tukt og frihetsberøvelse på ubestemt tid på grunnlag av moralske diagnoser som ”sedelig forkommenhet”, ”forsømthet” og ”fordervethet”. I de strengeste anstaltene risikerer man å bli værende til fylte 21 år. Hvorfor er karakteren en så gjennomgripende egenskap, og hvorfor er den så viktig at den må forsvares og bearbeides over opptil femten års innesperring og behandling?

Begrepene som brukes for å skille ut straffelovens målgruppe fra andre barn hentes fra en medisinsk diskurs’ biologiske metaforer som også har blitt beskrevet andre steder.⁶⁹ I denne diskursen er ikke barna aktører, men ”medgjørilige kropp” – ukontrollerte objekter som vil fortsette å ”gå sin skæve gang” i en eskalerende deterministisk, samfunnsfiendtlig bane inntil noen stopper dem. Utilregnelighetbegrepet Getz benytter seg av er avhengig av biologiens utviklingstanke for å vise at juridiske spørsmål om uaktsomhet eller forsett overhodet ikke bør anvendes på barn. Men mens medisinenes krav kan forklare at man griper til oppdragelsen som løsning, kan denne vinklingen ikke fortelle oss så mye om utformingen av karakterbegrepet, forsømmelsesbegrepet og de paternalistiske reaksjonsformene man velger som tilsvarende til samfunnstrusselen man ser i disse.

Også i dokumentene til straffeloven er tendensen til både begrepshistorisk og diskursiv biologisering av målgruppene tydelig. Den medisinske profesjonen krevde samfunnets utilregnelige, uopplyste og usedelige som sitt domene. Av høringsuttalelsene kan vi se at dette også var tilfellet i straffeloven, med spesiell oppmerksomhet på de utilregnelige. Men selv om de sosiale lovenes juridiske innsirkling av forsømte barn, alkoholikere, løsgjengere, sinnssyke og andre karaktersvake som ble regnet som en fare for samfunnet samarbeider med medisinenes krav om å unnta utilregnelige fra straff, gir den ikke sakkyndige den eneretten på å diagnostisere og slik skjærme forbrytere fra straff som den medisinske profesjonen krever. Begrepet om den allmenne rettsfølelsen, den kriminelle lavalderen, utilregnelighetsbegrepet og det dobbeltsporede systemet er eksempler på et motiv som kan finnes igjen i alle lovverkets sentrale bestemmelser – disponering av reaksjonsformene basert på moralsk vurdering av den dømte, legitimert ved med ikke fullt ut grunnlagt på biologiske

⁶⁹ Se for eksempel Møller 2002

forklaringer. Den kriminelle lavalderen åpner et rom for skjønnsvurderinger, og slipper til representanter for de bestående, borgerlige normene. Motivene er innrettet mot moralsk fundert vurdering og sortering av barn, med myndighetspersoners subjektive inntrykk av ”karakterens” beskaffenhet som målestokk. Ettersom vi må anta at den borgerlige kjernefamilien anses som stedet hvor den moralske karakteren produseres, er det dette åstedets premisser og ikke den rent kvantitative aldersgrensen som blir modell for den egentlige avgrensningen av straffereaksjonene mot barn.

Hustukten som mulig modell for Getz’ straffeøkonomi

Et iøynefallende trekk ved utviklingen av barnevernsinstitusjonen i denne sammenhengen ligger i metaforen ”hjem”. Skolehjemmene som barnehjemmene var ment å representere en familieerstatning for barna. Ideelt sett skulle de yte omsorg og pleie som en mor og far, de skulle gi vern og ly mot utenverdenen, og de skulle forberede barna for det senere livet. Barnehjemmets bestyrerinne skulle, som Kjersti Ericsson har betegnet det, utøve et ”sosialt moderskap”.⁷⁰

Samspeillet mellom utilregneligheten og den private tukten av umyndige åpner et rom for fortsatt utøvelse av paternalistiske straffereaksjoner som ikke følger rettstatens spilleregler, utøvet som omsorg overfor ”forsømte” mennesker. Straffelovens lavalder rettes mot en forsømt figur. Er figuren formet av det borgerlige familieidealenes møte med realiteten, eller er idealene formet av den kriminalistiske diskursens bilde av forsømmelse? Er bildet av familien som åsted for umyndighet og paternalistisk autoritet forbilder for den omsorgspregede straffen det legges opp til i vergerådslovens straffeøkonomi?

Isolasjonstankens preferanse for bruken av anstalt fremfor fosterhjem understreker den spesielle omtaken for familien som preger tenkningen i samfunnsforsvaret. Som tidligere nevnt begrenser ikke Getz’ nyordning seg til den offentlige sfæren, men søker eksplisitt å bringe strafferettens orden inn i privatsfæren. Ingen enkeltlov i Getz’ system av sosiale lover inneholder en slik komplett straffeøkonomi for privatsfæren som han hentyder til i 1886. Summen av de sosiale lovene utgjør en omfattende regulering som aldri fullt ut ble gjennomført, men allikevel lykkes i å beskrive familiens relasjonelle forhold i den statlige straffetrusselens termer.

⁷⁰ NOU 2004: 23-5

Getz' hustukt skal ikke anvendes overfor de "som er komne udover den egentlige Barnealder, eller for hvis Vedkommende Opdragelsen maa søges at være endt." Foreldres stedfortreder likestilles med foreldre i forhold til hustukten, og åpner slik for fortsettelse av institusjonenes tukt. I tråd med tidens oppdragelsesteknologi legges det sterk vekt på måtehold allerede i kriminallovens revisjon av 1874, som innfører straff for "overdreven revselse". Men kriminallovens hustukt bygger på et annet segregeringsregime enn Getz'. Den tar utgangspunkt i standssamfunnets måte å inndeles mennesker på, og er innrettet mot et helt annet formål.

Husbond maa revse sine Børn og Tyende med Kæp eller Vond og ei med Vaaben; Men gjør hand dem Saar med Aad eller Æg, eller slaar dem Lemmer sønder eller skader dem paa deres Helbred, da straffes hand saa som hand en fremmet hafte gjort skade"

Den samme er hustruens ret over hendes Børn og Tyende ⁷¹

Heller enn kriminalistenes biologistiske og klassepregede tanke om oppdragelsesteknikk variert modenhet og kulturnivå, bruker kriminalloven bondesamfunnets rangordning og avhengighetsforhold for å avgjøre hvem som har rett til å refse hvem. Refselsen stopper der den kan skade arbeidsdyktighet, ikke der den slutter å være hensiktsmessig i forhold til oppdragelsen. Straffens avgrensning, over- og underordning reflekterer maktforholdene og produksjonsmåten i samfunnet når den legitimeres ved at enkeltmennesket er medlem i et hushold, og plikter å delta i den produksjonen som finner sted der.

Noen former for "legemlig refs" spesielt for unge finnes også i kriminalloven – ris kan bare anvendes for gutter mellom 10 og 15 og piker mellom 10 og 12 - grensen for piker var også 15 før 1874. Riset er en straffeform reservert spesielt for barn, og antas å virke for ydmykende, og derfor mot sin hensikt, overfor voksne. Det er tatt for gitt at refsen tar form av fysisk vold, modellen for all straff under eneveldet, men man må anta at refs også kunne ta andre former. Getz' tekster, i 1891 og ellers, har derimot behov for å spesifisere og innskrenke en *legemlig* refs, en særlig form for straff, reservert for en spesiell menneskeart som andre midler ikke biter på. Det arsenalet av psykiske eller andre "affliktive" avstraffelser som oppdragelsesteknologien benyttet seg av blir ikke nærmere beskrevet i Getz' ferdige lover, men i utkastet til vergerådslov finner vi et utkast til en liste over tillatte straffer.

⁷¹ Lovbogens art. 5, 6 sitert i: Indst. O. No. 47 1891 s109

Om man leser Getz' motiver for å heve lavalderen med blick på helheten i den sosiale lovgivningen, er det bekræftelsene av hevdvunne, oppdragende straffeformer heller enn begrensninger som trer frem i forhold til reaksjoner overfor barn. Kriminalistene ønsket ikke å fjerne bruken av oppdragende straff, men å regulere og innskrenke den til å gjelde forsømt barn og ungdom. Getz forestiller seg at denne klassen av uoppdragne "utilregnelige" er spesielt medgjørlige i møte med den oppdragende straffen, mens andre, mer siviliserte grupper er mindre egnet for den. Samtidig utvider de tilgangen til å anvende slike straffer på de antatt forsømte individene som ble omfattet av den kriminelle lavalderens lange etterslep i vergerådsloven og løsgjengerloven. På kriminalismøtene debatteres prylens straffeøkonomi, hvor grad av forherdethet veies opp mot de "affliktive straffenes" mulige brutaliserende virkning.⁷² Den offentlige straffen modelleres over hjemmets straff – hustuktens paternalistiske straffebegrunnelse blir knyttet til straffeloven.

Getz tekst fra 1886 fremstår blant annet som et forsøk på å forklare hvorfor datidens bruk av korte fengselsstraffer og legemlig refs ikke har noen synlig effekt på kriminalitetsstatistikkene for barn og unge. Som ledd i sin forklaring plasserer Getz barn og ungdom som begår kriminelle handlinger i den moralske kategorien forsømte og den medisinske kategorien utilregnelige. Sjeldnere inngrep, men mer langvarig og intens behandling når man først griper inn, må til for å nå frem til disse barna. Denne omsorgsformen benyttet seg av både sjelelig og kroppslig innrettet oppdragende straff. Straffens intensitet tenkes differensiert etter den grad av fordervelse klienten legger for dagen. Dette krever at oppdragerne gis den tiden og friheten de trenger til å utøve sitt moralske skjønn. Forbildet er hjemmets oppdragelse, men i en institusjonalisert, "industrialisert" versjon. Igjen ser vi tendenser til å plassere menneskers "karakter" på en sivilisasjonsstige, fra det brutalt irrasjonelle, insensitive til det siviliserte, rasjonelle og følsomme.

På det niende nordiske juristmøtet i 1899 foreslår taleren Tyrén en annen løsning på det samme problemet som Getz forsøkte å løse med heving av den kriminelle lavalderen. Hans fremstilling av kriminalistenes problemstilling er mer detaljert enn Getz' artikkel, og kan derfor gi oss et supplerende bilde av dette fagmiljøets tanker om karakteren og

⁷² Det Nordiske juristmøte Kristiania 1899, Thyén.

forsømthetstilstandens egenskaper. Mens Getz i 1886 først og fremst ønsker å benytte oppdragende frihetsberøvelse utenfor straffeapparatet, modellert over det paternalistiske familieidealet, argumenterer Tyrén for bruken av ”afflikitive straffer” også innenfor den juridiske straffeøkonomien.⁷³ Problematismen bygger i begge tilfeller på det man ser som de korte frihetsstraffenes manglende effektivitet overfor ”förbrytarproletariatet”. Det argumenteres, både med utgangspunkt i erfaring og fra en tanke om forbryterbanens brutaliserende eller forherdende effekt, for at slike straffer virker verken forbedrende, avskrekkende eller preventivt. ”Afflikitive straffer” foreslås derfor som en løsning som skal erstatte de kortvarige frihetsstraffene.

Jag vil genast från början erkänna, att termen är ganska obestämd; det är svårt att uppdraga gränsen för afflikitivstraffet. I allmänhet taladt, innebär emellertid denna riktning ett starkare markerande af det rent fysiska lidandet, så som t. ex. Lidande genom viss diet, genom hårdt nattläger, genom inspärrande i mörkt rum, eller – allra mest typisk, lidande genom prygel och dermed jemförlige förfaringsätt.⁷⁴

Det afflikitive elementet var sekundært til innesperringen i alle datidens lover og lovforslag. Tyrén vil snu dette på hodet, avskaffe de kortvarige frihetsstraffene og i stedet innføre afflikitiv straff som hovedreaksjon; for å oppdra de mest fordervede, må straffen først og fremst gjøre vondt, ettersom overtalelsen som ligger i straffetrusselen ikke når frem. Dette gjøres mer spiselig ved temperering. Tyrén vil unnta forbrytelser som ikke indikerer et fordervet sinnelag, samt barn og unge under 20 år, fra afflikitiv straff for å unngå å ramme de som ikke er fordervede nok til å ha behov for slik straff.

Hva slags karakterer er det som behøver afflikitiv straff? Det påfølgende innlegget sammenligner to grupper forbrytere som de korte, hyppige frihetsstraffene ikke virker på, og som derfor må straffes hardere, men sjeldnere.

de rodløse Eksistenser uden lovlydigt milieu, Dagdrivere, Alfonser, prostituerede Kvinder, hele det Bundfald, der afgiver det væsentligste Stof til den store Forbrydelse, men hvoraf Størstedelen dog bliver staaende ved den lille Forbrydelse.

Disse dårlige karakterene lytter ikke til det diktatet som ligger i lovens trussel; man må derfor velge en strategi som kan tvinge dem til å la seg true. Der Getz’ argument mot prylestraffen er basert på effektivitet, benytter Thyén i stedet det at den er basert på talionsprinsippet – vold

⁷³ Det Nordiske juristmøte Kristiania 1899, s34f

⁷⁴ Det Nordiske juristmøte Kristiania 1899, s36

for vold - og derfor bryter med prinsippet om proporsjonalitet til å avvise den. Han vil i stedet benytte andre virkemidler for å oppnå en afflikativ effekt.⁷⁵ Mens Thyrén ikke ser for seg at barn under 20 kan være så fordervede vil Getz' gjøre nettopp denne gruppen tilgjengelig for spesielt langvarig og intens behandling. Den uuttalte antakelsen som ligger til grunn for troen på at lengre og mer smertefulle straffer vil nå frem der kortere og mindre smertefulle straffer er virkningsløse er tanken om degenerasjonen og den primitive karakterens følelseløshet. Karakteren er noe som må bearbeides over tid. En dårlig karakter gjør innehaveren ufølsom for straffens fysiske og sjelelige pine; han eller hun både trenger og fortjener derfor mer pine enn andre. I motsetning til disse nevner Goll også en annen gruppe, som ikke har behov for slik straff. De må altså antas å være mer følsomme, mer mottakelige for straffens trussel og pine. De avslører slik en mindre dårlig karakter.

Den anden afdeling herhen hørende Forbrydere er stik modsat den første. Det er Folk av et relativt hæderligt milieu, Smaakaarsfolk, gifte Personer, Sønner fra gode Hjem, Enker med Børn osv., som har givet efter for særlig stærke Fristelser.⁷⁶

Denne inndelingen er til stede også i Getz' motiv for lavalderen, hvor den avslørende kunnskapen om individenes "karakter" og dens grad av forsømthet er det grunnleggende kriteriet for hvilken behandling som foreskrives. Ansvar for forbrytelsen hos alle disse tankefigurene tillegges karakterens egenskaper i forhold til straffetrusselen – enten som utslag av en grunnleggende dårlig karakter – i figurer som hører til i et lovløst miljø - eller som en midlertidig svikt i en karakter under press; selve miljøet eller den kriminelle handlingen er av mindre interesse.

Det resultat, Tallene har givet, har ganske bekræftet den Opfattelse, som de ca. 2000 Eksekutioner af denne Art, jeg i Embedsmedfør har overværet, forlængst har bibragt mig, nemlig at Pryglestraffen, rent bortset fra alle principielle Indvendinger, ikke bør og ikke kan blive et tjenlig Straffemiddel. Vi vil nemlig aldrig kunne bringe over vort Hjerter at slaa disse Børn saaledes at det paa nogen Maade kan komme op imod, hva de i den Retning have faaet af Forældre, ældre Brødre, Kamerater, paa Værksted og i Skole.⁷⁷

Taleren plasserer som Getz den "ørkesløse" prylestraffen i samme kategori som de korte, hyppige fengselsstraffene. For "slette" barn må ikke bare pryl til, men også en "energisk og fornuftig ledet Opdragelse; denne Vej, som den er ordnet i Norge og foreslaaet hos os, er

⁷⁵ Det Nordiske juristmøte Kristiania 1899, s38

⁷⁶ Det Nordiske juristmøte Kristiania 1899, s40f

⁷⁷ Det Nordiske juristmøte Kristiania 1899, s44

utvivlsomt den eneste rette.” Men også denne ”totale” oppdragelsen benyttet seg av klart afflikative virkemidler. Så sent som i 1891 inneholdt § 23 i utkastet til den norske ordningen også adgang til å bruke ”legemlig revselse” og et rikelig utvalg av de straffene Tyrén kaller afflikative i det som i den ferdige loven ble hetende ”skolehjem” og ”særlige skolehjem”. Denne paragrafen gir også et innblikk i den formen oppdragelsestradisjonens og pedagogikkens straff fikk i ly av den juridisk-medisinske strafferettsdiskursens omdisponering av hustukten.

§ 23 Som Revselse for slet Opførsel i Tvangsopdragelsesanstalt eller under Løsladelse paa Prøve kan, foruden den i § 19 omhandlede Overflyttelse, anvendes:

Berøvelse av Begunstigelser eller Udmærkelser, tilstaaede for godt Forhold,

Hel eller delvis Forbrydelse, af den i § 25 omhandlede Arbeidsfortjeneste,

Berøvelse af enkelte Maaltider for indtil 2 Dage eller Nedsættelse indtil halv Kost for ligesaa lang Tid,

Indsættelse i lyst Enrum under Fritiden for indtil 14 Dage,

Legemlig Revselse, der dog ikke maa tildeles Pige over 10 Aar,

Indsættelse i lyst Enrum med Arbeide indtil 10 Dage, dog ikke paa Børn under 10 Aar.

Flere av disse Revselsesmidler kan under særdeles skjærpende Omstændigheder forenes.

Revselsen fuldbyrdes uanseet, om den for Opholdet i Anstalten bestemte Tid derved overskrides.

Påtalemyndigheten får i § 42 av den endelige loven anledning til å pålegge foresatte eller skolen å refse barn som ikke settes bort i foster- eller skolehjem. Behandlingen av barn i skolehjem begrenses ikke – listen over tillatte straffer i § 23 fra utkastet er falt bort, og må derfor antas å begrenses bare av loven om hustukten.

Mens straffeloven kun omtaler straffbarheten til barn under 14, finner vi selve straffeutmålingen i vergerådsloven og loven om begrensing av hustukten. Den frihetsberøvelsen tvangsoppdragelsen innebar regnes ikke som straff, men som en overføring av retten til hustukt. Denne tukten påføres så etter forstanders skjønn. Det er oppdragelsen som et overordnet formål som legitimerer denne straffen.

Til fremme af Opdragelsens Øiemed er Foreldre og andre, der staar i Forældrenes Sted, berettigede til at anvende maadeholden legemlig Revselse paa under deres Myndighed staaende Børn.

I andre Tilfælde kan legemlig Revselse eller Straf alene anvendes i Henhold til gjældende Lov og i Overensstemmelse med af Kongen givne nærmere Forskrifter paa Mandspersoner og paa Pigebørn under 10 Aar.⁷⁸

Mens den ovenstående paragrafen opprettholder foreldrenes rett til å refse, ønsker vergerådsloven å innføre plikten til å refse, ved å gi vergerådene rett til å pålegge foreldrene å

⁷⁸ Indst. Oth No. 47, 1891

benytte hustukten. Det utenomrettslige straffesystemet som trer frem tar form av et prosjekt for å forsvare samfunnets truede moral. Dette skjer gjennom statlig pålagt oppdragelse av den oppvoksende generasjonen, og statlig overtakelse der hvor denne oppdragelsen forsømmes.

Mens de pinslene som rettes mot kroppen avskaffes eller begrenses for de eldste og de som omfattes av straffeloven, fortsetter den disiplinierende straffen som har den ”legemlige revselse” som hovedtrussel å være et middel i den ideelle borgerlige oppdragelsen, og har derfor en sentral plass i de sosiale lovene som unntar spesielle grupper fra den juridisk begrensede straffen. Resonnementene bak særreaksjonene i de sosiale lovene følger rasjonaliteten i oppdragelsens disiplinierende straff. Disse lovene forsøker ikke bare å temperere anvendelsen av straff i enkelte formynderforhold, men i samfunnet som helhet, med den samme folkeoppdragende tanken som i straffeloven for øye. For hjemmets del ble loven om ”Indskrænkning i Anvendelse av legemlig Revselse” av 1891 introdusert som svar på sterk kritikk av den tradisjonelle barneoppdragelsen i verker som Bjørnsons ”Støv”, Kiellands ”Gift” og Finnes ”Doktor Wangs Barn”.⁷⁹

I Indst. Oth. No 47. 1891 finner vi begrepene hustukt, hentet fra kriminalloven, og Getz’ begrep ”revselsesrett” om denne praksisen.⁸⁰ Disse begrepene kan benyttes for å skille mellom det gamle og det nye menneskebildets tukt; hustukten retter seg mot alle som står under en paternalistisk autoritet, mens de som nå pekes ut for legemlig refs skiller seg ut ved tegn som hører de positivistiske vitenskapene til – kriminalistisk konstruerte tegn som alder, adferd og arv.

Heller enn å avskaffe tukten ønsket Getz å lovfeste en kriminalistisk fundert øvre aldersgrense og en begrensning. Slik avstraffelse burde utelukkende ha karakter av måteholden oppdragende hustukt eller lovhjemlet tukt; i praksis stadfestes den konservative posisjonen til skolen og kirken om å bruke riset ”i kjærlighedens tjeneste”.⁸¹ Dahl skriver at Vergerådslovens intensjon bygde på premisser om fravær av straff i tiltakene, tilstedeværelse

⁷⁹ Thuen og Sommerschild 2005 s38

⁸⁰ *Indstilling fra Justiskomiteen angaaende det af Rigsadvokat Getz fremsatte og af Repræsentanten Arctander vedtagne Forslag til Lov om Indskrænkning i Anvendelsen af legemlig Straf og Revselse.* Getz mente vedtaket hastet så mye at han stilte forslaget som privatperson heller enn som riksadvokat.

⁸¹ Thuen og Sommerschild 2005 s39

av faktiske oppdragelsestilbud, og at klientene til en viss grad skulle oppfatte tiltakene som et tilbud. Samtidig peker hun på at ingen av disse intensjonene ble oppfylt.⁸² Det kan synes som om de i bare begrenset grad var tilstede også fra starten av. Den tukten som oversettes til ”refs”, og som begrenses i innskrenkningsloven, finnes igjen i utkast til lov om tvangsoppdragelse i form av detaljerte anvisninger og begrensninger. Kommisjonene omdøpte loven for å unngå å stigmatisere klientene, men gir ikke uttrykk for en intensjon om å unngå den tvangen og tukten utkastets tittel indikerer.

Det gjennomgående inntrykket er at man ser for seg en målgruppe som i all hovedsak berøves frihet og underlegges individual- og allmennpreventiv ”affliktiv” straff på tross av eget og foresattes ønske. Om intensjonen opprinnelig var noe annet, er det liten tvil om at bruken av fengselsaktige metoder som i tvangsoppdragelseslovens utkast til § 23 ikke kan forventes å fremkalle noen trang til frivillig samarbeid eller godvilje hos målgruppen. Når lovens endelige form oppfordrer til bruk av refs gjennom § 42, men unnlater å oppgi det som tross alt er begrensninger i utkastets § 23, virker tilstandene vi finner skolehjemmene i de neste tiårene mindre overraskende.

I 1892-forslaget til tvangsoppdragelseslov skal vergerådet velge mellom oppdragelsesanstalt med forskjellige grader av strenghet eller å overlate barnet til en ”paalidelig og hæderlig Familie”, og det skal sørges for et erhverv som sikrer mot fordervelig innflytelse. Som Getz påpeker i 1886 må kommunene til en viss grad holdes ansvarlig for det dårlige miljøet som ledet til barnets fordervelse, og blir derfor pålagt en del av utgiftene. Også dette kan leses som et trekk fra oppdragelsesdiskursen, som opererer med kjernefamilien som en festning mot omverdenens og underklassens ødeleggende innflytelse, uttrykt i medisinske termer. I kombinasjon med de medisinske metaforene som benyttes i kriminalistenes tekster leder dette til tiltak preget av frykt for moralsk smitte. For de spesielt fordervede er smittefaren spesielt stor.

I Getz' motiver begrunner beskyttelsen av hjemmet som arnested for moralen og produksjonen av den sterke karakter bruken av isolasjon som et viktig oppdragelsesmiddel. Isolasjonstanken kommer til uttrykk i form av geografisk isolerte anstalter for å beskytte

⁸² Dahl 1992 s170ff

samfunnet, ved preferansen for slike anstalter fremfor for smitteutsatte fosterhjem og i segregering mellom og innenfor anstaltene. Allikevel er det ikke omgivelsene, men barnets karakter, det vil si grad av fordervethet, som må iakttas som grunnlag for å velge anbringelsesmåte. Barnets fordervelse behandles som et symptom på et dårlig miljø.⁸³ Isolasjonen og kontrollen med miljøet gjør barna tilgjengelige for observasjon, slik at graden av forsømmethet og eventuell forbedring kan identifiseres, men legitimeres med moralistisk-medisinske argumenter om ”moralsk smitte”. Hva og hvem er det man frykter skal smittes?

Kulturens fræmskridt

Arctander - Det er ikke Tanken i dette Forslag at afskaffe Tugt; tvertimod, det er kun denne Form af Tugt, som faar Udtryk i korporlig Revselse, man vil have sat bestemte Grændser for.⁸⁴

I debatten om hustukten kommer det fram at man mener den sjeldent blir anvendt, men at den eksisterende lovgivningen åpner for misbruk, og at en innskrenkning derfor er nødvendig. Anledningen til å anvende hustukten i institusjoner er et viktig moment, og konflikten står over hvorvidt denne straffetrusselen også er nødvendig overfor enkelte grupper av voksne mennesker. Denne aldersproblematikken finnes også i den straffeøkonomien som skisseres i motivene til utkast til lov om tvangsoppdragelse.

Debatten om hustukten gir også et inntrykk av denne straffeformens anvendelse og utbredelse i løpet av andre halvdel av 1800-tallet. Hustukten kommer inn i fengselssystemet gjennom Fængselsloven 13de oktober 1857 § 6, der det gjøres klart at ”Straf- og Varetægtsfanger (Mænd som Kvinder) staar under Hustugt”. I tukthusene – også åsted for det som kan beskrives som en ”sjelelig” innrettet refselse - finnes den i lov om Fattigvæsenet i Kjøbstederne og paa Landet av 1863, og på havet i Lov om Søfarten av 1860. ”Håndværksgutter under 18 Aar” står også under hustukt. I 1869 finnes ”legemlig revselse” i middelskolen, men ikke i gymnas og praktisk realklasse. Mot slutten av århundret unntas kvinnelige straffarbeidsfanger fra dette ved reglement av 8, oktober 1883. I 1889 forbys legemlig refselse av piker over 10 år i skolen, og skolestyrene får adgang til å avskaffe legemlig refselse helt. I 1886 skiller reglementene for straffeanstaltene mellom legemlig

⁸³ Getz 1886 s137f

⁸⁴ Storthingsforhandlinger 1891 8.mai s398f

refselse for barn og voksne; de over 15 år kan straffes med ”rørstok”, mens riset er for de under. Måten og under hvilke omstendigheter dette kan foregå er nøye foreskrevet, med et eget skjema og protokoll. Inkluderingen av de ”forsømte” med hevingen av den kriminelle lavalderen står i en fortsettelse av en utvikling preget av begrensning og regulering, kombinert med introduksjon på stadig nye arenaer heller enn avvising og avskaffelse.

Dette forsømte mennesket, slik det fremstår i tekstene rundt vergerådslov, straffelov og innskrenkningslov, er beskrevet med utgangspunkt i sin biologiske følsomhet og tilgjengelighet for disiplinerende kunnskapsproduksjon. Men vi kan ikke stoppe ved den biologiske sannhetsformen som eneste innflytelse på hevingen av den kriminelle lavalderen. Getz og hans kolleger fremstiller hevingen i første rekke som en del av en løsning på et samfunnsproblem og et strafferettslig problem, ikke et medisinsk eller oppdragelsesteknisk problem. Biologismens beskrivelsesformer muliggjør og former utskillingen av de utilregnelige, men det forsømte mennesket den skiller ut er ikke i første rekke tenkt som mennesker som er spesielt egnet for medisinsk eller psykiatrisk behandling; de er negativt definert som mennesker som vanlige straffer ikke biter på.

For den allerede moralsk fordærvede ere disse Straffe mindre afskrækkende end andre straffe, da di i en Hast ere overstaaede, og give Forbryderne Anledning til at fortsætte deres lastværdige Levnet. Hos den derimod, som ikke er moralsk fordærvet, ville fornævnte Straffe, fordi de i den offentlige Mening ere for frie Personer af Skjels Aar og Alder fornødrende, let undertrykke de i den menneskelige Natur grundede Anlæg til Forbedring og bringe ham til Fortvivlelse og Selvforagt.⁸⁵

På det nordiske juristmøtet i Kristiania tales det mot ”pisking og ris”, og redegjøres samtidig for prylens historie i norsk jus.⁸⁶ Her finner vi at et av nøkkelbegrepene i hevingen av lavalderen er til stede allerede i 1842-lovens motiver, med begrepet ”moralsk fordervelse”. En av Urbyes påstander er spesielt interessante her. Han mener at ”Med Kulturens Fremskridt er fornævnte Slags Straffe for det meste forsvundne af Lovene.”⁸⁷ Bidraget til å reformere opplysningstidens ”aritmetiske” strafferett er tenkt som introduksjonen av et sosialt, kultursensitivt eller nasjonalistisk perspektiv – det som i dagens lovgivning kalles for den ”allmenne rettsfølelsen” - ikke en bevisst biologisering av jusen. Lovgivernes beskrivelser av

⁸⁵ Urbye, Det Nordiske juristmøte Kristiania 1899 s 46

⁸⁶ Det Nordiske juristmøte Kristiania 1899, s46ff

⁸⁷ Det Nordiske juristmøte Kristiania 1899 s 46

det forsømte mennesket som biologisk degenerert eller forfalt må altså suppleres med beskrivelser av de forsømte i relasjon til moral, klasse og samfunn.

Legger vi til side de legitimeringene lovgiverne henter fra psykiatriske og medisinske diskurser, fremstår hevingen av den kriminelle lavalderen i den kriminologiske diskursen som et ledd i en større avgrensning av den medisinske tilregneligheten mot de juridiske straffbarhetskriteriene. Tilregneligheten settes i sammenheng med det moralsk betonte forsømhetsbegrepet og gjøres til betingelse for tilgang til offentligheten, en ekskluderende diskursiv strategi. Dette idékomplekset bygges med utgangspunkt i resonnementer som de Hagerup og Getz opp mot 1897 brukte for forskjellige politiske utkast med demokratibegrensning som motivasjon. Deres grunnlag for å benytte seg av høyreelitismen fører oss tilbake til nasjonalismen og tanken om samfunnsforsvaret som et fremskrittsoptimistisk, sivilisasjonsbyggende og kulturkonservativt prosjekt.

Hagerup og Getz henter sitt teoretiske mandat i samfunnsforsvaret og den allmenne rettsfølelsen, en ny ”pragmatisk rett” som kommer til uttrykk i de sosiale lovene og den kriminelle lavalderen. Spesielt Hagerups tanke om den allmenne rettsfølelsen som indikator på nasjonens sivilisasjonsnivå viser at lovgivningen ble betraktet som et verktøy i oppdragelsen av Norge.

Statsraad Qvam: (...) Det udkast, som her foreligger er imidlertid ikke bygget på tyske forbilleder, men det er bygget paa hele den civiliserede verdens lovgivningsarbeide paa dette omraade. Det vil herrerne se, naar de bare kaster et øie paa lovudkastets motiver.⁸⁸

Bruken av sivilisasjonsbegrepet som politisk skillelinje og legitimitetskilde er like gammelt som den vestlige kultur. En retorisk tradisjon som fordømmer barbariet og oppløfter egen overlegenhet er velkjent fra kilder så langt tilbake som den Athenske bystaten. På 1800-tallet får begrepet en ny dimensjon gjennom helt eller delvis biologisk uttrykte utviklings- og fremskrittshistorier med utgangspunkt i tenkere som Hegel, Marx og Darwin, men formuleres gjerne med de eldre metaforene om barndom, aldring og leveveier som er så sentrale i barndommens historie. Nasjonalismen utvider sivilisasjonsbegrepets anvendelse fra å gjelde byer og enkelte ”forfinede” elitegrupper til hele språkfelleskap, gjennom å generalisere slike individuelle, sosiale metaforer til å gjelde for nasjonen, kulturen og

⁸⁸ Storthingsforhandlinger 1901/1902 s410

samfunnet. Slik barnet trenger en streng oppdrager og formynder, behøver et folk i sin barndom og ungdom andre og strengere lover enn et sivilisert, ”voksent” folk. Det teknisk-vitenskapelige moderniseringsprosjektet i Norge er også et dannelsesprosjekt, med bunn i de prosessene som karakteriserte overgangen fra et standssamfunn til et klassesamfunn. Vitenskapsmenn som Eilert Sundt retter på 1860- og 1870-tallet et blikk som er velvillig og kjærlig, men også gjenkjennelig som et kolonialt blikk mot den norske befolkningen. Man skaper programmer for hvordan ikke bare produksjonsnivået i landbruket, men kulturnivået i allmuen kan heves.⁸⁹

En rettsregel som kan have vært nødvendig i et folks barndom, kan have ophørt at være fornuftsmessig paa et senere utviklingstrind; og hva der passer for Zulukaffere og Malaier, er derfor ikke hensigtsmæssige retsregler for Englændere eller Franskmænd.⁹⁰

Den rettslæren Hagerup gir uttrykk for i *Ret og Kultur i det 19.århundre* hadde også fått en anvendelse utenfor legitimeringen av koloniherrredømme over ”Zulukaffere”. Forestillingen om at forskjellige utviklingsnivåer krever forskjellige lover som reflekterer folkets mer eller mindre brutale, eller mer eller mindre siviliserte ”karakter” benyttes også innad, for å differensiere mellom klasser i Norges egen befolkning. Den kommer blant annet til uttrykk i det sorteringssystemet lavalderen er en del av. Både behandlingen av befolkningen i koloniene og av befolkningen i det industrialiserte Europa bærer preg av den samme læren om hva et menneske er, en særegen historiefilosofi og antropologi som reproduseres i juridiske og medisinske fagmiljøer. Denne læren innebærer en storstilt posisjonering av verdens befolkning i relasjon til den det rasjonelle, borgerlige mennesket. Sistevnte benyttes som en universell norm for det siviliserte, gode menneske, det høyeste utviklingstrinn på sivilisasjonens stige.⁹¹ Når denne læren benyttes som målestokk for de figurene som inngår i den positivistiske vitenskapens hypoteser, følger også særegne forestillinger om formynderskap, manndom og ansvar med på lasset fra embetsmannsstaten og inn i motivene for straffelovens lavalder.

Ønsket om å moderere demokratiet med det biopolitiske samfunnsforsvaret som begrunnelse kom kanskje sterkere til uttrykk i systemene for straff og tukt enn gjennom parlamentarisk

⁸⁹ Slagstad 2001 s115ff

⁹⁰ Hagerup1919, s10

⁹¹ Tjeder i: Lorentzen og Ekenstam (red.) 2006 s61f

makt. Hevingen av den kriminelle lavalderen føyer seg inn i en rekke av tiltak for å underlegge flere mennesker determinerende behandling i samfunnsforsvarets navn. Denne samfunnsforsvarende folkeopplysningen benytter seg av en rekke maktformer. Den som spesielt rettes mot barn er tukten eller disiplinen – bruk av kontrollert fysisk og psykisk vold med oppdragelse som formål. Parallelt med demokratiske tiltak som allmenn skolegang og utvidelse av stemmeretten overfører de sosiale lovene tukten til en ny arena, som kommer i tillegg til hjemmets og skolens straff.

Lest i sammenheng med tidligere norsk idéhistorie kan lavalderen leses som ett tiltak blant flere i en ny form for målrettet folkeopplysning, satt i en borgerlig og positivistisk betinget diskurs. 1800-tallets forestillinger om oppdragelse er en arv fra 1700-tallets klassebevissthet og dannelsesidealer. Uavhengig av marxistiske historietolkninger er 1800-tallet sterkt preget av klassesetning og en opptatthet av konflikt mellom store, ensartede økonomiske og sosiale grupper. Getz' lover er ikke et unntak. De reflekterer klassesamfunnets oppløfting av individets og samfunnets streben etter overklassens idealer til en naturgitt og nødvendig prosess. Man forestiller seg en "forandringens lov" som ubønhørlig skulle forårsake uunngåelige individuelle og samfunnsmessige transformasjoner mot det bedre, en kontinuerlig tilnærming mot et utopisk ideal.⁹² I kriminalistenes tekster uttrykkes denne tanken gjennom det forsømte mennesket. Den karakterløse forsømte fremstilles som fremskrittets vrengebilde, en figur som trekker seg selv og samfunnet mot avvikende, usanne og ødeleggende idealer.⁹³ Det utgjør derfor en symbolsk og reell trussel mot samfunnet. Getz' og Hagerups svar på denne trusselen blir å gjøre alle klassers forsømtes oppdragelsesbehov til et "statsanliggende".⁹⁴ En rekke ordninger med aldersgrenser for autoritetsbruk og deltakelse inngår i dette prosjektet, blant dem den kriminelle lavalderen. Straffeøkonomien tilpasses forsømte individers oppdragelsesbehov. Men de forsømtes behov forstås med og forsøkes tilfredsstilt innenfor rammene til det fengselaktige systemets determinerende totalinstitusjoner.

⁹² Slagstad 2001 redegjør for den politiske siden av denne tanken, Hauge 1996 peker på fremskrittstanken for straffelovens del, mens Hagerup 1919 inneholder en rekke eksempler på samtidige formuleringer.

⁹³ Tjeder i: Lorentzen og Ekenstam (red.) 2006 s70f, Getz 1885 s13ff

⁹⁴ Getz 1886 s134

Europeisk politikk i kjølvannet av revolusjonsåret 1848 preges fra flere hold av en manglende tillit til folket og en grunnleggende skepsis til demokratiet. Dahl eksemplifiserer dette med Hartvig Nissens interessedreining, som gikk fra radikale krav om en elitereform i høyere skoler, til krav om allmenn folkeopplysning i samfunnsforsvarets og reproduksjonen av de rådende forholds navn.⁹⁵ Hevingen av den kriminelle lavalderen må også forstås i lys av en strid i eliten om den øvrige befolkningens modenhet og tilregnelighet, om nasjonens stilling på ”sivilisasjonens stige”. Noe som kan minne om en slik strid finnes allerede hos Welhaven og Wergeland, i spørsmålet om forrang for tilknytningen til Danmark som en nødvendig livlinje til europisk høykultur, eller romantisk opphøyning av en norsk nasjonalkulturs egenverdi og autonomi.

Getz frykter at utvidet stemmerett og avskaffing av de disiplinerende praksisene skal lede til at ”folkeforførelere” får ruinere nasjonen og forsinke dette opplysningsarbeidet.⁹⁶ Bruken av forførelermetaforen i en slik sammenheng er ikke uten betydning. Det trusselbildet samfunnsforsvaret reises mot fremstilles nettopp som en trussel mot familien, hvor forførelere (”Alfonser”), fristelser og andre fordervende fremmedelementer ses som en fare for familiemedlemmenes utvikling av en sterk karakter. For Getz er forsvaret av samfunnet synonymt med å forsvare familien og den reproduksjonen av den sterke ”folkekarakteren” som finner sted der. Når den kriminelle lavalderen heves, er det som ledd i dette forsvaret. Den skal gjøre det mulig for staten å overta ansvaret for oppdragelsen av forsømte barn, ikke bare i barnets, men i samfunnsforsvarets og nasjonskultiveringens interesse.

Getz var en aktiv deltaker i debatten om nasjonens modenhet også utenfor lovarbeidet. I et foredrag fra studentersamfunnet, utgitt som pamfletten *Om Demokratiet* i 1885, gjør han rede for et reformkonservativt syn på en del aktuelle politiske og samfunnsrelaterte spørsmål. Han mener at sosialismen er døende grunnet mangel på ”store ånder”, og ser samtidens politiske spekter som et valg mellom aristokrati og demokrati. Han plasserer seg blant dem som ser økt demokrati som mer uunngåelig enn egentlig ønskelig, og foreslår derfor måter å moderere den ellers uavvergelige ”mengdens tyranni” på. Folket må disiplineres og veiledes av et ”Åndens

⁹⁵ Dahl 1992, s118

⁹⁶ Getz 1885 s13ff

aristokrati”.⁹⁷ Hans mer konkrete forslag inkluderer et tokammersystem etter modell av Englands arvelige overhus, men med folkeavstemninger i stedet for statsoverhodets veto. Lignende fremstøt ble gjort av Aschehoug, med forslag om en skatteelite i overhuset.⁹⁸

Maaske ikke blot fortsættes i samfundets nedre og nederste Lag den Opløsningsproces, som i sin Tid er begyndt ligeoverfor Troen paa og Respekten for det bestaaende, men vil den ogsaa, unaseet Omslaget i den høiere Region, vedblive, drevet af de Kræfter, som engang er sat igang.⁹⁹

Getz og Hagerups tenkning tar utgangspunkt i en klassesdelt verden, hvor enkelte grupper står høyere eller er mer utviklet i forhold til en gitt kultur- og sivilisasjonsstandard enn andre. I denne sammenhengen er det interessant å vende seg til Helge Danielsens gjennomgang av utviklingen i Hagerups utenrikspolitiske overbevisninger frem mot unionsbruddet i 1905 med utgangspunkt i brev- og talemateriale. Her kommer han inn på de elitistiske trekkene ved den konservative bevegelsen i Norge, og viser hvordan denne elitismen rekrutteres som argument gjennom de politiske krisene rundt unionen og kongemakten.¹⁰⁰

Ifølge Danielsen faller elitismen til side som argument etter hvert som unionskrisen skaper flere fraksjonsdannelser og større splittelser i norsk politikk, og elitistenes skanser en etter en faller for utvidelser av stemmeretten og kongemaktens utvanning. Men denne tråden i den norske høyresiden eksisterer også uavhengig av unionsstriden – forsvaret av kongemakt og union er et middel til å opprettholde den samfunnsbevarende klassens makt, ikke omvendt. *Om Demokratiet* foreslår allerede i 1885 andre måter enn de som hørte unionsspørsmålet til for å sikre en motvekt mot folkevolden. Getz og Hagerups elitisme springer ut av det Danielsen kaller et ”samfunnsbyggingsprosjekt ovenfra” med røtter i reformkonservatismen fra embedsmannsstaten mellom 1830 og 1870.¹⁰¹ Det er dette byggverket samfunnsforsvarerne forestiller seg som under beleiring og i krise i møte med industrialiseringens sosiale oppløsning. Men de møter den med tanker som til tider synes å være mer inspirert av verk som Gibbons’ *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, fra 1781-1789 enn den positivistiske vitenskapen. Hos Gibbons forklarer borgernes

⁹⁷ Getz’ tale ved immatrikuleringen 1885 sitert i: Vogt 1950

⁹⁸ Nordby 1991 s96

⁹⁹ Getz 1885 s12f

¹⁰⁰ Danielsen i: Blandhol og Michaelsen (red) 2008 s125ff

¹⁰¹ Danielsen i: Blandhol og Michaelsen (red) 2008 s143

umoral og dekadanse en sivilisasjons undergang, nettopp hva Hagerups høyreside mener å se venstreradikalisme og sosialisme som symptom på. Leser vi Getz motiver i lys av *Om demokratiet* ser vi at tanken om sivilisasjonenes vekst og fall er en sterk komponent 1890-tallets ideer om en moralsk karakter og dens forfall. For det norske juridiske miljøet, som fremdeles er så sterkt preget av romerrettsideologien, virker det som Gibbons til tider ligger nærmere for hånden enn Lombroso.

Bak tanken om samfunnsforsvaret ligger håpet om fremskrittet og frykten for revolusjonen og den sivilisatoriske degenerasjonen. Samfunnet må ikke bare holdes moralsk og teknisk ”oppdatert” mens det forsvares mot ytre og indre fiender, men må også hele tiden reddes fra sine egne tendenser til ytterligheter, som tilbakefall til barbariet og til moralsk degenerasjon. Som Getz formulerer det:

Det fordærlige i Yderlighederne, saavel i den folkelige som i den enkeltes Absolutisme er almidelig anerkjendt, og den tale, at Folket, d. v. s. dets Flertal, om det ikke kan styre sig vel, hare en Ret til at styre sig slet, finder nutildags vanskelig mere Øre hos nogenlunde forstandige Mænd, end den allerede i Aarhundredets Begyndelse fandt hos Bentham.¹⁰²

De laverestående klassenes manglende kultur forstås som en trussel mot det bestående. Deres økende innflytelse, influert av ”sosialister og anarkister”, kan lede til ”oppløsning” og verste fall til en feilslått revolusjon eller økonomisk kollaps, en nasjonal fallitt. Siden demokratiseringsprosessen virker som en irreversibel trend, søker Getz etter måter å moderere folkemakten og sikre den kompetente elitens posisjon og reproduksjon på.

Man behøver ikke egentlig at tenke sig, at man gaar voldsomme sociale Revolutioner imøde – ialdfald ikke revolutioner som lykkes. Hvad der synes ligesaa antakeligt er, at de moderne Samfund, forsaavidt det ikke allerede er skeet, vil glide over i et stadig mere og mere gjennomført *demokratisk Massevælde*; en Bevægelse i den Retning, engang begyndt, har vanskelig for at standses gennem nogetslags theoretiske Betæneligheder, og endnug vanskeligere gjøres her Tilbageskridt. Og dernæst ligger den Frygt nær at Demokratiet igjen vil blive et *Socialdemokrati*, at Mængden, naar den først har magten, vil lytte til deres Tale, der søger Ligheden gennemført gennem Socialismens eller Kommunismens Doktriner.¹⁰³

I de følgende tiårene er frykten for sosialismen og den tilhørende antidemokratiske impulsen et karakteristisk element i den konservative politikken under Hagerup, og både Hagerup og Getz setter frem forslag til løsninger for å ”sikre det bestående”. Getz’ statsrettslige løsning i 1885 involverer begrenset stemmerett og et overhus som et kompromiss mellom et kongelig

¹⁰² Getz 1885 s12f

¹⁰³ Getz 1885 s14f

veto og et ukontrollert folkeflertall i en lovgivende forsamling med ett kammer. Det virker sannsynlig at Getz også utformer strafferettslige tiltak med sikring mot de forsømte og inkompetentes tyranni i tankene. Går vi tilbake til stortingsforhandlingene om hustukten blir mistanken bare forsterket.

Statlig modernisering av hustukten som svar på en nødtilstand

Bech – Jeg fandt det nemlig høist besynderligt, om man i Tvangsarbeidsanstalten her, som for en hel Del rekruteres af prostituerede Fruentimmer – der, som bekjendt, er de værste af alle Mennesker at disciplinere; det siger alle, som har med dem at gjøre – kunde undvære Hustugten. Jeg gik derfor en Dag ned i Tvangsarbeidsanstalten for at forhøre mig derom, og jeg læste spesielt op denne Tirade, og saa fik jeg det Svar: ”Ja, der rigtigt, man har ikke anvendt Hustugt paa kvinder i senere 4-5 Aar; men vi kan paa ingen Maade undvære, at Straffetrudselen staar der!”¹⁰⁴

Embetsmannsstatens holdning til folket var formet i de prosessene som markerte overgangen fra standssamfunnet til klassesamfunnet. Mens stadig flere privilegier falt for liberalismen frem mot 1880, ble de sosiale skillene, sett uavhengig av formelle institusjoner, styrket både materielt og kulturelt.¹⁰⁵ Samtidig endret holdningen til mennesker i sosial nød seg. Malthus’ teorier om at offentlig hjelp økte befolkningen, senket levestandarden og undergravet moralen i samfunnet var inspirasjon for å frata gamle, syke og vanføre rettigheter fra 1863 av.¹⁰⁶ De trengende ble slik delt inn i ”verdige” og ”uverdige”, basert på antakelsen om at nød i utgangspunktet var selvforskyldt. De gruppene som beholdt noe beskyttelse var også de som ble viet ekstra oppmerksomhet i Getz’ nye lovverk – de ”vanvittige” og de foreldreløse, forsømte barna.¹⁰⁷

Til tross for at den i svært liten grad berører selve hevingen av den kriminelle lavalderen inneholder odelstingsdebatten rundt straffeloven en del materiale som kan sette straffeloven i perspektiv i forhold til samfunnsforsvaret. De fleste paragrafene stemmes over og debatteres både generelt og separat. Fremgangsmåten gjør at debatten trekker ut over flere dager, og referatet er svært omfattende. Hevingen av den kriminelle lavalderen vedtas enstemmig uten debatt helt sist på ettermiddagen 5. desember sammen med §§ 47 og 48 (nødverge).¹⁰⁸ Den

¹⁰⁴ Storthingsforhandlinger 1891 8.mai s106f

¹⁰⁵ Nordby 1991 s48

¹⁰⁶ Dahl 1992 16ff

¹⁰⁷ Nordby 1991 s152

¹⁰⁸ Storthingsforhandlinger 1901/1902 s473

generelle debatten ved starten av dokumentet (i hovedsak 3. Desember) er interessant her fordi den gir et innblikk i hvilke andre figurer det forsømte eller kriminelle barnet knyttes til, og hvilken posisjon hevingen av den kriminelle lavalderen får i samfunnets ”forsvarsverker”. Hagerup argumenterer med at loven skal fange opp nye grupper, og nevner ”degenererte alkoholikere”, ”forbryterske barn” og ”uforbederlige anarkister” som mål i samme setning.¹⁰⁹

Den borgerlige uverdiggjøringen av enkelte samfunnsgruppers behov benytter seg av flere av samtidens diskursive strategier for annengjøring - avstandstagen, fremmedgjøring og fraskrivning av egenverdi.¹¹⁰ I det norske samfunnet anno 1890 tas det for gitt at disse ”værste av alle mennesker å disiplinere” både trenger og fortjener tuktende disiplinstraff; debatten står om effektivisering, graden av temperering og i hvilken grad mer moderne og ”humane” alternativer vi gi bedre resultater.¹¹¹ Det er denne debatten Getz’ motivtekst står som en replikk i. I debatten om disiplinen finner samfunnsforsvarets krigsmetafor bred anvendelse. Vi er vant til å se klassekamperspektivet benyttet i sosialistiske tekster – men i forbindelse med både straffeloven og hustukten tas det opp med selvfølgelighet av alle parter, og knyttes som hos Bech til disiplinbegrepet og den avskrekkende straffebe grunnelsen.

Arctander: Vi er ikke uden landsforsvar mod indre fiender eller indre farer, men vort materiel er mindre godt, end det burde være. Vore foranstaltninger er ikke saa gode, som de burde være. Vi befinder os der i en lignende stilling som den, vi har befundet os i for ganske faa aar siden med hensyn til vort forsvar mod ydre fiender. Nu tilbyder dette nye udkast os det bedste og moderneste materiel i denne kamp, de bedste og de mest effektive forholdsregler, som taktikere paa dette omraade har kunnet finde ud for os i denne krig mod de indre fiender.¹¹²

Den økonomiske delen av diskusjonen er heller ikke uten interesse i seg selv. Den illustrerer hvor sterk vekt det legges på straffeloven som et absolutt nødvendig samfunnsforsvar og et siviliserende, samfunnsoppdragende middel. Ved hjelp av det biopolitiske perspektivet fremstilles innføringen av straffeloven i et nesten apokalyptisk perspektiv.

Qvam: Maa vi ikke afgjøre bestemmelserne i en straffelov paa et ganske annet grundlag? Om vi finder, at hvad dette lovudkast indeholder af regler angaaende almenfarlige forbrydelser, angaaende forseelser med hensyn til den almene sundhed, om vi finder at bestemmelser i og for sig er hensigtsmæssige eller påkrævede, skulde vi da

¹⁰⁹ Storthingsforhandlinger 1901/1902 s406

¹¹⁰ Lister 2004 beskriver en ”othering” av underklassen i viktariatidens England, et miljø Getz skal ha vært sterkt orientert mot både faglig og privat.

¹¹¹ Se for eksempel talerne Thyren og Goll ved det nordiske juristmøtet 1899

¹¹² Storthingsforhandlinger 1901/1902 s412

undlade at indtage saadanne bestemmelser i landets straffelov, fordi om de vil koste en del flere penge end de nu gjældende lovregler? Jeg tænker meg ikke, det er muligt.¹¹³

Qvam avviser betenkeligheter om kostnadene på det vi for korthets skyld kan kalle et biopolitisk grunnlag – samfunnsforsvarets antakelse om elitens ansvar for samfunnets fortsatte eksistens. Statens ansvar for å forsvare seg selv og livet er her så altomfattende og så viktig at økonomi blir uinteressant. Går vi tilbake til Getz og Hagerups tenkning kan vi se at begrepet ”almenfarlige forbrydelser” i praksis kan benyttes på alle forbrytelser, og, med tanken om den moralske smitten, om alle forbrytere. Det er et snev av kristne endetidsmotiver i argumentasjonen for straffeloven og hevingen av den kriminelle lavalderen. Trusselen den forsømte eller fordervelige underklassen utgjør mot sivilisasjonen skaper en krigstilstand, hvor hvor ”den gode krigen” legitimerer alt, fordi alt står på spill.

Castberg: Der vil endvidere være enighed om – antager jeg – de almindelige betragtninger, som repræsentanten fra Nordland fremholdt, at naar det gjælder den slags forsvarforanstaltninger, som bestaar i, at samfundet beskytter sig mot sine indre – om man vil benytte det udtryk, som repræsentanten anvendte – indre fiender, saa er dette en saa stor opgave, at andre hensyn, specielt hensynet til, om det vil koste mere eller mindre, maa træde i anden række, saafremt disse ”forsvarsforanstaltninger” – for fremdeles at benytte det udtryk – ansees at være nødvendige. (...)

En kriminell er en samfunnstrussel, og straffen legitimeres som selvforsvar. Vi har allerede sett hos Getz at forsømmelsen av barna ses som roten til kriminaliteten. Slik blir forsømte barn en større trussel enn voksne kriminelle, i kraft av å være ”rekrutter” til en ”forbryterhær”. Et viktig ledd i Getz’ argumentasjon for å starte krigen mot forsømtheten i 1886 er tanken om at striden avgjøres nå, idéen om en akutt, tilstedeværende nødtilstand. Dette temaet gjentas i debatten.

...er vår nuværende straffelovgivning saadan, at den tilstand, som den betegner, kan karakteriseres som en nødtilstand, der for enhver pris maa afhjælpes? Jeg antager vistnok, at naar valget skal stå mellom den strafferetsordning, vi har, og den strafferetsordning, som er bragt i forslag her, saa vil den overveiende mening være, at det, som er bragt i forslag, i meget væsentlige henseender betegner ikke alene et stort fremskridt, men at det betegner en hel omordning af vor strafferet, som vil og bør vinde bifald.¹¹⁴

Nøkkelen til kriminalistenes konstruksjon av det truede samfunnet ligger i den pragmatiske rettsfilosofien. Dens syn på kulturen, sivilisasjonen og mennesket som biologisk og historisk determinert muliggjør en statlig overtakelse av ansvaret for samfunnets videre eksistens, og skal legitimere ikke bare en heving av lavalderen og en straffeøkonomi for barn, men nær sagt

¹¹³ Storthingsforhandlinger 1901/1902 s398f

¹¹⁴ Storthingsforhandlinger 1901/1902 s399

hva som helst som kan bekjempe ”forbryterhæren”, og virke til å sivilisere, bevare og heve nasjonens kulturnivå.

...Hvad vi her i første rekke har at drøfte, er kun dette: Er vor gjældende straffelov nu saaledes, at den virkelig svarer til, hvad det europæiske kulturstandpunkt paa dette omraade ved aarhundredskiftet kræver? Og er den saadan, som vore interesser kræver? Vi har en straffelov, som er betydeligt ældre end det overveiende antal straffelove i Europa forøvrigt; den er over 60 aar gammel, hvilket for en straffelov er en meget høi alder. Og jeg mener, hvad der ogsaa er indrømmet af andre talere, at der klæber store og væsentlige mangler ved den nuværende straffelov.¹¹⁵

Getz' intensjon i 1886 er å skape et rom for omsorg som ligger utenfor det juridiske strafferegimet. Men med moderne øyne er det Getz argumenterer for tvert i mot en innføring av strengere, grovere utmålte og mer ubestemte straffer enn for tilregnelige voksne, med en reduksjon av rettsikkerheten for alle barn under den nye kriminelle lavalderen. Dom og straffeutmåling løftes ut av rettssystemet, og foreslås overlatt til forskjellige byråkratiske institusjoner. Getz ønsker seg ”dommer” på inntil tre år, med ubestemt forlengelse og ingen øvre aldersgrense. Han viser til at den eksisterende ordningen ikke virker fordi antallet forbrytere under 15 år fra 1851 til 1881 hadde vokst fra 96 til 360 i året. Han går derfor inn for å fylle de private forbedringsanstaltene, og peker på at både Ufnæsøen og Toftes Gave har ledige plasser.

Getz' omtanke for barna får konsekvenser for flere enn de mindreårige, ved at begrunnelsene som benyttes for å innføre særreaksjoner overfor barn også benyttes for de gruppene som skal omfattes av andre særreaksjoner. Lavalderen skal åpne for særreaksjoner med karakter av oppdragende straff, ikke innføre straffrihet.

En sådan ordning (straffrihet for barn) ville være ligeså absurd som enestående. Sågodtsom alle lovgivninger påbyde foranstaltninger, som blive at tage mod forbryderske barn, som ikke falde ind under straffeloven. At de ikke falde ind herunder, betyder da blot, at de *ikke kunne gjøres til genstand for offentlig retsforfølgning og belægges med offentlig straf*, men at de forholdregler, som tages, ville være af en mere administrativ eller endog privat karakter og ikke at opfatte som straf i juridisk, teknisk forstand, men som opdragelse eller prævention.¹¹⁶

Fraværet av en juridisk begrunnelse for å straffe betyr ifølge Getz ikke at straff med vanlige straffebegrunnelser ikke gjelder for de som dømmes til anstalt, men det å bruke frihetsberøvelse som tilleggsstraff overfor barn er ”hverken praktisk eller gavnlign”. Getz refererer til flere lover som bruker frihetsberøvelse som et supplerende oppdragelsesmiddel,

¹¹⁵ Storthingsforhandlinger 1901/1902 s405

¹¹⁶ Getz 1886 s131

men mener, i tråd med det nye pragmatiske grunnlaget for strafferetten at slik ”nødhjelp” ikke kan anvendes bare for å tilfredsstille et teoretisk hensyn. Når han så går videre til å forklare hvorfor noen barn ikke egner seg til anstalt synes det allikevel som om oppdragelsen også skal ha karakter av regulær straff.

I forbindelse hermed står det da også, at jeg mener, at *de børn, som ikke egner sig til anbringelse i en sådan anstalt, helst bør overlates til hjemmets og skolens straffemyndighed*. Disse børn ville enten ikke være mere fordærvede, enn at den offentlige avstraffelse blot vil kunne gøre dem værre, eller de forhold, hvorunder de leve, ville være sådanne, at de indeholde langt større grund til håb om bedring, end en sådan avstraffelse kan give.¹¹⁷

Det er denne formen for differensiering mellom barna som bringer et sterkt element av klasse inn i den kriminelle lavalderen. Det er lett å se for seg at de barna som vil bli sett på som uegnede for anstalt i hovedsak vil være barn fra resurssterke borgerlige hjem. De vil leve i et miljø og utvise en adferd som ligger nærmest den borgerlige normalen for sedelighet og moral.

Fordi oppdragelsesbehovet og effekten av straffens strenghet varierer med grad av fordervethet bør man også ha en egen, spesielt streng anstalt primært for unge mellom 16 og 21, hvor barn mellom 15 og 16 år samt de fra 12 år som har begått ”særdeles store forbrytelser” kan settes inn. Siden straff er en naturlig del av oppdragelsen, tolker ikke Getz den diagnosebaserte forhåndsdømmingen og administrative straffen som fant sted både i fengslene og i skolehjemmene som juridisk straff påført av staten. Han legger til side de strenge kravene han ellers stiller til juridisk straff, og gjør den slik til et privilegium for de som kvalifiserer seg til å regnes som fullt ut tilregnelige og siviliserte individer. Den gjennomgående rasjonaliteten synes å være den forsvarsutilitaristiske innstillingen – kravet om tiltakenes effektivitet som samfunnsforsvar settes foran alle andre hensyn.

Disse straffes (ristraffenes) afskrækkende virkning har visselig vist seg ialtfald ikke at kunne opveje deres demoraliserende. Engang straffede børn kommer stadig igen, og det skuespil, som opføres ved denne måde at behandle børn på, virker så meget mere frastødende, som det er ganske ørkesløst.¹¹⁸

Et av Getz’ håp for sitt prosjekt er å få slutt på slik ”ørkesløs” risstraff og korte fengselsstraffer, fordi de ikke har den ønskede effekten. Til tross for at institusjonaliseringen av kriminelle, forsømte barn skal ha karakter av oppdragelse og behandling, kommer det også

¹¹⁷ Getz 1886 s137

¹¹⁸ Getz 1886 s138

frem av teksten at behandlingen han skisserer for barna skal virke på samme måte overfor barn som straffelovgivningen skal virke overfor voksne. Prylen avvises ikke hovedsakelig fordi den er inhuman, men fordi den er ukyndig og ineffektivt utført.

Risstraff ble en del av hverdagen i de anstaltene som ble åpnet i kjølvannet av reformene. Med straffelovens borgerlige oppdragelsestanke følger også borgerklassens form for disiplin gjennom tukt, og Getz var selv med å innføre disse praksisene gjennom detaljerte avgrensninger i de sosiale lovene. Kanskje forestiller Getz seg, som Bech, tukten som en primært sovende straffetrussel som skal forhindre nødvendigheten av sin egen anvendelse. Hans viktigste motforestilling synes ikke å være selve prylen, men måten den blir utført på. Hyppige, men midle straffer er ifølge Getz virkningsløse. Hensynet til oppdragelsen, som krever langvarig institusjonalisering over minst to-tre år, kommer foran prinsippet om proporsjonalitet. For å oppnå effekt må reaksjonen være langt mer omfattende enn selve handlingen. Det er derfor viktig for kriminalistene å plassere kriminelle barn utenfor det egentlige strafferettslige feltet. Også tvangsoppdragelseslovens motiver benytter seg av slike argumenter, og gir de oppdragende delene av loven tilbakevirkende kraft, ettersom de ikke handler om straff, og ønsker å anvende innsettelse som en straffetrussel for å hindre det økende problemet med skulk man mente folkeskolene og deres bortvalg av legemlige straffer hadde bragt med seg. Samtidig kan anstaltens refs i betydningen affliktiv straff benyttes i stedet for juridisk straff, og for de over 14-15 år kan tvangsskole benyttes i stedet for den ydmykende legemlige refsen.¹¹⁹

Samtidig som loven skal utøves som en rehabiliterende velgjerning suppleres den i praksis i følge Dahl med ”individualprevensjonens oppbevarende og avskrekkende funksjoner, og med almenpreventive virkninger basert på avskrekning mer enn på moraldanning og gode eksempler”. I 1907, året før en av flere skandaler, er idealet om frivillig rehabilitering fremdeles til stede, men institusjonenes fengselskarakter ses mer som en gledelig bivirkning enn et problem.

...at den opvoksende Ungdom, baade Gutter og Piger, har en betydelig Respekt for Værgeraadet, og nødig vil udsætte sig for at komme under dets Behandling. En kortvarig Frihetsstraff, det var karslig, det var overkommelig, og man kom tilbage derfra til Gadelivets fryd og Glæder temmelig snart. Men at blive sendt paa

¹¹⁹ Straffelovkommissionen 1885, 1892 s20ff

Skolehjem i 2, maaske 3 Aar, det huer dem ikke, og endmindre, at det derefter skal blive passet paa dem i enda nogle Aar...¹²⁰

Et klassepreget oppdragelsesmotiv brukes i etterkant, for å legitimere det repressive motivet. Men ser man vergerådslovens tekster i sammenheng med straffeloven, kan det virke som om det er dette motivet som er til stede fra starten av; målgruppen til de sosiale lovene og med dem den kriminelle lavalderen er ikke de borgerlige avvikerne, som henvises til fosterhjem og kuranstalter, men de individene fra de ”lavere klassene” som forsømmer sin rolle og slik avslører sitt oppdragelsesbehov. I kjernen av dette ligger 1800-tallets klasse- og rasesepregede syn på mennesket, reflektert gjennom kriminalistenes bruk av sosiologisk og biologisk grunnet segregering med utgangspunkt i positivistisk vitenskap.

What change may come no mortal man can tell, but that some great change must come, thoughtful men begin to feel. The civilized world is trembling on the verge of a great movement. Either it must be a leap upward, which will open the way to advances yet undreamed of, or it must be a plunge downward, which will carry us back toward barbarism.¹²¹

Artikkelen *Francis Hagerup og Norsk Konservatisme* av Helge Danielsen tar opp den norske høyresidens politiske ideologi fra 1884 av, og undersøker en diskurs som også Getz tok del i. Francis Hagerup ble den som kommenterte og styrte utviklingen til strafferetten etter Getz, og en rekke av hans artikler er samlet i *Ret og kultur i det 19. århundre*, som ble utgitt samtidig på Norsk og Svensk i 1919. Den samler rettsfilosofiske tekster av Hagerup fra før og etter århundreskiftet, og gir et bredere bilde av kriminalistenes begrepsverden enn forarbeidene kan. Sammen med Getz’ utgitte tale *Om Demokratiet* gir disse et inntrykk av noen av de ideologiske og politiske forutsetningene for lavalderen. Blant disse går demokratiskepsisen som en rød tråd fra Getz i 1885 til Hagerup i 1919, et politisk spørsmål som direkte berører den samme problematikken som lavalderen – ansvar, handlingsdyktighet og myndighet.

Strafferetten var en av flere viktige samfunnsområder som ble forsøkt demokratisert gjennom statlig omorganisering og kontroll.¹²² En fremskrittsoptimistisk bevegelse på tvers av politiske skillelinjer med forbedring av samfunnet som helhet gjennom modernisering og reform var en del av forutsetningene for loven. Troen på reformen som et middel til fremskritt gjør barn,

¹²⁰ Holtan, Karl E. 1907: Den norske lov om forsømte børn af 6.juni 1896. Dens anvendelse og virkninger. Sitert i: I Dahl 1992 s188.

¹²¹ Henry George, *Progress Poverty* 1884 s585, sitert i: Getz 1885 s13

¹²² Slagstad 2001 s143

unge og deres livsforhold til et mål for inngrep og kunnskapsproduksjon. Hevingen av lavalderen føyer seg inn i en rekke tiltak som skulle gjøre det mulig å kontrollere folket under den kommende demokratiseringen. Ungdommen representerer fremtiden, og den tradisjonelle høyresidens begrep om folkemandatet innebærer en forpliktelse overfor både fortidige og fremtidige generasjoner, som bare de selv, med sin høyerestående og derfor mer rasjonelle og bedre vitende autoritet kan forvalte. Samfunnsforsvaret er også forsvaret av plattformen for denne elitens politiske makt og kulturelle dominans.

...ti det er jo i unionspolitikken, at venstre har vundet flertal til at gjennomføre almindelig politisk stemmeret og dermed for bestandig sætte høre ud af enhver aktiv indflydelse paa det offentlige liv.¹²³

Demokratibegrepet var ennå ikke redusert til rent honnørord med udelt positive konnotasjoner. Med tanken om folkestyret følger frykten for folkevolden. I løpet av reformen ble jursaken, som det mest opplagt demokratiske trekket, sammen med spørsmålet om dødsstraff kilder til langt mer strid enn den kriminelle lavalderen og de ”sosiale” lovene den hørte sammen med. Det kan tenkes at bruken av den medisinsk-vitenskapelige autoriteten skjermes behandlingen av utilregneligehten fra en lignende kritikk. Loven ble påvirket av og grep inn i ikke bare jussen, men i skolen, fattigvesenet, fengslene og medisinen. Enigheten om nødvendige sosiale inngrep i samfunnsforsvarets navn var stor, uavhengig av om man ønsket styre ved et ”åndens aristokrati” eller demokratisk myndiggjøring av folket.

Hagerups behandling av de nye lovenes innflytelse på tilregnelighets spørsmål tar også utgangspunkt i klasse og kultur i kombinasjon med en individuell, sosiologisk og historisk-deterministisk forståelse av tilregnelighet og ansvar.

At alderen maa øve indflydelse paa den personlige handledygtighed, ligger i forholdets natur. Med stigende kulturudvikling og mer udbredt folkeundervisning er det naturligt, at det alderstrin, ved hvilket den fulde privatretslige handledygtighed indtræder, kan sættes tidligere end i ældre tider; og i denne retning er ogsaa den legislative tendens i det nittende aarhundrede gaaet. Paa samme tid er imidlertid den aldersgrænse, som betinger adgangen til at underkaste en person straf, rykket betydeligt op...¹²⁴

Barn som begår uønskede handlinger i dag innskrives i et behandlings- eller terapiregime, en diskurs som handler om individualprevensjon og omsorg på et familienivå. Men Getz og Hagerup knytter også barns kriminalitet til et trusselbilde på samfunns- og sivilisasjonsnivå.

¹²³ Hagerup til Forsell 21.10.1897 i: Danielsen 136

¹²⁴ Hagerup 1919 s115

Den menneskelige handling er en ligesaa naturnødvendig følge af individets karakter, de i øjeblikket fremtrædende forestillinger og de ledsagende omstændigheder, som et træs frugter er bestemt ved træets, jordbundens, veirligets og dyrkningens art.¹²⁵

Hos Hagerup blir rettsordenens og samfunnsmoralens utvikling gjort til et tospann – Straffen må holdes i samsvar med den allmenne rettsfølelse i forventning om at moralen og retten skal øke kulturnivået ved å drive hverandre fremover. Overfor mennesker av laverestående kulturnivåer gjelder en annen, mer primitiv rettsfølelse og moral.¹²⁶ I lys av en slik mekanisme for samfunnets opprettholdelse og fremskritt fremstår et generelt moralsk forfall som en trussel hvor ikke bare en klasses, men hele sivilisasjonens eksistens står på spill. En ideologi som er i stand til å pålegge et slikt altomfattende ansvar er en forutsetning for at et biopolitisk program kan formuleres. Den samme innsatsmaksimeringen finner sted på individnivå i forbindelse med lavalderen, der ingen midler kan skys for å redde barna fra ”sædelig undergang”.

Det kan gjøres flere undersøkelser på årsakene til at det Dahl kaller intensjonen om straffefravær falt bort. Skolehjemmene ble plaget av skandaler så å si fra starten av. Det uavklarte forholdet mellom straff under tvang og frivillig, lystbetont oppdragelse ledet til uforenelige krav til og kritikker av institusjonene. Man forsøkte å kombinere tanker som minner om det engelske fengselets krav om en tarvelig og repressiv karakter, en hvor de innsatte levde på eller under et eksistensminimum med krav om å skape entusiasme fra klientene. Det ble også antatt at skolehjemmene skulle skape gode arbeidere, ikke gode borgere. Dahl illustrer dette med sitater fra diskusjonen om søknaden om midler til et piano fra bestyrerinnen på Sletner.

Disse piger skal uddanne sig til at blive dygtige arbeidere, men hvis de nu faar en saadan uddannelse som den man her tager sigte paa, saa kan man opleve det at de ikke vil trives, hvis de kommer til steder hvor der ikke findes piano i huset.

...naar man steller det saa hyggeligt og briljant til paa alle mulige maader ... saa kan det hende at de fra disse opdragelseshjem kan tage med sig indtryk, som kan være skadelige for deres fremtidige ophold og virksomhed i det samfund som de skal trede tilbage til.¹²⁷

¹²⁵ Hagerup 1919 s72 – Hagerup bruker denne strengt deterministiske tanken som et springbrett for sin mer dualistiske modell, hvor også kulturen spiller inn.

¹²⁶ Hagerup 1919 s81

¹²⁷ St.tid. 1901/02: ”Disse piger.”:1859 (Myrvang), ”...naar man steller...”: 1860 (Hoff). Sitert i: Dahl 1992 s186.

De sosiale lovene, inkludert straffeloven, retter seg ikke til befolkningen som helhet, men forsøker å fylle et oppdragelsesbehov hos de umyndige og uverdige i arbeiderklassen eller underklassen. Man fryktet at industrialiseringen ville føre til stadig økende sosiale problemer ettersom byene vokste og bondesamfunnets sikkerhetsnett forsvant. Derfor finner vi en differensiering av straffene som er innrettet mot å ramme enkelte grupper hardere enn andre, og åpninger for utøvelse av skjønn som lar myndighets- og fagpersoner skille ut de som ikke egner seg for de hardeste straffene. Det er psykiatrien og rettsvitenskapen som forsyner disse kriteriene og ekspertisen til å gjøre utvelgelsen.

Ved den foreslåede Ordning opnaaes saaledes meget mer, end ved den nu gjældende, der gjør Børn mellem 10 og 15 Aar betingelsesvis ansvarlige for Forbrydelser, der kan medføre saa høi Straf som Fængsel, men lader Samfundet ganske værgeløst mod Børn under 10 Aar saavel som mod alle de Politiuordener og Rolighedsforstyrrelser af ældre Børn, der alene er strafbare med Bøder. Denne ordning, der lader Vanarten under Ly af Lovens Beskyttelse voxer sig stor, indtil den en Dag naar Maalet, og som i Virkerligheden er følt som en saa stor Feil at man delvis har søgt gjennem Forlikninger at raade Bod paa den, tiltrænger tilvisse at afhjælpes.¹²⁸

Forbildet for sin reaksjonsform tar Getz blant annet fra den svenske loven, hvor domstolen ”efter omständigheterna förordna, att barnet af föräldrar eller annan, under hwars vård och lydriad dett står, med aga hemma i huset rättas skall, eller i allmän upfostringsanstalt insättes, om tillgång dertill finnes”.¹²⁹ Det er spesielt de offentlige anstaltene og deres dokumenterte effekt, målt i tilbakefallsprosent, Getz er interessert i å innføre, og ikke hjemmets oppdragelsesstraff. Opprettelsen av slike anstalter er ”et statsformål av høy rang”, en forutsetning for hevingen av lavalderen, og ikke bare en barmhjertighetsgjerning for private.

Tiltaket skrives inn i fremskrittshistorien ved å sammenligne det med den forrige store omveltningen i straffesystemet, da kroppsstraffene ble byttet ut med fengselsstraffer. Det økonomiske motivet som ble fremført i sammenheng med botsfengselet finnes også her – det en profesjonell forbryter - som har nådd enden av forbryterbanen - koster samfunnet i form av utgifter til politi, rettsaker, straffefulbyrdelse, tapt arbeidskraft og moralsk smitte mer enn veier opp for kostandene ved oppdragelsesanstalter. Kostnadsberegningene støtter seg i stor grad på forestillingen om ”forbryterbanen”. Man regner med at alle innsatte uten tilbakefall ville fortsatt å begå lovbrudd om anstaltene ikke hadde grepet inn.

¹²⁸ Straffelovskommissionen 1885, 1892

¹²⁹ Getz 1886 s132

(...)oprettelsen af opdragelsesanstalter ikke alene er en velgerning for børnene, en nødvendighet for gjennomførelsen af et rationelt og humant straffesystem, et mægtigt middel til forbryderiskhedens forminskelse, og til forøgelse av retssikkerheden, men også et økonomisk lønnende foretagende.¹³⁰

Høyreelitistenes diskurs om demokratiets trussel avtar ikke under lovarbeidet. Lars Bjørne refererer Hagerups svar på et brev fra Rabbe Axel Wrede så sent som 1906. Wrede var involvert i dannelsen av det nye parlamentet i Finland. Han bekymret seg for sosialistenes russiskinfluerte ”oklara og omöjliga syftemål”, og så med skepsis på et ubegrenset folkevelde. På svar på hans spørsmål om hvordan stortingets oppdeling i lagting og odelsting i praksis hadde fungert som motvekt mot demokratene, mener Hagerup at ”den norske ordning er yderst forfeilet”. Bernhard Getz hadde utarbeidet et forslag (nå tapt) med selvstendige valg til lagtinget. ”Men tokammersystemet har alltid været vore demokrater en torn i øiet, og vil det vel også være i Finland”.¹³¹

Den kriminelle lavalderens ”sedelig forkomne” adressater er modellert over det borgerlige barnebildet med sitt disiplinbehov og positivistisk determinerte handlingsmønster. ”Forsømmelsen” eller ”fordervelsen”, mulige forgjengere til den langt mildere moderne tanken om ”bortskjemthet” fremstår som resultatet av at oppdragerne hadde kommet til kort eller sviktet sitt oppdrageransvar. De sosiale lovene kopierer derfor oppdragelseslitteraturens strategier for å oppnå kontroll over barnas utvikling. De bygger på en svært kompleks barnerolle, formet av krav som springer ut av dens relasjon til den borgerlige mannsrollen. I 1800-tallets tankegang er det gode, inkluderte, eller det dårlige, utstøtte mennesket bare sluttproduktet av det som var målegruppen for hevingen av den kriminelle lavalderen – barnet og dets spesielle område, familien. Offentlighetens bilde av både det normale og det forsømte barnet blir kan være en årsakt til at tukten fortsetter å være et viktig motiv også bak den ellers så moderne straffeloven. Ideen om det forsømte mennesket, utilregneligheten og oppdragelsen legitimerer en innringning av barnet og dets miljø gjennom omfattende inngrep overfor enkeltmennesker og folkegrupper fra siste halvdel av 1800-tallet av.

¹³⁰ Getz 1886 s135 Denne påstanden underbygges av en omfattende note, hvor det gjøres en utregning av hvor stor prosent av barna i en anstalt som må frelses for at institusjonen skal lønne seg, og en note om fordelingen av kostnadene. En del av disse må falle på kommunene, ettersom ”De uheldige forhold, som bevirker at man må skride til mere kostbare forholdsregler, utvikler sig især i de større byer, og det synes nærmest deres pligt at overtage en væsentlig del af omkostningerne.”

¹³¹ Wrede til Hagerup 2.1.1906 og Hagerup til Wrede 8.1.1906 sitert av Bjørne i: Blandhol og Michaelsen (red) 2008 s152f

De tankeformene kriminalistene henter fra den borgerlige oppdragelsesdiskursens barndomsformer og barneroller er viktige for den kriminelle lavalderens utforming, og for de sosiale lovene som helhet. Behandlingen av de yngste er et hovedtema i Getz' kritikk av den daværende lovgivningen allerede før kommisjonen av 1885, og hans lovarbeid preges av et grunnleggende ønske om løse problemer ved å gripe inn i familieforhold. Fra den demokratiske, elitistiske diskursen i det høyremiljøet Francis Hagerup og Bernhard Getz representerer kommer ideer som gjør det mulig å gjøre en modernisert, positivistisk lesning av eneveldets hustukt til en sentral samfunnsoppgave. Tilsvarende opphøyde krav om sedelighet og helse fra samfunnsvitenskapen og medisinen delvis sekulariserte moralisme skaper et inntrykk av nødtilstand og et akutt behov for handling.

Oppdragelsespreget tukt- og senere disiplinstraff i offentlig regi, med borgerklassens skiftende tanker om barneoppdragelsen som modell, overlever 1800-tallets omveltninger som et vedheng til straffearenaene. Selv om tukten og disiplinstraffens form alltid er kontroversiell, fortsetter den å være en selvfølgelig del av og en forutsetning for gjennomføringen av andre straffeformer, og for straffebegrunnelser i fengslene, psykiatrien og i skolene. Tanken om dannelsen og sivilisasjonen som kulturelt trumfkort var allerede anvendt som forklaring på nødvendigheten av overgrep mot kolonibefolkninger. Vendt mot Europas egen befolkning, og innover, mot den enkeltes ånds- og følelsesliv, fikk den et nytt anvendelsesfelt. I Norge legitimerte både ambisjoner og frykt med utgangspunkt i slike kultur- og sivilisasjonsdiskurser investering i fengselsaktige ordninger som skulle muliggjøre en storstilt disiplinering av en ulydig befolkning.

Getz' paternalisme og oppdragelsen av folket

Vi har sett at Getz fremstiller den kriminelle lavalderens målgruppe som utilregnelig i en medisinsk eller biologisk forstand. Det er dette grepet som legitimerer inngrepet over for den kriminelle lavalderens målgruppe som paternalistisk omsorg. Hvor kan vi finne en kilde for Getz' tanke om å bruke statens og kommunenes makt til å oppdra en spesifikk samfunnsgruppe? Her kan vi dels vende oss mot den elitistiske retningen i embedsmannspartiet Høyre, som også tanken om samfunnsforsvaret er inspirert av, og dels til mer generelle betraktninger om stands- og klasseproblematikk i embedsmannsstaten og venstrestaten.

Definert som den klassen som skaper og kontrollerer adgangen til den offentlige samtalen, kan man i Europa snakke om en borgerklasse lenge før den franske revolusjonen. Men for Norges vedkommende finnes det forskjellige tidfestinger av agrar- og standsamfunnets undergang og fremveksten av det klassesamfunnet som er kjennetegnet ved en borgerklasse.¹³² Tjeders bruk av begrepet i sitt bidrag til antologien *Män i Norden* virker mest formålstjenlig her. Han viser at den delen av befolkningen i de skandinaviske landene mot slutten av århundret som kan betegnes som medlemmer av en ”borgerklasse” er svært liten – generøst utregnet, der man inkluderer både den tradisjonelle embetsmannsstanden og den voksende klassen av embedsløse akademikere, utgjør den ikke mer enn 3 % av befolkningen. Allikevel er det denne klassen som eier en nesten total dominans i det offentlige ordskiftet.¹³³ Det er medlemmer av denne gruppen som først og fremst har etterlatt en diskurs om og velger sider i debattene om moderniseringens følger. Det er de som reiser de dagsaktuelle problemstillingene som blant annet strafferettsreformen fremstilles som svar på. Benytter vi Tjeders begrep, blir det tydelig at også problemene som utløste reformkravene i hovedsak ble satt på diskurs og fremmet som problemer av medlemmer av borgerklassen.

Det er denne gruppen Getz og Hagerup hører til i, og dens verdenssyn de lever og tenker innenfor. Det er denne kulturen og dens dannelsesstanke Getz forholder seg til i sine motiver. Hans fremstillinger av forsømmelse er udannede, dårlige hjem fattige allmuehjem; gode, dannede hjem er borgerklassens hjem. Getz retter derfor sitt forslag til heving av lavalderen i hovedsak mot vanartede barn ”som have intet eller ialfald et meget dårligt hjem”; vanartede barn fra hjem hvor forholdene er gode er sjeldne i anstaltene.¹³⁴

¹³² Nordby fremstiller overgangen fra et bondesamfunn som hadde ”stått stille i århundrer” til et industrialisert klassesamfunn som en gradvis integrasjonsprosess for bondestanden (s12). En rekke gradvise endringer, fra økonomiske og demografiske forskyvninger til både importerte og hjemmeavlede religiøse og ideologiske bevegelser leder mot klassesamfunnet, og nådde et (ideologisk) høydepunkt under venstrestaten.

¹³³ Tjeder i: Lorentzen-Ekenstam(red.) 2006 med referanse til Söderberg, Tom, *Två sekel Svensk medelklass. Från Gustaviansk tid til nutid*, Stocholm 1972 s49. En rekke mer konservative anslag nevnes også, basert på en mer ekskluderende, økonomisk basert definisjon av borgerklassen. Tjeder ønsker spesielt å beholde blikket på *bildingsborgerskapet*, som spilte en viktig rolle under perioden. Følger vi Vogt virker det som om Getz’ egen forståelse av klassetilhørighet var knyttet til universitetet og det han i en tale til studentene i 1884 kalte for et ”åndens aristokrati”.

¹³⁴ Getz 1886 s 144

Monica Rudberg bidrar med en innfalsvinkel til den holdningen borgerklassen inntar til flertallet av befolkningen. I hennes lesning av oppdragelseslitteraturen peker hun på at der samfunnsrollene er klart definert og allment akseptert finnes det ikke et stort behov for demarkering av sin rolle i det daglige. Med den usikkerheten om sosiale posisjoner som kom med industrialiseringens omveltninger følger også et behov for å markere og bevare en privilegert stilling. Tjenere blir forvist til å sove i fjøsene, sønner og døtre blir holdt inne om kveldene – folk flest tar til seg embedsmannsstandens kultur under faner som opplysning, sedelighet og fremskritt. Hun viser at den diskursproduksjonen om oppdragelse og dannelse som drives frem av borgerklassen gjør tjeneste både som markør, middel og begrunnelse for deres maktutøvelse. Folk flest frskrives innsikt og myndighet som en reaksjon på økende klasseforskjeller i selvforsterkende stigmatiseringsprosess. Man kan si at Getz' arbeid skriver denne avstandstakende strategien inn i lovgivningen. Ett av de tydeligste eksemplene på dette er hans utforming av den kriminelle lavalderen. Det fremgår av motivene at den rettes mot og utformes med en stigmatisert underklasse for øye, heller enn for opplysningens allmenne borgerbegrep. Identifiseringen av gruppen muliggjøres gjennom den positivistiske vitenskapens metode, men kildene til det bildet man tegner av målgruppen må søkes andre steder.

Styringsvitenskaper, kultur og dannelse

Det er først med industrialiseringen i andre halvdel av 1800-tallet at norske vitenskapsmenn for alvor produserer og benytter kunnskap om det Eilert Sundt kaller "allmuen". I tekster om allmuen blir det også tydelig hvor knyttet opplysnings- og oppdragelsesdiskursen er til borgerklassens identitet, og den tankefiguren som representerer og kroppsliggjør den – farsrollen. Man romantiserer, lar seg more over, og fylles med forferdelse over allmuens mangel på borgerklassens kulturelle kapital, over forskjeller i verdisyn og leveste mellom by og land. Man beklager tjenerskapets, arbeiderklassens og bondens råhet, deres mangel på opplysning, dannelse og intelligens. Man løfter frem den borgerlige fars- og morsrollen som idealfigurer, og det legges fremskrittrettede planer for forbedre tilstandene.¹³⁵

¹³⁵ Alnæs trekker frem en påfallende "borgerliggjøring" av de allmenne samfunnsnormene og livsformene i Norge som finner sted under og etter det siste tiåret av 1800-tallet. Thorstein Veblens beskrivelse av

Det folkeoppdragende prosjektet inngår i det Slagstad kaller de ”statsbyggende vitenskapene”, som allerede etter 1814 begynner å orientere seg mot et ordnings- og opplysningsprosjekt rettet mot å forbedre det norske folket. Dette prosjektet kan leses som et utslag av et biopolitisk grep om den paternalistiske omsorgstenkningen som vi også finner i den borgerlige oppdragelseslitteraturen. Borgerklassen inntar en oppdragende farsrolle, og ”allmuen” eller nasjonen tilskrives egenskapene til det umodne barnet. Man gjør embedsmannsuniversitetets profesjoner til redskap for å utbre eller tilpasse nasjonen til embedsmannstandens og etter hvert borgerklassens dannelsesidealer. Ettersom borgerskapets oppdragelseslitteratur også benytter den paternalistiske tukten, er det rimelig å anta at maktens allianse med styringsvitenskapene om å gjøre samfunnet til det Slagstad kaller et ”pedagogisk rom” åpner for ideer om å benytte jus, pedagogikk og samfunnsvitenskap til å innføre en paternalistisk oppdragelsesteknologi overfor store grupper.

Den kunnskapen disse vitenskapene produserer bidrar til å dele de gruppene det produseres kunnskap om i verdige og uverdige individer. Stigmatisering følger unngåelig med på lasset når man deler ”de andre” inn i en rekke kategorier basert på ytre tegn og legger ansvaret for deres tilhørighet i denne kategorien på individet eller kollektivt på gruppen man tilskriver det medlemskap i. Denne prosessen kan finne sted fordi befolkningen konstitueres som biologi og inndeles taksonomisk gjennom den kunnskapen som produseres om deres kollektive ”karakter”. Mennesker settes i kategorier basert på fødselstall, sykdommer, dødelighet, livsførsel og ernæring. Det blir statsmaktens formål å systematisere, regulere og effektivisere disse størrelsene i fremskrittets navn.¹³⁶

Oppdragelseslitteraturens og folkeopplysningens kritikk av allmuens kulturtilstand tiltar i omfang samtidig med en begynnende demokratisering og en radikalisering av arbeidere og bønder, men allerede på 1860-tallet finner Eilert Sundt grunn til å forsvare seg mot de som

”conspicuous consumption” i *The Theory of the Leisure Class* fra 1899 viser at denne tendensen var kjent og problematisert i samtiden, om ikke annet, så som et økonomisk fenomen. Men en videre utforskning av dette emnet blir for omfattende for denne teksten – for vår del må vi nøye oss med å observere at Getz i sine motiver sannsynligvis ikke forholder seg til et folkelig flertalls modell for hva som er akseptable metoder for barns oppdragelse, men legger til grunn og forsøker å lovfeste en standard for barneoppdragelse som i hovedsak har vært benyttet av en liten, isolert minoritet.

¹³⁶ Slagstad 2001 s115ff

mener han ikke fordømmer allmuens utilstrekkelige livsform hardt nok i fortalen til *Om renligheds-stellet i Norge*.

”Sig ikke længer om mitt forfatterskab, at jeg dømmer så mildt om almuen og gjør meg flid for at tildække dens brøst og fremdrage, hvad der taler til dens unskyldning! I denne min bog fremfor i nogen af mine tidligere har jeg været mig bevidst, at jeg står, som sagt, foran et tusind-årigt folkeliv. Dette har i sig noget af selve naturens selvstændighed og kraft, og jeg mener, det beder ikke om skånsel, men forlanger at blive forstået.”¹³⁷

Med den utbredelsen av samfunnsvitenskapene som Sundt går i bresjen for blir en ny form for kunnskap om folks levekår tilgjengelig for statsmakten. Sundt og hans etterfølgere nøyer seg ikke med å observere disse levekårene, men ser etter måter å forbedre dem på. De folkeopplysende styringsvitenskapene benytter den borgerlige karakterteknologiens normer i tolkningen av sine data, og samfunnsviterne bruker kunnskapen de produserer til å stille krav der dem de observerer kommer til kort. De kriminelle, samfunnsfiendtlige figurene som fikk sitt opphav lokalisert i det forsømte barnet kommer i høyeste grad til kort overfor samfunnsbyggernes krav. Men folk flests levekår og verdier var også merkbart forskjellige fra den borgerlige elitens. Selv om man stiller egne, gjerne ”lavere” krav til bonden og arbeiderens karakter må stadig større grupper ha blitt stilt overfor de borgerlige forventningene om større karakterfasthet, mer likhet med høyre- og venstreelitens idealer.

Frykten for å komme til kort – fortellinger om forsømmelse i Norge 1850-1900

Samtalen om folkets utilstrekkelighet finner global anvendelse i misjonærenes diskursproduksjon om folkene i landene de besøkte. De som forteller om individers og gruppers utilstrekkelighet, og som utforsker deres potensial for forbedring begrenser seg heller ikke til sakprosa. For eksempel tolker Eivind Tjønneland Ibsens drama som refleksjoner over modernitetens konflikter. Ibsen fremstiller den borgerlige mannen både som autonom aktør og som ansvarlig familieoverhode og borger, og opphøyer familieproblematikken til en universell arena. Mannens (menneskets) moral eller karakter fremstilles her som en sårbar størrelse i konstant krise og transformasjon. Dette prosjektet finner vi også sporene av i Getz og Hagerups innstilling, om i en mindre selvkritisk form. Deres lover er skrevet med tanke på grupper atskilt fra lovgivernes egen klasse og konstituert som enhetlige objekter for

¹³⁷ Sundt 1869 sXX

maktutøvelse statistisk og ideologisk. Disse tilhører alle hovedkategorien ”allmuen” eller ”folket”, en enhet ses som en separat, kritikkverdig, ofte truende figur, men med et forbedringspotensial som kan utløses gjennom den riktige metoden. Uten å kunne trekke på denne tradisjonen for kollektivisering av karakterbegrepet ville Getz stått uten et viktig argument for en egen statlig-paternalistisk straffeøkonomi for forsømte barn og unge.

Tar vi for oss samtidige omtaler av Ibsen ser vi hvordan hans arbeid er interessant i denne sammenhengen. Anmelderne tolker tekstene hans som analyser og problematiseringer av slike fortellinger om individuell karakterutvikling, samtidig som de forbindes med eller gjøres til bilde på den historiske eller kollektive karakterutviklingen. I mottakelsen av *Lille Eyolf* kan vi lese hvordan kritikerne tar tak i Ibsens karakterutviklingstematikk og utlegger den på flere måter som kan kaste lys over hvordan fortellingen om den borgerlige familien benyttes i Getz’ samtid.

I *Lille Eyolf* møter vi den borgerlige kjernefamilien, med den sårbare farsfigurens oppdragelsesprosjekt i sentrum for fortellingen. Han har akkurat bestemt seg for å legge til side sitt store filosofiske verk om ”det menneskelige ansvar” for å vie sitt liv til Eyolfs oppdragelse, da Eyolf omkommer i en ulykke. Det blir ikke klargjort eller vist direkte hvordan ulykken finner sted, men både stykket selv og leserne ved den første utgivelsen gir mye oppmerksomhet til årsakene til og plasseringen av skylden for ulykken. Dette gjør blant annet stykket til en kilde til bruken av forsømmelsesbegrepet, hvordan det knyttes til oppdrageransvaret og karakterbegrepet.

Ibsens bruk av uttrykket ”forandringens lov” leses av anmelderne som en referanse til en utvikling i ”karakteren”. Ibsen prises for med et slag å sette ”Læser og Tilskuer (...) ind i Situasjonen netop paa det punkt, da den dramatiske Spænding er paa det høieste.” – ”(...)oftere burde det (handlingen) heller hede Karakterudviklingens – gang”¹³⁸ Ibsens ”analytiske diktning” forstås som undersøkelser av transformative kriser i menneskers karakter. I andre akt av *Lille Eyolf* drives Ibsens oppdragerfigurer inn i sin transformative krise av skyld over å ha kommet til kort, både i kjærlighet til sitt barn og i forhold til fremskrittsidealene, som innebærer en plikt til å vie seg til å forbedre noe. Denne svikten gjør

¹³⁸ Morgenbladets anmelder, sitert i: Bing 1894

at deres eget barn kan beskrives som en fremmed – ”vi vant aldri den gutten”. Her finner vi et utslag av det samme historiesynet som bidrar til at Getz til stadighet ramser opp andre lands lover og lovtkast som støtte for sine egne - en av implikasjonene er at historien uavvendelig går videre, og vi risikerer å bli etterlatt av forandringens lov, med en svakere nasjonal karakter, et lavere kulturnivå enn resten av Europa.

Også forsømmelsen, den negative karakterutviklingen, er tilstede. Ser vi på Kristofer Randers drøfting av stykkets avslutning, setter han øyeblikkelig likhetstegn mellom barnas fattigdom og deres forsømthet, uten at det finnes noen direkte indikasjoner eller uttalelser i Ibsens tekst som skulle tilsi at barna til ”Fattigfolkene nede ved Stranden” er spesielt forsømte. Christen Collins tolker dette videre slik at guttene på stranden som nevnes i stykket har muligheten til å redde Eyolf fra drukningsdøden, men lar være på grunn av sin forsømthet, og gir oss samtidig en skildring av hvordan man så for seg forsømmelsen av allmuens barn og utbredelsen av den moralske smitten:

Menneskene har det ondt, og de selv gjør hinanden onde og stygge. Det er dette sidste, som især viser livets slethed. Gutterne var ubarmhjertige, fordi de var opvoksede i armod og regelmæssig trakterede med prygl, - prygl var det eneste, som deres respektive fædre havde med til dem, hvergang de kom ravende hjem. Hvilken livskunst kan udrette noget overfor et liv, som er saa slet?¹³⁹

Slik kan vi slutte oss til at det paternalistiske begrepskomplekset ikke bare hører til i spesifikke diskurser innenfor borgerklassens profesjoner, men er så allment anvendt at det er tilgjengelig for tidens offentlighet som en implisert ramme for tolkning av alle tekster som berører temaet.

Et samtidig eksempel på generaliseringen av karakterbegrepet kan finnes hos misjonæren Lars Dahle, som rapporterte fra de norske misjonsfremstøtene på Madagaskar. Flere av hans publiserte brev hjem er gjengitt i sin helhet i *Kulturkollisjon – Norske misjonærers møte med Madagaskars innland 1867-1883* av Svein Tobiassen. Her kommer en puritansk etnosentrisme til uttrykk i bruken av tanken om en beklagelig ”folkekarakter”. I enhver forsamling, sier misjonæren Borchgrevink, finnes ”hva man hos os kalder Tyve, Bedragere, Mordere, Ægteskabsbrydere og Skjøger” som synden i tidlig alder setter sitt ”vanlige

¹³⁹ Collins 1894/95

Stempel” på.¹⁴⁰ Som hos Getz er karakteren noe som formes i løpet av barndommen, men senere forherdes; disse misjonærbrevene må ha fremstått for tidens borgerskap ikke bare som rapporter om nød i fjerne land, men som sterke moralske advarsler om degenerasjonens konsekvenser, og som en bekreftelse på egen kulturell overlegenhet. Spesielt påfallende i misjonærbrevene, sett i sammenheng med Getz’ sosiale lover, er vekten som legges på å fraskrive mennesker med en fremmed eller avvikende karakter evnen til rasjonell tenkning.

Anderledes stiller sagen sig, naar der ikke blot spørges om Anlæg for det rent Mekaniske, ikke blot om Tilegnelse og Efterligning, men om selvstendig at tænke sig ind i en Gjenstand, forfølge en sammenhængende Tankerække til dens yderste Consekvenser, trænge grundigere ind i Forholdet mellem Aarsag og Virkning, lægge tilrette en Sags samlede Præmisser og drage deres Conclusion, med et Ord, hvor der foreligger et dyberegaaende Tankearbeide – her vil Madagasserne i Regelen komme til kort.¹⁴¹

Dahle tilskriver folket på Madagaskar som kollektiv en rekke gode og dårlige egenskaper, og mener at de gode egenskapene er mest til stede hos de ”mere dannede”. Som hos Sundt og Getz kan dannelse forbedre den individuelle og kollektive karakteren - inntil et visst punkt. Folkets beklagelige tilstand forklares med en historisk forfalls- eller degenerasjonsfortelling som minner om Getz’ og Hagerups. Man skylder på ”en historisk Udviklings slemme Indflydelse på Nationalkarakteren”¹⁴² Tobiassen, som har gått dypere i dette materialet, finner at bruken av et kollektivisert karakterbegrep som grunnlag for underordning og moralsk fordømmelse er vanlig blant misjonærene. Dannelse og kulturnivå forstås linjært, eller som en stige, med den europeiske borgerklassen som den foreløpige avant-garde på det øverste trinnet. Denne ”nationalkarakteren” får ansvaret for de egenskapene misjonærene fordømmer, og gode egenskaper tilskrives misjonærenes egen innflytelse.

Folkets forbedring og høyrealitismen

Sammenligner vi misjonærenes grunnholdninger med Sundts på 1860-tallet og Getz’ i 1884, ser vi at også de forstår nasjonen som helhet, ikke bare som enkeltindivider eller slekter, men som en størrelse som kan forbedres gjennom masseoppdragelse og inngår i en kultur- eller sivilisasjonshistorisk fremskrittshistorikk. Men der Dahle flere år senere ser ut til å være svært så sikker i sin dom, er Sundt opptatt av å samle vitenskapelig kunnskap om de

¹⁴⁰ Tobiassen 1971 s128

¹⁴¹ Dahle, Lars, *Madagaskar og dets beboere*, i: Tobiassen 1971 s157

¹⁴² Tobiassen 1971 s127

omstendighetene som må ha forårsaket de store variasjonene i folkets tilkortkommenhet, slik at det mer effektivt kan forbedres, og Getz og hans kommisjoner virker overbevist om at denne metoden nå er funnet, og at det haster å få den implementert.

Mens tanken om folkekarakteren hos Dahle brukes til å stemple Madagaskar som en nasjon av feige, usedelige, barnslige og umandige kriminelle, brukes den hos Sundt som argument for muligheten til å ”restaurere” en opprinnelig prisverdig norsk folkekultur. Romantikkens forfallsfortelling kombineres med modernitetens fremskrittsoptimisme. Språket som benyttes trekker på oppdragelseslitteraturens begreper, med vekst- og dyrkningsmetaforer, frykten for overstimulering og eksesser, råhet og grovhet satt opp mot det foredlede og forfinede.¹⁴³ Getz’ heving av lavalderen kan ses som en fortsettelse av Sundts tanke om kultivering av folket. Også hos ham er det et hovedanliggende å identifisere og bokstavelig talt luke ut det Sundt kaller ”ukrudt”, i Getz’ terminologi ”moraliske smittekilder”, for slik å forbedre folkekarakteren og heve kulturnivået. Hagerup bruker dette historiebegrepet som begrunnelse for å tilpasse det ellers eviggyldige utgangspunktet i romerretten til den ”allmenne rettsfølelsen”, slik at lovene kan tilpasses kulturens fremskritt.

Barneoppdragelsen og folkeopplysningens romantiske tanke om opprinnelig uskyld fulgt av senere fordervelse er også til stede i det globaliserte karakterbegrepet. Dahles ”Gassere” beskrives i motsetning til nordmennene som både sjelelig og fysiognomisk karakterløse eller karaktersvake. Dahle mener dette kommer av den omfattende kultur-, språk- og raseblandingen som skal ha funnet sted i Madagaskars historie. Madagasserne står derfor ikke tilbake for europeere i praktiske åndelige evner, men kommer til kort når det gjelder ”høyere” tankeevner. I Norge finner vi igjen dette i form av diskusjoner av arbeiderklassens og bondestandens kulturnivå – ikke i relasjon til borgerklassen, men i forhold til en antatt universell standard for sivilisasjon. Både Hagerup og Getz mener at Norge nå er på et høyt kulturnivå, men frykter at underklassen, om den gis myndighet som den mangler dannelsen og rasjonaliteten til å benytte riktig, kan utgjøre en trussel mot dette.¹⁴⁴ Det er altså ikke først og fremst rasemessige eller biologiske forutsetninger det hjemlige samfunnsforsvaret rettes

¹⁴³ Sundt 1857 s20

¹⁴⁴ Hagerup 1919, Getz 1884 har begge dette som gjennomgående temaer.

mot, men de manges trussel mot elitens allerede oppnådde kulturnivå. Hevingen av den kriminelle lavalderen skal derfor ikke bare fange opp potensielt kriminelle – den skal også lære fremtidige arbeidere deres plass i samfunnet.

Den brede anvendelsen av karakterbegrepet som legitimering av makthandlinger gjør det uklart hvor vi bør feste blikket for å finne frem til begrepets rolle i Getz' motiver for å heve lavalderen. Både i *Om Demokratiet* og *Om Forbryderske Handlinger...* fremstår barn generelt som potensielt vanartede, forsømte eller som sterke, veloppdragne karakterer. Lavalderens mål er de potensielt eller allerede vanartede karakterene. Mens karakterproduksjonen også forsøkes lagt til anstalter, virker det som om også Getz mener at karakterens ”naturlige” åsted først og fremst er hjemmet. Rudberg trekker frem en rekke eksempler på at denne diskursen også trenger inn på en mer private, personlig diskursarena, og henvender seg til foreldrene som hovedforvalterne av oppdragelsen. Det er derfor denne arenaen vi bør konsentrere oss om i det følgende.

I *For Hus og Hjem* fra 1886 finner Rudberg råd til husmødrene om oppdragelsen av tjenestepiker. Språket og metodene som anbefales speiler både barneoppdragelsens og folkeoppdragelsens. Husfruenes beklagelser over økende vrangvilje og ulydighet blant tjenerskapet føyer seg inn i de tekstlige sporene av den voksende klassen av eiendomsløse arbeidere, begynnelsen til en klassebevissthet og en arbeiderbevegelse. De benytter karakteristikk med utgangspunkt i holdninger som har sterke likheter med Getz', Sundts og misjonærenes.

Din Pige, der ikke er i Besiddelse af nogen høiere Kultur, og i Dig kun ser et Forbillede, hun følger snart dit Spor. /.../ Vær mild mot dem og tag ogsaa Del i deres Velfærd. Dog behøver du aldrig selv for en kort Stund tage del i deres Passiar /.../ Ja, skjænd ikke hele Dagen, det gjør Folk bitre; men træffer det sig saa galt, at du maa skjænde, da far til som et Uvejr.¹⁴⁵

Her finner vi de samme trekkene som i andre kilder fra tiden. Kulturnivået benyttes som synonym med den karakteren som betegner et oppdragelsesbehov. Man veksler mellom faderlig eller moderlig utdeling av kjærlighet og straff, og nedvurderer den karaktersvakes rasjonalitet eller intelligens. Mangel på høyere kultur benyttes som en bortforklaring av det som i etterkant fremstår som arbeidskonflikter, og i et større perspektiv som en klassekamp.

¹⁴⁵ *For Hus og Hjem* 1886 i: Rudberg 1983 s175

Karakter- og oppdragelsesbegrepet benyttes også av Getz til å bortforklare det som i realiteten må betegnes som politisk uenighet. I *Om Demokratiet* forholder Getz seg så godt som aldri til en motparts argumenter; demokratiforkjempere, liberalister og sosialister forstås ikke som kognitivt likeverdige med høyreelitistene, og deres synspunkter behandles ikke som relevante for problemstillingene som angår dem.

Ser man på den sammensetningen av vergerådene som Getz ønsket seg må vi anta at den straffeøkonomien hevingen av lavalderen underlegger barn er ment å være lik den borgerlige oppdragelsestradisjonen, med sin tempererte tukttildelt etter formynderens skjønn, slik den fremstår i tidens håndboklitteratur. Det er ikke vanskelig å tenke seg at de oppdragelsesformene som ble benyttet av store deler av allmuen ofte ville komme til kort overfor en slik standard. Å dyrke den karakteren som passer til ens samfunnsrolle ses som nødvendig for å kunne agere som et produktivt, lovlydig samfunnsmedlem. Oppdragelsesmetodene og idealfigurene de streber mot fokuserer påfallende ofte på økt produktivitet og evne til å fungere som arbeidskraft – dette gjelder alle roller, fra husfar til tjenestepike til skoleelev til straffedømte. Feil på karakteren blir langt på vei likestilt med å være en potensiell eller reell kriminell. Åstedet for kultivering av karakteren er i hovedsak hjemmet; den industrialiseringen av karakterproduksjonen som forsøkes med tvangsskolene bringer inn noe nytt - eller viser i hvert fall at realiteten ikke forholder seg til idealet.

Straffeøkonomien for barn under den kriminelle lavalderen er altså bygget på en paternalistisk straffebegrunnelse. For å forstå synet på det avviket, i form av en fordervet karakter, som innringes og forsøkes behandlet i Getz' sosiale lover, må man også undersøke hvordan den paternalistiske makten som setter avviket på diskurs beskriver og problematiserer seg selv. Denne maktformen er først og fremst knyttet til rollen som mann og far. Hvordan lar den seg da overføre til statens anstalter?

Getz' forsøk på å begrense eller temperere de fysiske utslagene av tukten virker i utgangspunktet som et demokratiserende prosjekt. Staten legger selv ned skafottets trussel, og tar de første skrittene også mot å ta eneveldets ris ut av husbondens, husfrua, kapteinen, skolelæreren, håndverksmesterens og andre private autoritetspersoners hender. Men samtidig åpner de sosiale lovene for en utvidelse av hvem de medisinske og juridiske profesjonene kan merke som utilregnelig, umyndig eller uverdigg trengende. I utkastet til lov om tvangsoppdragelse ønsker man å gå så langt som å påby hustukt. Kommisjonen skyter inn

paragrafene 9-11, som legger avgjørelsen om tukten i vergerådets og dommerens hender, med autoritet til å tre inn og selv tildele "revselse" eller tvangsskole i to måneder om foresatte ikke selv straffer barnet hardt nok. Siden vergerådsloven ikke er en straffelov kan man gå fullstendig bort fra prinsippet om å straffe en spesifikk forbrytelse; straffen fortjenes i kraft av en dårlig, "vanartet" karakter. Det endelige utkastet beholder prinsippet om institusjonenes refselsesrett, men fjerner utkastets klare beskrivelser av og begrensninger på den oppdragende straffen.

Borgerklassens måter å avgrense seg selv på gjennom avstandstaking og annengjøring av andre grupper og deres interesser reflekteres i den økte kriminelle lavalderen ved at flere mennesker underlegges denne klassens særegne omsorgsaktige disiplinformer; ved å ta avstand fra og fordømme allmuens livsform definerer man, opphøyer og løfter frem sin egen, man unngår å måtte ta stilling til deres syn, og demonstrerer nødvendigheten av å benytte paternalistisk makt. Både i Getz' motiver og i den litteraturen som handler om oppdragelsen finner vi en konstruksjon av en figur som kombinerer irrasjonalitet eller utilregnelighet med behov for omsorg og disiplin.

Denne vendingen i disponeringen av den paternalistiske straffen peker mot sammenligning av momenter fra idéhistoriene til den offentlige straffen og den private tukten som et utgangspunkt for spørsmål til både de juridiske og de litterære kildene. Der barn tidligere hadde vært overlatt til privat veldedighet når foreldrenes oppdragelse sviktet, skulle nå staten gripe inn med oppdragelse i foreldrenes sted. Denne oppdragelsen må antas å være intendert som straff i begrepets generelle betydning, ettersom både fysisk og psykisk avstraffelse ble regnet som en selvfølgelig del av en normal oppdragelse. Forvirringen oppstår først når begrepet straff brukes i sin begrensede, juridiske betydning, hvor oppdragernes og medisins straff omtales som "disiplin" eller behandling, mens "straff" reserveres for de som skal behandles som tilregnelige etter loven. Når skolene går fra å høre til den private sfæren til den offentlige, blir også de tidligere private tuktraffene som hører til der et offentlig anliggende. Samtidig beholder de flere av kjerneegenskapene ved den private makten. Den utdeles skjønnsmessig, men gis et skinn av temperering gjennom dokumentasjon og kontroll. Den beholder en ydmykende og "affliktiv" karakter. Den legitimeres med referanse til en farsfigurs ansvar for å benytte sin sterke karakter og overlegne rasjonalitet på sitt husholds vegne, og korrigerer dem når han finner det nødvendig.

En episode referert i NOU2004:23, *Barnehjem og spesialskoler under lupen*, kan virke illustrerende på den selvfølgeligheten som hørte til anvendelsen av disiplinstraffene for barn.

Et dødsfall blant guttene på Toftes Gave i 1904 var blant de sakene som vakte særlig interesse hos statsadvokaten. I forhøret av forstanderen kom det fram at gutten hadde omkommet under arbeid på jordet, og at han noen dager i forveien hadde blitt avstraffet av forstanderen med 36 slag. Til sitt forsvar hevdet forstanderen at han hadde sluttet å straffe gutten den siste uken fordi han hadde vist svakhetstegn og begynt å besvime.¹⁴⁶

Barnehjem og spesialskoler... referer også til en rekke eksempler på et påfallende fravær av sympati i offentligheten for de som ble utsatt for slik straff. Da en lærer i 1887 ble ilagt en bot på kr 50 for å ha pisket en skolegutt og sannsynligvis påført ham en varig lammelse kunne man i Aftenposten at ”Den gutten givne revselse var vel fortjent og synes ikke at være sterkere enn han nok kunde taale”.¹⁴⁷ Norsk skoletidendes kommentar til samme sak er spesielt interessant for oss, i det den illustrerer den formen forbindelsen mellom straff av barn og oppdragelse tok. Foresattes rett og plikt til å straffe barna var en del av oppdragelsen, og ble sett på som omsorg, ikke omsorgssvikt. Straffen omtales med uttrykk som ”vel fortjent” eller ”nødvendig disiplin”, og forsvares med utgangspunkt i straffens og den straffende oppdragerens kontrollerte og tempererte karakter.

Dette var velbegrunnet tale [...] Har det i sin tid vært lagt for stor vekt på riset som oppdrager, saa er det visselig i det inntraadte omslag lagt alt for meget for had. Kjærligheden skal gjøre alt; korporlig straff er barbari; alt som smager af tvang må bandlyses.¹⁴⁸

Statens overtakelse av ansvaret for denne selvsagte disiplinutdelingen kan karakteriseres som biopolitisk i form. Når straffebe grunnelsen formuleres som paternalistisk omsorg for forsømte individer, og er en del av institusjonene fra starten av, blir den også tilgjengelig i rasjonaliseringen av den juridisk utmålte pinen. Getz’ grunner for å sette lavalderen der han gjør er uløselig knyttet til denne paternalistiske straffen og den effekten man mente den hadde i kombinasjon med faderlig kjærlighet og veiledning. Det innviklede nettverket av aldersgrenser han skisserer i 1886-motivene, og sprer utover i de sosiale lovene skal sørge for at de inndømte forsømte blir i anstaltene i minst tre år (senere to), slik at denne oppdragelsesformen skal få tid til å virke.

¹⁴⁶ NOU2004:23:4.5

¹⁴⁷ Aftenposten 17. august 1887 sitert i NOU2004:23, 10.2.1

¹⁴⁸ Norsk skoletidende 1887: 334 sitert i NOU2004:23, 10.2.1

Dette er en straffeform som reserveres for barn. Men tankegangen har også innflytelse på lovens behandling av de over den kriminelle lavalderen, ettersom Getz' berømte tosporede system bygger på den samme oppdragende straffebegrunnelsen som for de under lavalderen. Spørsmålet om tukt som avstraffelse av voksne ble behandlet av Getz i motivene for 1902-loven, og tilbakevist på en måte som er karakteristisk for hans pragmatiske rettsvitenskap – med en grundig gjennomgang av europeisk lovgivning og praksis, fagmiljøer og kongressers holdninger, kombinert med tallmateriale, hvor det kravet om størst mulig effektivitet i forhold til økonomi og måloppnåelse får siste ord.¹⁴⁹ Han benytter seg heller ikke av lovkommissjonens mer filosofisk anlagte argumenter fra 1842 – effektiviteten ligger fremst også den gang, men mens man i 1842 argumenterer ved å foreta prognoser om legemsstraffenes uønskede effekter basert på antakelser om menneskenaturen, baserer Getz seg på innsamlede data. Getz anbefaler konsekvent, så langt det er mulig, å benytte den straffen som påfører smerte og ubehag ”med kjærlighet”, i et forsøk på å kommunisere og oppdra, ikke hevne eller pine.

Farsrollen som forutsetning for hevingen av lavalderen

"(...)fra ingen klasse vil forbryterverdenen så sikkert rekruteres, som fra deres, hvis mangelfulde opdragelse bevirker, at de må ansees kriminelt utilregnelige for sine første trind på forbryderbanen. Herom er da alle mig bekjente lovgivninger – *undtagen den norske* – også enige."¹⁵⁰

1800-tallets tanke om kjernefamilien som produsent av moralsk karakter er en viktig forutsetning for den sfæren som Habermas beskriver fremveksten av i *Borgerlig offentlighet*. Man får adgang til å delta i denne samtalen i kraft av å være mann, voksen, i besittelse av eiendom og fremfor alt en familie – av å tilhøre en eksklusiv subkultur eller klasse, alle tegn på besittelse av den riktige karakter. Andre figurer fremstilles som hjelpere, motstandere, eller komplementære til den karaktersterke borgerlige mannen. De andres, og spesielt familiens antatte avhengighet av mannen forklares med deres svakere karakter, ”manglende kultur”, og den medfølgende reduserte graden av rasjonalitet eller full utilregnelighet.

I den kjønnshistoriske antologien *Män i Norden* identifiseres tre store nordiske mannsroller på 1800-tallet - borgeren, arbeideren og bonden. De prosessene som former disse tett

¹⁴⁹ Hauge 1996 s142f

¹⁵⁰ Getz 1886 s131

sammenvevde mannsrollene gjennom 1800-tallet er knyttet til problematikken rundt fastsettelsen av lavalderen gjennom den avgjørende rollen de spiller i tidens samtaler om statsmakt og mannlig autoritet. Det som må oppta oss her er den borgerlige mannens selvbilde, og hans fortellinger om andre slags menn – arbeideren og bonden.

Det gamle og det nye samfunnets opptegninger av skillet mellom barn og voksen møtes i nordens sene, men raske industrialisering. Denne prosessen synliggjør også gamle og nye autoritetsmarkører. Agrarsamfunnets autoritet er knyttet til jordeierskap og arbeidsdeltakelse, med husbonden som sentral figur. Klassesamfunnet konverterer jordeierskapet til økonomisk og kulturell kapital, både symbolsk og i praksis. Mellom den nye kapitaleiende borgeren og den gamle jordeiende husbonden dannes samtidig en voksende klasse av eiendomsløse arbeidere.¹⁵¹ Denne gruppen står i en særstilling for kriminalister som Getz og Liszt.

Av alle sosialpolitiske tiltak er det dette som ligger meg mest på hjertet som kriminalist og som menneske: Når far tilbringer dagen i fabrikken og også mor av familieøkonomiske grunner tvinges ut i arbeid, så blir den uavvendelige følge av dette at barna forsømmes, både sedelig, åndelig og legemlig. Her både kan og må lovgivningen gripe inn.¹⁵²

Liszt og Getz frykter den sedelige, åndelige og legemlige forsømmelsen av den oppvoksende generasjonen fordi den er kimen til moralske smittekilder, profesjonelle forbrytere og andre trusler mot den ”bestående orden”. Når den moderne produksjonsmåtenes krav holdt forsørgere borte fra hjemmet i langt større grad enn i agrarsamfunnet blir et tilbakevendende tema i samtidens diskusjoner av farsrollen en frykt for de mange moralske smittekildene som finnes utenfor hjemmet.¹⁵³ Forsømmelsen forårsakes av industrialiseringen, av farens fravær fra det trygge hjemmet, hans deltakelse i det moralsk smittefarlige samfunnet av andre utearbeidende menn. Det er han som bringer den moralske smitten inn i hjemmet. For Liszt er derfor de dårlige hjemmene forsømte barn må reddes fra er i første rekke arbeiderklassehjem. Tanken om at forsømmelsen av barnet starter i hjemmet finner vi også hos Getz.¹⁵⁴ Som motbilde mot dette stilles ideen om den karaktersterke, kjærlig oppdragende borgerlige familiefaren som tar

¹⁵¹ Lorentzen og Ekenstam (Red.) 2006 103, 112f

¹⁵² Liszt sitert etter artikkel av M. Zursky i Die Neue Zeit 1903-04 i: Dahl 1992 s74

¹⁵³ Lorentzen og Ekenstam (red) 2006 s133

¹⁵⁴ Getz 1886 s144

hånd om og bærer ansvaret for sin families moralske velferd; Vogts biografi plasserer Getz selv i en slik rolle.

1800-tallets omhegning av familien og barnet kan bidra til å forklare den gradvise avskaffelsen av straffen i skolene. Begrensningen av barnearbeidet innleder opprettelsen av folkeskolene både som oppbevaring og preventivt tiltak for potensielle rekrutter til den fryktede ”forbryterhæren”. Samtidig brukes paternalismen til å løfte frem et mer direkte patriarki, hvor farsrollen som oppdrager og familieoverhode styrkes og knyttes nærmere begreper om rasjonalitet og adgang til politisk makt. Når kjernefamiliens eierskap til barnet samles i en ny farsautoritet begrenses skolens lån av denne autoriteten. Ved behandlingen av vergerådsloven i Stortinget, da lavalderen først innføres, står striden mellom aksene høyre og venstre, jurister og skolefolk, men også mellom et flertall som ønsker å bruke straffelovgivningen til paternalistisk oppdragelse, og et mindretall som kritiserer lovens repressive, segregerende karakter.¹⁵⁵

Former for oppdragende straff i generell forstand er et svært gammelt fenomen, og finnes igjen i forskjellige former i hele den vestlige idéhistorien. Bibelens bud om å tukte den man elsker har dannet utgangspunkt for religiøs legitimering av oppdragende, omsorgspreget straff i en rekke forskjellige kontekster. Den romerske republikken representerer denne straffen i sin mest ekstreme form, hvor *pater familias* holdt makten over kone og barns liv i sine hender. Utgaard trekker eksempler på oppdragende straff blant annet fra greske kilder. I den lange gresk-romerske pedagogiske tradisjonen som via klosterscholene overlever inn i moderniteten antar man at det finnes en direkte forbindelse mellom smerte og læring, mellom skolens *agon* (smerte, kamp eller konkurranse, hvorav engelsk *agony*) og den voksne borgerens *arete* (mandighet, dyktighet eller dyd).¹⁵⁶

Med fremveksten av en ”ny fintfølelse” og en ny form for kroppsdisiplin i Europas borgerklasser på 1700- og 1800-tallet begynner man å begrense det fysiske ved straffene til det som ses som absolutt nødvendig for å oppnå en sjelelig omveltning i den straffede. Den

¹⁵⁵ Dahl 1992 s162

¹⁵⁶ Finley s19, 243f beskriver blant annet disse greske begrepene, spesielt *arete*, på en måte som viser paralleller til 1800-tallets borgerlige manndom.

pedagogiske straffens temperering skaper et nytt vitensfelt, en oppdragelseslitteratur som forsøker å fastsette og formidle en barndomsstraffens teknikk og økonomi.¹⁵⁷ Denne litteraturen er utpreget borgerlig, i det at den oppstår med opplysningstiden, leses, debatteres og forsøkes satt ut i livet av over- og middelklassen i de europeiske landene – og i at den gjør hjemmet, ikke skolen eller skafottet, til det primære pedagogiske rommet. Slik føyer den seg også inn i den lukkingen av familiens private rom rundt barnet som omtales hos Ariés.

Denne håndboklitteraturen, som gir råd om barnestell og oppdragelse rettet til borgerklassens foreldre fra 1830-tallet av, gir oss et bilde av det som kalles ”disiplinen”. Den består i stor grad av selvkontroll og kontroll med andre som metaforiske fortsettelse av en selv. Men her finner vi også en tanke om vedlikehold av en autoritet og en underordnethet som springer ut av identifisering med en rolle. Den består i teknikker for utformingen, opprettholdelsen og utøvelsen av en temperert personlighet, en egenskap som tilegnes gjennom autoritetspersoners kyndige bruk av oppdragelsesteknologiens kontrollerte tukt.¹⁵⁸

De sosiale lovene retter seg til den gode, borgerlige farsfiguren. De styrker hans autoritet ved å tegne den på nytt, samtidig som de vender seg mot den dårlige faren, og åpner for å rettslig frata ham hans farsautoritet. Den kriminelle lavalderen settes der hvor oppdragelsen "må forventes å være fullført", og den oppdratte snart skal kunne begynne å utøve egen autoritet i kraft av sin egen rolle, på veien mot egen manndom og familie. Den autoriteten og det ansvaret som hevingen av lavalderen lar staten ta fra foreldrene og overføre til forstanderne på anstaltene er en utpreget og særegen form for farsautoritet – ikke en bøddels, offentlig betjents eller lærers autoritet.

Synet på straff vil henge organisk sammen med oppdragernes antakelser (teorier) om menneskenaturen, med deres mål for oppdragelsen og med deres syn på forholdet mellom individ og samfunn. Jeg vil synliggjøre to motsatte måter å tenke oppdragelse og eventuell bruk av straff på. Den ene handler om styring og ingeniørkunst, den andre om vekst og gartnerarbeid.¹⁵⁹

Utgaards essay trekker frem noen nøkkelbegreper i den oppdragende straffen. Hun definerer den som et sosialt fenomen, et fysisk eller psykisk ubehag påført med en gitt hensikt. Hun

¹⁵⁷ Vi har i det følgende basert oss på Rudbergs lesning av denne litteraturen.

¹⁵⁸ Lorentzen og Ekenstam (red.) 2006 s63 /Rudberg

¹⁵⁹ Utgaard i: Schaanning (red.) 2002 s289

peker også på at mange slike påførte sosiale ubehag kan mangle en spesifikk intensjon om å straffe, men allikevel oppleves som straff. Man antar at ”individer må formes, og at noen har en legitim rett til å forme andre i samsvar med sine ideer og mål”. Det er denne straffeformen som får sitt gjennombrudd som statens straffeform på 1800-tallet, både for barn og voksne. Hvor kommer denne legitime retten fra, og hvorfor er den så avgjørende for Getz’ utforming av den kriminelle lavalderen? Hvordan er denne paternalismen utformet hos Getz?

Hos Getz og Hagerup blir denne oppdragelsen i hjemmet tilskrevet ansvaret for selve samfunnets og sivilisasjonens fortsatte liv. De sosiale lovenes tanke om samfunnsforvar forutsetter eksistensen av både samfunnsfiender og samfunnsstøtter. Motivene begrunner ikke bare trusselen med de økonomiske konsekvensene av forsømte barns fremtidige kriminalitet. De utgjør også en fare gjennom en ”smitteeffekt”, trusselen de utgjør mot andres karakter. Enkeltmenneskers, og særlig barns, dårlige innflytelse truer den gode, karaktersterke familiefaren og hans karakterbyggende arbeid, og gjennom ham oppdragelsen, folkeopplysningen og samfunnets grunnlag i den borgerlige familiekonstellasjonen. Tjeder samler truslene mot den individuelle karakteren under begrepet lidelser – tilbøyeligheter, begjær, lyster, følelser og pasjoner. Mannen er kringsatt av fristelser. De stilles i opposisjon til religionen og den tempererte fornuften, og kan trekke mannen ned til dyrets nivå. Arbeidet med karakteren består i å forvalte egne og andres tilbøyeligheter og pasjoner gjennom teknikker for å avsløre, kontrollere, temperere og, med Freud, gjennom å kultivere driftene.¹⁶⁰

Sammen med de individuelle, indre fristelsene tegnes et kollektivt, ytre trusselbilde mot karakterfastheten. Mannligheten er aldri sikker, og må konstant bevises. Den bestående samfunnsordenen er under evig angrep fra de som vil forføre det uopplyste folket, og må alltid forsvares. Det som på det relasjonelle nivået omtales med begreper fra oppdragelses- og dannelsesdiskursen blir til tanker om nasjonal karakter og kulturtilstand når ønsket om folkeopplysning kombineres med biopolitikkens ansvarsovertakelse. Denne diskursens språk og verdenssyn speiler det vi finner i Getz’ motiver for å heve lavalderen. Kriminalistene tolker kriminelle handlinger som resultat av en stadig eskalerende svikt i evnen til

¹⁶⁰ Lorentzen og Ekenstam (red.) 2006 s63f

selvkontroll; rekrutteringen til "forbryteryrket" kan derfor stoppes ved tidlig å reprodusere den borgerlige mannens rasjonalitet og forfinede temperament i de unge.

Avsluttende bemerkninger

Denne teksten har vært forsøkt å lete i Getz' motiver etter forklaringer på hevingen av den kriminelle lavalderen. Vi har forsøkt å tegne et bilde av hvilke forklaringer som ble fremmet, hvordan hevingen av lavalderen fremstilles som en nødvendig del av straffelovgivningen og den sosiale lovgivningens større sammenheng. Vi har sett på en rekke tanker som muliggjør makthandlinger, og trekker på autoritative diskurser som forteller om handlingen som noe ønsket, nødvendig, hensiktsmessig, vitenskapelig, fremskrittrettet eller faglig påkrevd.

Hevingen av lavalderen er motivert av og muliggjort gjennom en rekke forskjellige diskursers nødvendighetskonstruksjoner. Med utgangspunkt i noen av disse har vi forsøkt å identifisere den tenkte målgruppen for lavalderen, hvilke diskursive strategier som benyttes i målgruppens utskillelse hvilken gruppe målgruppen utskilles av og fra. Vi har sett på bruken av det forsømte mennesket som biologi, klasse og karakter i Getz' argumentasjon, og hvordan ønsket om å forsvare en elitekultur gjennom oppdragelse av forsømte barn er et tilbakevendende motiv i hevingen av den kriminelle lavalderen. Vi har gjennomgått hvordan det forsømte mennesket som er mål for den kriminelle lavalderen utgjør en begrunnelse for den biopolitiske omdisponeringen av de disiplinerende praksisene i 1890-tallets sosiale lovgivning, og forsøkt å anvende denne figuren som inngangsport til kunnskap om 1890-tallets maktutøvende klasses selvilde.

Det vi ikke finner i motivene er en entydig og enkel forklaring på hvorfor den kriminelle lavalderen ble hevet. Lite tilfredsstillende som det er å si at "alle har litt rett", er det nærliggende her. Hevingen av lavalderen betjener og appellerer til mange forskjellige interesser. Som med resten av lovgivningen er det tydelig at ingen av de privilegerte gruppene som fikk være involverte i prosessen – kriminalister, skolefolk og velgjørere - fikk akkurat det de ville ha eller trodde de fikk. Getz' egen person og overbevisninger, et internasjonalt press fra en uavvendelig fremskritt eller en falmende embedsmannsstands forsøk på å beholde makten er alle deler av et større bilde. Mer enn egentlige årsaker eller forklaringer kan disse elementenes innflytelse på eller rolle i hevingen av den kriminelle lavalderen tilskrives

kriminalistenes og samtidens egen tro på dem, den vekten de tiller dem som kilder til krav til seg selv og andre, som uimotståelige argumenter og som bekreftelser på egen rett og makt.

Dette bringer oss tilbake til 1800-tallets konstruksjon av det forsømte mennesket, med barndommen og barna som modell og emblem. Det inngår som et uunnværlig legitimerende element ikke bare i utformingen av lavalderen, men i de sosiale lovenes diagnostiserende disiplinsystem, og i lovgivernes konstruksjon av seg selv som privilegerte og tilsidesatt fra den allmuen de ga lover for. De involverte diskursene trekker alle på strategier kjennetegnet ved fortellinger om forsømmelse. Diskursutøverne anvender slike strategier for å kategorisere enkeltmennesker som juridisk, biologisk og moralsk forskjellige fra seg selv og sine, til å etablere dem som individer med et akutt behov, og slik nødvendiggjøre de inngrepene målgruppene utsettes for.

De diskursive strategiene som utskiller de forsømte tilhørte ikke det juridiske faget alene, men det europeiske dannelsesborgerskapet. Denne strategien innrettes mot å identifisere offerets avvik fra de egenskapene brukeren av strategien benytter som norm, og plassere skyld for disse forskjellene hos avvikerens. Vi kan derfor tenke oss at bildet av målgruppens behov bærer mer preg av den definerende gruppens avgrensingsbehov, selvilde og normverden enn av faktiske behov hos de gruppene lovene i praksis kommer til anvendelse på.

Borgerskapets avvisning av og frykt for underklassen, umoralen og fallet utformes på forskjellige måter i henhold til forskjellige faglige diskursers metoder for sannhetsproduksjon. Det forsømte mennesket innsirkles derfor som annerledes både ved hjelp av biologiske, karaktermessige og klassemessige forklaringsmodeller. Hevingen av den kriminelle lavalderen fremstår som ett ledd i et bredt, tverrpolitisk prosjekt, i reaksjon på det man ser som et behov for oppdragelse hos store folkegrupper. Man forsøker å benytte vitenskapelige kontrollmetoder til å fjerne trekk ved målgruppen og folket som helhet som avviker fra borgerlige normer, og slik rydde vei for en utsatt, primitiv og farlig folkekulturs tilnærming til en moderne, sterk og trygg elitekultur.

Bernhard Getz og Francis Hagerup forstår lovkretsen de bringer frem som et fremskritt. Fremskrittet er for dem en prioritert metafor, et krav som stilles til, omfatter og gjennomsyrrer alle vitensfelt, alle diskurser og vitensutvinnende seremonier. "Fremskrittet", for Getz og Hagerup, er sivilisasjonens ustoppelige dialektikk; de store ånders stadige arbeid og kamp for

å rense, temperere og foredle den gjenstridige materien som er folket, økonomien, kulturen, familien og sin egen karakter.

Getz lovverk var lenge regnet som en ansats til en moderne, vitenskapelig fundert og mer human strafferett, et symbol på at Norge hadde en gammel kultur med et høyt sivilisasjonsnivå. Han satte Norge på kartet som et internasjonalt foregangsland på området. Spesielt står vergerådsloven, den første barnevernsloven i sitt slag, som en milepæl i humaniseringen av juss og kriminalomsorg. Getz' sosiale lover var bygget på den pragmatiske strafferetten og den nye vitenskapelige fremskrittsoptimismen, et ektefølt ønske om å gjøre noe godt for fremtiden. Men Bernhard Getz og Francis Hagerups arv ble også den kriminologiske psykiatriens, eugenikkens og rasehygienens inntog i norsk rett, opptakten til mellomkrigstidens aggressive nasjonalisme, samt et system av overgrep ved barnevernsinstitusjoner som ennå utløser erstatningskrav mot staten. Ønsket om å ta hensyn til den "allmenne rettsfølelsen" kan nok ikke gis hele skylden for dette, men den ideologien som lå til grunnlag for den må mistenkes for å ha åpnet muligheten for å benytte forskjellige standarder overfor forskjellige "mennesketyper", som igjen kan ha ledet til at rettighetene til de gruppene som ble regnet til et "lavere kulturnivå" ikke ble ivaretatt.

Litteratur

Alnæs, Karsten, *Historien om Norge: Mot moderne tider*, Oslo 2003

Ariés, Philippe, *Barndommens historie* Oslo/Gjøvik 1980

Befring, Edvard (Leder), *NOU 2004: 23 - Barnehjem og spesialskoler under lupen: Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945–1980*, Oslo 2004

Befring, Edvard (Leder), *NOU2000: 12, Barnevernet i Norge - Tilstandsvurderinger, nye perspektiver og forslag til reformer*, Oslo 2000

Bing, Just *Henrik Ibsen: Lille Eyolf. En formkritik.* i: *Morgenbladet* 20. desember 1894

Collins, Christen, *Henrik Ibsen og troen paa livet* i: *Nyt tidsskrift – Ny række.* Årg.3 (1894/95)

Dahl, Tove Stang, *Barnevern og samfunnsvern: om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge*, Oslo 1992

Danielsen, Helge, *Francis Hagerup og Norsk Konservatisme* i: Blandhol, Sverre og Michaelsen, Dag (red.), *Rettsforsker, politiker, internasjonalist: perspektiver på Francis Hagerup*, Oslo 2007

Det Nordiske juristmøte Kristiania 1899, *Forhandlinger paa niende nordiske Juristmøde i Kristiania den 28, 29 og 30 august 1899*, Kristiania 1900

Det Nordiske juristmøte Kristiania 1899, *Forhandlinger paa niende nordiske Juristmøde i Kristiania den 28, 29 og 30 august 1899*, Kristiania 1900

Finley, M. I., *The Legacy of Greece: a new appraisal*, Oxford 1984

Foucault, Michel, *Diskursens Orden*, Oslo 1999

Foucault, Michel, *Seksualitetens historie 1*, Oslo 1999

- Frih, Anna-Karin, *Flickan i medicinen: Ungdom, kön og sjuklighet 1870-1930*, Örebro 2007
- Getz, Bernhard, *Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge*, Christiania 1893
- Getz, Bernhard, *Den norske Straffelovkommission: Om forbryderske handlinger begåede av børn, og disses strafbarhed. I: Nordisk tidsskrift for fængselsvæsen*, Christiania 1886
- Getz, Bernhard, *Om Demokratiet: Foredrag bestemt til at indlede en Diskussion i Studentersamfundet Lørdag den Ilte april 1885*, Christiania 1885
- Hagerup, Francis, *Ret og kultur i det nittende aarhundrede*, Kristiania 1919
- Hauge, Ragnar, *Straffens begrunnelser*, Oslo 1996
- Jørgensen, Marianne Winther og Phillips, Louise, *Diskursanalyse som teori og metode*, Fredriksberg 1999
- Lister, Ruth, *Poverty*, Cambridge 2004
- Meller, Hege Knashaug, *Forholdet mellom barnevernet og den kriminelle lavalder*, Oslo 2002
- Meyer, Siri, *Makten og Mennesket*, i: Ny Tid, 23. august 2003
- Møller, Jes Fabricius, *Biologismer*, København 2002
- Nordby, Trond, *Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet: Norge 1870-1920*, Oslo 1991
- Pratt, John, *Punishment & civilization*, London 2002
- Randers, Kristofer, *Ibsens nye Bog "Lille Eyolf"* i: Aftenposten 13. desember 1894
- Rudberg, Monica, *Dydige, sterke, lykkelige barn: ideer om oppdragelse i borgelig tradisjon*, Oslo 1983
- Sandmo, Erling *Voldssamfunnets undergang: om disiplineringen av Norge på 1600-tallet* Oslo 1999

- Schaanning, Espen (Red.), *Straff i det norske samfunnet*, Oslo 2002
- Schaanning, Espen, *Kampen om den forbryterske sjel: kriminal-filosofiske vitenstrekk*, Oslo 2002
- Schaanning, Espen, *Menneskelaboratoriet: Botsfengselets Historie*, Oslo 2007
- Slagstad, Rune, *De nasjonale strateger*, Oslo 2001
- Sogner, Sølvi, *Far sjøl i stua og familien hans: trekk fra norsk familiehistorie før og nå*, Oslo 1990
- Straffelovkommissionen 1885, *Udkast til lov om tvangsoppdragelse samt til Lov om Forandring i Bestemmelserne om Fuldbyrdelse af Straffearbeide*, Christiania 1892
- Straffelovkommissionen 1885, *Udkast til almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge, udarbeidet af den ved kgl. Resolution af 14de November nedsatte Kommission*, Christiania 1896
- Sundt, Eilert, *Om renligheds-stellet i Norge – Til oplysning om Flid og Fremskridt i Landet*, Oslo 1975 (1869)
- Sundt, Eilert, *Om sædeligheds-tilstanden i Norge*, Oslo 1976 (1857)
- Tjønneland, Eivind, *Ibsen og moderniteten*, Oslo 1993
- Tobiassen, Svein, *Kulturkollisjon – Norske misjonærers møte med Madagaskars innland 1867-1883*, Oslo 1971
- Vogt, Adler, *Bernhard Getz*, Oslo 1950
- Lorentzen, Jørgen og Ekenstam, Claes (red.) *Män i Norden: Manlighet och modernitet 1840-1940*, Hedemora 2006